

PANEVŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

Lietuviškos spaudos tikmeje

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS

PANEVĖŽIO APSKRITIES
GABRIELĖS PETKEVIČAITĖS-BITĖS
VIEŠOJI BIBLIOTEKA

Lietuviškos spaudos tikmėje

MOKSLINIŲ STRAIPSNIŲ RINKINYS

PANEVĖŽYS
2025

UDK 070(474.5)(091)(063)

Rėmėjas

**PANEVĖŽIO
MIESTO
SAVIVALDYBĖ**

Straipsnius recenzavo:
Prof. dr. Arvydas Pacevičius
Dr. Arūnas Astramskas
Dr. Jolanta Budriūnienė

Sudarytoja Audronė Palionienė
Leidinio dizainerė Rita Raziūnaitė
Viršelio dizainas Jūratė Kirtiklytė

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios
bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*

© Panevėžio apskrities
Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2025

© Straipsnių autoriai, 2025

ISBN 978-609-8257-07-6

TURINYS

PRATARMĖ / 5–6

Straipsniai

RAIMUNDAS KLIMAVIČIUS / 7–17

Panevėžio regiono lietuviškos periodinės spaudos 1918–1940 m. apžvalga (parengiamoji medžiaga istoriniams tyrinėjimams)

OLGA MASTIANICA / 18–26

„Miestelėnai turi tiesą reikalauti“: Panevėžio gyventojų rūpesčiai XX a. pradžios periodinėje spaudoje

RASA STAKAUSKAITĖ / 27–39

Žydų periodinė spauda tarpukario Panevėžyje

JANA DREIMANE / 40–53

Survey of the Press in the Independent Republic of Latvia (1918–1940)

DANGIRAS MAČIULIS / 54–69

Lietuvių periodinė spauda Latvijoje XX a. pirmoje pusėje

VIKTORIJA JONKUTĖ / 70–83

Poetinė Atgimimo retorika 1917–1919 m. lietuvių ir latvių spaudoje

Apžvalgos

LEONAS KAZIUKONIS / 84–88

„Panevėžio balso“ pirmeivis Stasys Liutkevičius – kas jis?

VIJOLĖ NIKŠIENĖ / 89–100

Biržų spaustuvės leidinio – Stasio Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ – detektyvas

PRATARMĖ

2024 metais paminėjome du svarius jubiliejus – spaudos lietuviškais rašmenimis atgavimo 120-ąsias ir laikraščio „Panevėžio balsas“ įsteigimo 100-ąsias metines. 1904 m. gegužės 7 d. buvo „laimėtas karas už lietuviškas literas“, kuris tęsėsi per 40 metų. Sugriuvo užtvanka, caro valdžios pastatyta lietuviškai spaudai lotyniškais rašmenimis. Jeigu spaudos draudimo metais pro šią užtvanką prasiskverbė tik nedideli lietuviškų leidinių upeliai iš užsienio, tai jai subyrėjus lietuviška spauda išsiliejo sraunia upe visoje Lietuvoje. Bibliografų duomenimis, 1905–1917 m. Lietuvoje ėjo daugiau kaip 200 lietuviškų periodinių leidinių. Vienas iš pirmųjų nepriklausomos Lietuvos periferijoje pradėtų leisti periodinių leidinių buvo 1924 m. vasario 16 d. pasirodęs laikraštis „Panevėžio balsas“. Šio laikraščio išleidimas ir tolesnė jo raida buvo svarbi ne tik Panevėžio miestui, bet ir visam Panevėžio regionui.

Šioms jubiliejinėms datoms pažymėti Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka kartu su moksliniais partneriais Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros, mediotyros ir leidybos tyrimų katedra, Lietuvos nacionaline Martyno Mažvydo biblioteka, Lietuvos istorijos institutu ir Panevėžio kraštotyros muziejumi 2024 m. spalio 24 d. organizavo XXIII tarptautinę mokslinę konferenciją „Lietuviškos spaudos tėkmėje: Panevėžio regiono periodiniai leidiniai 1918–1940 metais“. Susiedami šiuos du jubiliejus, konferencijos organizatoriai siekė pabrėžti spaudos atgavimo svarbą lietuviškos periodinės spaudos raidai ir kvietė panagrinėti Lietuvos periodinių leidinių tinklo formavimąsi ir plėtotę 1918–1940 m. pasiremiant Panevėžio regiono (Panevėžio ir Utenos apskritys) periodinės spaudos istorijos tyrinėjimais. Konferencijoje nagrinėta periodinės spaudos lietuvių kalba turinio, leidybos ir sklaidos problematika, pasidalinta naujomis įžvalgomis tyrinėjant Lietuvos tautinių mažumų periodinės spaudos raidą ir raišką, latviškos ir lietuviškos periodinės spaudos situaciją kaimyninėje Latvijoje. Dalyvavo tyrėjai iš Lietuvos istorijos instituto, Lietuvių kalbos instituto, Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto, Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos, Latvijos nacionalinės bibliotekos, Biržų krašto muziejaus „Sėla“, Komunikacijos centro „Kalba. Knyga. Kūryba“, Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos.

Šiame rinkinyje publikuojami recenzuoti konferencijos pranešimų pagrindu parengti moksliniai straipsniai ir apžvalgos. Straipsniuose nagrinėjama 1918–1940 m. Panevėžio regiono lietuviška periodinė spauda (Raimundas Klimavičius), kaimyninės Latvijos periodinės spaudos situacija 1918–1940 m. (dr. Jana Dreimane; straipsnis publikuojamas anglų kalba), XX a. pirmoje pusėje Rygoje leista lietuvių periodinė spauda (dr. Dangiras Mačiulis), poetinė Atgimimo retorika 1917–1919 m. lietuvių ir latvių spaudoje (dr. Viktorija Jonkutė), pristatomi Panevėžyje 1918–1940 metais leistos žydų periodikos pavyzdžiai, Urijos Kacenelenbogeno veikla ir jo redaguotas leidinys „Lite“ (Rasa Stakauskaitė), išryškinamos periodinės spaudos funkcijos XX a. pradžios miesto visuomenėje (dr. Olga Mastianica).

Apžvalginėse publikacijose atskleidžiama laikraščio „Panevėžio balsas“ steigėjo ir pirmojo redaktoriaus Stasio Liutkevičiaus veikla (Leonas Kaziukonis) ir supažindinama su Stasio Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“, spausdintos Biržų spaustuvėje 1913 m., vieno egzemplioriaus išlikimo aplinkybėmis (Vijolė Nikšienė).

Konferencijos metu veikė paroda „Spauda leista!“, skirta lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo 120-mečiui. Eksponuoti Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos retų knygų ir rankraščių fonduose saugomi leidiniai, išleisti spaudos draudimo metais (jų sukaupta per 250 egzempliorių), įvairiems to meto veikėjams sukurti ekslibrisai, nuotraukos.

Konferencijos vaizdo įrašas pasiekiamas bibliotekos youtube kanale <https://www.youtube.com/watch?v=3vhGTn8Vxvc>

Sudarytoja

PANEVĖŽIO REGIONO LIETUVIŠKOS PERIODINĖS SPAUDOS 1918–1940 m. APŽVALGA

(PARENGIAMOJI MEDŽIAGA ISTORINIAMS TYRINĖJIMAMS)

Raimundas Klimavičius

Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka

Santrauka

Straipsnyje pateikta susisteminta informacija apie 1918–1940 metais Panevėžio regione leistą periodinę spaudą. Jo tikslas – supažindinti su pirminiais duomenimis, reikalingais tuo laikotarpiu regione leistos periodikos istorijos išsamių mokslinių tyrinėjimų kryptims nustatyti ir tyrimams atlikti. Pateikti kiekybiniai leistų periodinių leidinių rodikliai, tipinė ir teminė tų leidinių klasifikacija, apibendrinti duomenys apie jų leidėjus ir redaktorius, leidimo vietą bei spaustuves, kuriose regiono periodiniai leidiniai buvo spausdinami.

Reikšminiai žodžiai: Panevėžio regionas, poligrafiniu būdu spausdinta periodika, tipinė ir teminė klasifikacija, tiražas ir periodiškumas, leidėjai, redaktoriai, spaustuvės.

Įvadinės pastabos

Šis straipsnis nėra specialus mokslinis tyrimas, bet, kaip ir pažymėta jo pavadinime, tėra tik susistemintos informacijos nurodyta tema apžvalga. Jo tikslas – pateikti pirminius duomenis, reikalingus Panevėžio regione tarpukario laikotarpiu leistos periodinės spaudos išsamių mokslinių tyrimų kryptį nustatymui ir vykdymui. Pagrindinis šaltinis rengiant šį straipsnį buvo 2018 m. išleistas „Lietuvos bibliografijos. Serija B“ leidinys „Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940“¹ bei periodinių leidinių, daugiausia prieinamų elektroninėje erdvėje, *de visu* peržiūra bei kai kurios paskelbtos mokslinės publikacijos nagrinėjama tema.

Panevėžio regione (dabartinės Panevėžio ir Utenos apskritys) 1918–1940 metais lietuvių kalba buvo leisti 31 pavadinimo periodiniai leidiniai. Į šį skaičių įtraukti tik poligrafiniu būdu spausdinti, periodiškai leisti serialiniai leidiniai: laikraščiai, žurnalai, biuleteniai, serijiniai spaudiniai. Pagal išleidimo vietą jie pasiskirsto taip: Anykščiai – 2, Biržai – 6, Panevėžys – 14, Pasvalys – 1, Utena – 1, Vyžuonos (Utenos r.) – 1, Zarasai – 6 (žr. 1 pav.).

Pagrindiniai duomenys apie tuos leidinius pateikti straipsnio pabaigoje esančiame priede.

Šie leidiniai sudarė maždaug 1,5 % visų Lietuvoje tuo laikotarpiu leistų periodinių leidinių. Iš viso 1918–1940 m. Lietuvoje jų buvo leista apie du tūkstančius².

¹ *Lietuvos bibliografija*. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A–M, Kn. 2: N–Ž. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.

² URBONAS, Vytas. Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis. *Gimtasai kraštas*: praeities ir dabarties kultūros metraštis, 2012, t. 5, p. 54.

1 pav. Panevėžio regione (dabartinės Panevėžio ir Utenos apskritys) 1918–1940 metais lietuvių kalba leistų periodinių leidinių skaičius pasiskirstymas pagal vietas

Leidimo vieta ir tikslai

Sprendimą pradėti leisti vieną ar kitą laikraštį bei žurnalą ir jo leidimo vietos pasirinkimą lėmė įvairios priežastys. Leidimo vietos parinkimui pirmiausia turėjo įtakos jo leidėjo ar leidėjų gyvenamoji ar rezidavimo vieta. Pavyzdžiui, žurnalo *Matininkas*, kurio tik pirmasis numeris išėjo Panevėžyje, išleidimo vietą nulėmė tai, jog šį žurnalą nusprendusios leisti Lietuvos matininkų profesinės sąjungos valdybos pirmininkas Stasys Renigeris ir valdybos sekretorius Stasys Liutkevičius tuo metu gyveno šiame mieste. Kiti žurnalo numeriai jau buvo leidžiami Kaune, kur persikėlė šios organizacijos būstinė. Vyžuonose (Utenos r.) „Angelo sargo vaikų sąjungos“ leisto žurnalo *Vaikų vadas* redaktorius kun. Petras Liepa buvo šios parapijos bažnyčios vikaras. Jam 1939 m. išsikėlus kunigauti į Geidžiūnus (Biržų r.), ten persikėlė ir žurnalo leidyba.

Periodinio leidinio leidimo vietos pasirinkimui turėjo įtakos ir geografinė bei politinė vietovės padėtis. Pavyzdžiui, 1926 m. priimant sprendimą Zarasuose pradėti leisti laikraštį *Žiemų Lietuva*, kaip nurodė leidėjai, didelės įtakos turėjo trijų apskričių – Zarasų, Rokiškio ir Utenos – panaši geopolitinė padėtis ir faktas, jog ten dar nebuvo leidžiamas joks periodinis leidinys³.

Tačiau svarbiausią vaidmenį priimant sprendimus leisti periodinius leidinius vaidino politiniai-ideologiniai faktoriai: įvairių politinių partijų, religinių konfesijų ar pasaulėžiūrinių grupių siekis skleisti savo ideologiją, tikėjimo tiesas ar pasaulėžiūrą, atskirų profesinių grupių ar visuomenės organizacijų poreikis dalintis informacija ir žiniomis. Aišku, periodikos leidybai turėjo įtakos ir grynai ekonominis faktorius – ekonominės naudos siekimas. Kas ir kokį poveikį darė priimant sprendimus steigti ir leisti konkretų Panevėžio regiono periodinį leidinį tarpukaryje yra viena iš galimų būsimų mokslinių tyrinėjimų kryptių.

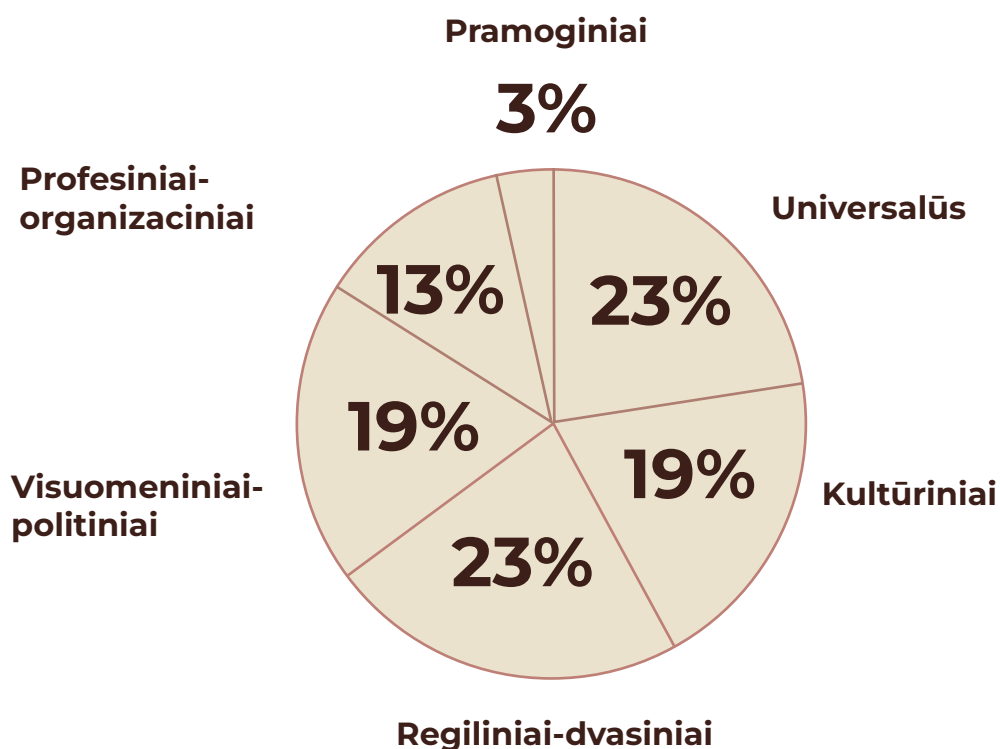
³ Darbą pradėdant. *Žiemų Lietuva*, 1926, gruodžio 1, nr. 1, p. 1.

Leidinių klasifikacija

Nagrinėjamu laikotarpiu Panevėžio regione ėjusius leidinius klasifikuojant pagal leidinio tipą, konstatuotina, kad buvo leidžiami 15 laikraščių ir 14 žurnalų. Taip pat buvo leistas vienas biuletenis. Tai *Katalikų veikimo centro Panevėžio rajono valdybos biuletenis* ir vienas serijinis leidinys – *Senolių takais*, kurį leido 4-sis Lietuvos karaliaus Mindaugo pėstininkų pulkas, dislokuotas Panevėžyje.

Šis pateiktas leidinių suskirstymas pagal jų tipą yra paremtas dabar priimtais periodinių leidinių klasifikavimo kriterijais. Tuo laiku leidėjai ne visada tų kriterijų laikėsi ir neretai savo leidinį vadino laikraščiu, nors dabar mes jį įvardijame kaip žurnalą. Pvz. Pasvalyje leistas žurnalas *Artojas* paantraštėje skelbė esąs „žemės ūkio, kooperacijos, literatūros ir visuomenės mėnesinis laikraštis“, Zarasuose ėjęs žurnalas *Teisininkas* skaitytojams prisistatydavo kaip „teisės reikalams skiriamas laikraštis“.

Skirtinga buvo ir Panevėžio regione leistų periodinių leidinių paskirtis. Atsižvelgiant į jų turinį ir tikslinę skaitytojų auditoriją, juos galima būtų suskirstyti į tris grupes: universalius (7 leidiniai), specialiuosius (22 leidiniai) ir pramoginius (1 leidinys). Specialiųjų leidinių grupėje dar galima išskirti keturis pogrupius: religinės-dvasinės pakraipos leidiniai – 7; visuomeninės-politinės pakraipos leidiniai – 6; kultūrinės pakraipos leidiniai – 6; profesinės-organizacinės pakraipos – 4 (žr. 2 pav.). Šis suskirstymas yra sąlyginis, nes kai kurie periodiniai leidiniai, taip ir nespėjus susiformuoti jų pastovesniam turiniui ir struktūrai, labai greitai nustojo egzistavę.

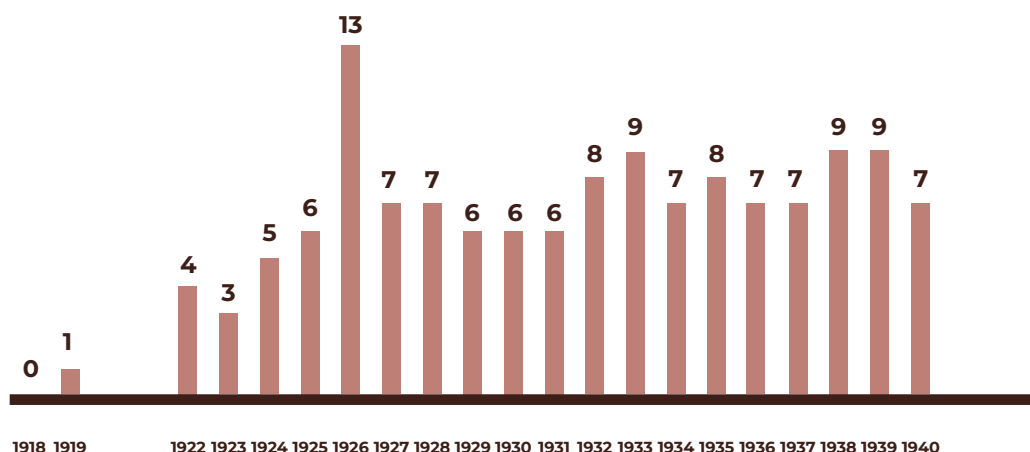

2 pav. Leidinių klasifikacija

Leidinių gyvavimo trukmė

Pirmas šio regiono periodinis leidinys pasirodė 1919 metais. Tai buvo *Biržų apskričio revoliucinio komiteto žinios*. Jame buvo spausdinami sovietų valdžios dekretai, įsakymai bei nurodymai. Atrodo, jog buvo išleisti tik du jo numeriai⁴.

Daugiausia periodinių leidinių regione ėjo 1926 metais – net 13 pavadinimų. Kitu laiku buvo leidžiami maždaug 6–9 pavadinimų leidiniai (žr. 3 pav.).

3 pav. Periodinių leidinių skaičius 1918–1940 m.

Ilgiausiai leisti buvo laikraščiai *Panevėžio balsas* (nuo 1924 iki 1935 metų, išėjo 572 numeriai) ir Biržuose ėjęs *Sėjėjas* (nuo 1926 iki 1940 metų, išleisti 356 numeriai). Tiesa, pastarojo redakcija 1934 m. rudenį persikėlė į Kauną, o Biržuose liko tik laikraščio administracija. Iš žurnalų ilgiausiai ėjo Biržuose nuo 1923 iki 1937 metų evangelikų reformatų leistas *Mūsų žodis*. Neskaitant jau minėto žurnalo *Matininkas*, kurio Panevėžyje išleistas tik pirmasis numeris, trumpiausiai gyvavo irgi Panevėžyje 1936 m. leistas literatūros ir mokslo žurnalas *Pirmoji tribūna*. Pasirodė tik vienas jo numeris, nors planuota, jog tai bus dvisavaitinis leidinys.

Ne visi periodiniai leidiniai, pradėti leisti Panevėžio regione, ten ir ėjo. Pavyzdžiui, taip atsitiko su laikraščiu *Verpetai*, pradėti leisti Panevėžyje 1926 metais. Išėjus šešiams jo numeriams, leidyba buvo perkelta į Kauną ir, išleidus dar tris numerius, tais pačiais metais sustabdyta.

Dėl kokių priežasčių buvo priimami sprendimai pakeisti periodinio leidinio leidybos vietą ir kodėl kai kurie jų, išleidus tik kelis numerius, nutraukė savo gyvavimą, tai irgi detalesnių tyrimų laukiantys klausimai.

Periodiškumas

Panevėžio regione ėjusių leidinių periodiškumas buvo įvairus. Laikraščiai dažniausiai išeidavo kas savaitę, nors buvo leidinių, planuotų leisti kas dvi savaites, kas mėnesį ir du ar tris kartus per mėnesį. Tačiau nebuvo leidžiamas nei vienas dienraštis. Žurnalai dažniausia buvo mėnraščiai, nors, pavyzdžiui, Zarasuose leisti žurnalai *Skudučiai*, *Savu keliu ir Teisininkas* buvo dvimėnesiniai. Neretai, nors leidinio periodiškumas ir buvo nurodomas paantraštėje, jis išeidavo įvairiu dažnumu arba jo periodiškumas dėl finansinių ar kitų priežasčių keisdavosi.

⁴ AKIRAS-BIRŽYS, Petras. *Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2. *Biržų apskritis*. Kaunas, 1932, p. 85.

Tiražas

Įvairūs buvo ir spausdinamų leidinių egzempliorių skaičiai. Laikraščių tiražai svyravo nuo 1200 egz. (*Zarasų kraštas*, 1940 m.) iki 3000 egz. (*Panevėžio balsas*, 1924 m.). Žurnalai buvo leidžiami nuo 175 (*Teisininkas*, 1940 m.) iki 1500 (*Vaikų vadas*, 1940 m.) egzempliorių tiražu⁵. Laikui bėgant, to paties leidinio tiražai kito.

Leidžiamų egzempliorių gausumu išsiskyrė 1926 metais Panevėžyje leistas laikraštis *Rinkimų verpetai*. Jo tiražas buvo nuo 5 iki 25 tūkst. egzempliorių. Bet jis, kaip ir tais pačiais metais Panevėžyje leistas laikraštis *Kraštas* (tiražas 2000 egz.), tebuvo 1926 m. gegužės 8–10 dienomis vykusių rinkimų į Lietuvos III Seimą agitacijai skirti leidiniai ir jų leidimas baigėsi, pasibaigus tiems rinkimams⁶. Apskritai, paskelbta informacija apie Panevėžio regione leistų periodinių leidinių tiražus yra gan skurdi, ir tai yra dar vienas mažai tyrinėtas krašto spaudos istorijos laukas.

Redaktoriai

Periodinio leidinio „veido formuotoju“ buvo redaktorius. Jis nustatydavo leidinio kryptį, formavo jo turinį, buvo atsakingas už ten skelbiamą informaciją. Labai dažnai redaktorius atlikdavo ir leidinio administratoriaus darbą. Redaktoriais dirbo įvairių profesijų, dažnai labai tolimų žurnalistikai ar literatūrai, žmonės. Pavyzdžiui, pradžioje laikraščio *Panevėžio balsas* redaktoriaus pareigas ėjo matininkas Stasys Liutkevičius, vėliau juo tapo buvęs Šiaulių miesto valdybos sekretorius A. Jucevičius, kurį laiką redagavo Panevėžio apygardos teismo teisėjas Zigmas Rusteika, po jo – kunigas Augustinas Liepinis.

Redaktoriaus pavardė buvo nurodoma kiekviename išspausdinto leidinio numeryje. Tačiau ne visada nurodytas žmogus buvo tikroju redaktoriumi. Pavyzdžiui, 1935 metais pradėjus leisti *Panevėžio garsą*, jo redaktore beveik visus metus, iki pat 1936 m. pradžios, buvo nurodoma Uršulė Stalionienė, prieš tai dirbusi Kaune prezidentūros virtuvės tarnautoja, nors faktiškai laikraštį redagavo kunigas Augustinas Liepinis⁷. *Biržiečių balsą* oficialiai redagavo ūkininkas Adolfas Galvanauskas, bet faktiniu redaktoriumi buvo Jonas Mulokas, dirbęs Biržų apskrities žemės tvarkytoju. Kartais leidinyje prie redaktoriaus pavardės buvo nurodoma, jog tai yra tik atsakomasis redaktorius. Taip *Panevėžio balso* atsakomąja redaktore kurį laiką buvo nurodoma pagal užsiėmimą tarnaitė, „Šv. Zitos katalikių tarnaičių draugijos“ narė S. Kiršinskaitė, nors faktiškai laikraštį redagavo kun. A. Liepinis⁸.

Ilgesnį laiką ėjusių leidinių redaktoriai neretai keisdavosi. Pavyzdžiui, per devynis laikraščio *Zarasų kraštas* leidimo metus pasikeitė 5 redaktoriai. Tačiau buvo ir visą leidinio egzistavimo laikotarpį šį darbą dirbusių žmonių, kaip laikraščio *Sėjėjas* redaktorius Povilas Jakubėnas, ėjęs šias pareigas net 15 metų.

Beveik visų Panevėžio regione leistų periodinių leidinių tikrieji redaktoriai buvo vyrai, išskyrus Zarasuose leistus žurnalus *Savu keliu* ir *Skudučiai*. Juos redagavo žinoma tarpukario vertėja, visuomenės veikėja Antanina Čeilytkaitė-Žagrakalienė. Regiono periodinių leidinių redaktoriais yra buvę ir daugiau žinomų žmonių: rašytojas Konstantinas Jasiukaitis (*Panevėžio balsas*), kunigas filosofijos daktaras Juozapas Čepėnas (*Žiemų Lietuva*, *Anykščių parapija*), kanauninkas kun. Augustinas Liepinis (*Panevėžio balsas*, *Panevėžio garsas*), Lietuvos Evangelikų Reformatų Bažnyčios generalinis superintendentas Povilas Jakubėnas (*Sėjėjas*) ir kiti.

⁵ Tiražai nurodyti remiantis TRUSKA, Liudas. Periodinė spauda Lietuvoje 1918–1940 m. *Kultūros barai*, 1996, nr. 5, p. 70–74.

⁶ Gk. Šiaulių spauda (1919–1927 m. apžvalga). *Bibliografijos žinios*, 1928, nr. 2, p. 35.

⁷ BARISAITĖ, Danutė. Apie Sofiją Stalionytę-Barisienę ir jos motiną Uršulę Likaitę-Stalionienę. Iš *Savanorio Juozo Bariso šeimos šviesa*. Panevėžys, 2016, p. 46.

⁸ BYRAS. *Ką beprisimenu*. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas, kun. A. Liepinio byla, 9 sąsiuvinis, lap. 739.

Redaguodamas Utenos valstybinės gimnazijos literatų būrelio leistą žurnalą *Parnaso aidai* savo žurnalisto karjerą pradėjo diplomatas, žurnalistas, visuomenės veikėjas Vytautas Antanas Dambrava. Apie kitus Panevėžio regione leistų periodinių leidinių redaktorius žinoma mažiau arba nėra jokios detalesnės informacijos. Tai dar viena galima būsimų tyrinėjimų sritis.

Leidėjai

Periodinius leidinius leido ir fiziniai, ir juridiniai asmenys – akcinės bendrovės, politinės, religinės ir visuomenės organizacijos. Neretai periodinių leidinių leidėjais buvo jų redaktoriai. Pavyzdžiui, Zarasuose ėjusį žurnalą *Teisininkas* leido jo redaktorius advokatas Juozas Žagrakalys. Šio leidinio pirmojo numerio įvadiniame straipsnyje buvo nurodyta, jog žurnalas turi „pakankamą savistovų materialinį pagrindą“⁹. Panevėžyje leisto laikraščio *Aukštaitis* pirmųjų numerių leidėju buvo J. Romeika, nors jį redagavo kitas asmuo – Pranas Morkvėnas. Biržuose ėjusį žurnalą *Mūsų žodis* leido Lietuvos evangelikų reformatų kolegija, laikraščio *Panevėžio balsas* leidėju buvo „Žodžio“ bendrovė, Pasvalyje ėjusio žurnalo *Artojas* – Pasvalio žemės ūkio draugija, žurnalą *Vėžys* Panevėžyje leido leidykla „Nevēžis“, žurnalą *Parnaso aidai* – Utenos valstybinės gimnazijos literatų būrelis ir pan.

Neretai periodinio leidinio leidėjas keitėsi. Dažniausiai, fiziniam asmeniui pradėjus leisti vieną ar kitą leidinį, vėliau jis pereidavo į kokios nors bendrovės ar organizacijos rankas. Taip atsitiko su *Panevėžio balsu*, kurio devynis pirmuosius numerius išleido privatūs leidėjai, o toliau jo leidybą perėmė bendrovė „Žodis“. Laikraštį *Zarasų kraštas* 1932 m. pradėjo leisti irgi privatus leidėjas. Išleidus tryliką pirmųjų numerių, jo leidybą perėmė grupė žmonių, pasivadinusių „redakcine komisija“. Po keturių metų, šio laikraščio leidėju tapo Lietuvių tautininkų sąjungos Zarasų apskrities valdyba. Panašiai atsitiko ir su laikraščiais *Biržų žinios* bei Panevėžyje leistu *Mūsų kraštu*, kurie irgi perėjo į Tautininkų sąjungos tų apskričių organizacijų žinią.

Kokie tikslai ir siekiai skatino Panevėžio regione steigti periodinių leidinių leidybos bendroves, kas jas steigė ir kaip buvo organizuota jų veikla, kaip vyko leidėjų kaita, kokios buvo to priežastys – šie ir kiti klausimai dar laukia Panevėžio regiono spaudos istorijos tyrinėtojų dėmesio.

Spaustuvės

Labai svarbi periodinės spaudos leidybos proceso grandis buvo spaustuvė. Panevėžio regione tarpukario laikotarpiu veikė 7 spaustuvės: 1 – Biržuose, 4 – Panevėžyje, 1 – Zarasuose ir 1 – Rokiškyje¹⁰. Visose, išskyrus Rokiškio, buvo spausdinami periodiniai leidiniai. Spaustuvės egzistavimas vienoje ar kitoje vietovėje buvo reikšmingu kriterijumi priimant sprendimą leisti laikraštį ar žurnalą toje vietovėje, nes tai padėjo užtikrinti operatyvų bendravimą tarp leidinio redakcijos ir spaustuvės.

Ne visada spaustuvės turėjo pakankamus techninius pajėgumus, leidžiančius tuo pačiu metu spausdinti keletą leidinių. Tai buvo viena iš priežasčių dėl ko žurnalo *Matininkas* leidyba buvo perkelta iš Panevėžio į Kauną. Naftalio Feigenzono spaustuvė, veikusi Panevėžyje ir spausdinusi *Panevėžio balsą*, turėjo mažai spaustuvinio šrifto raidžių. Jų vos pakako to laikraščio atspausdinimui. Nors spaustuvės savininkas ir žadėjo jų įsigyti užsienyje, *Matininko* leidėjai nusprendė nerizikuoti ir pirmąjį numerį atspausdino Kaune, o vėliau ten perkėlė ir žurnalo redakciją¹¹.

⁹ Mūsų siekimai. *Teisininkas*, 1937, nr. 1, p. 2.

¹⁰ GLOSINĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18, p. 47–55; MAŽYLYTĖ, Ilona. Spauda ir spaustuvės tarpukario Panevėžyje. Iš *Iš Panevėžio praeities: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021, p. 139–151.

¹¹ LIUTKEVIČIUS, Stasys. Pirmieji mūsų žurnalo žingsniai. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1931, nr. 1, p. 96.

Daugelis regiono periodinių leidinių buvo spausdinami tame pačiame mieste, kur ir buvo leidžiami. Pavyzdžiui, visi Biržuose leisti laikraščiai ir žurnalai buvo spausdinami Biržų spaustuvėje. Netgi 1934 metais *Sėjėjo* redakcijai persikėlus į Kauną, jis buvo ir toliau spausdinamas Biržuose. Pasvalyje leistas *Artojas* taip pat buvo spausdinamas Biržų spaustuvėje, nes Pasvalys tuo laiku priklausė Biržų apskrčiai. Tas pats pasakytina ir apie Zarasuose leistus periodinius leidinius – jie visi buvo spausdinami Elijos Rozeno spaustuvėje Zarasuose, išskyrus laikraštį *Žiemų Lietuva*, spausdintą „Varpo“ bendrovės spaustuvėje Kaune.

Panevėžyje leisti laikraščiai ir žurnalai, be kai kurių išimčių, irgi buvo spausdinami daugiausia šio miesto spaustuvėse. Tikriausiai dėl spaustuvininkų tarpusavio konkurencijos ar kitų priežasčių, tas pats leidinys kartais buvo spausdinamas tai vienoje, tai kitoje spaustuvėje. Daugiausia jų spausdino N. Feigenzono spaustuvė – įvairiu laiku net 6 leidinius. Po du leidinius spausdino Morducho Koto ir „Bangos“ spaustuvės, vieną – spaustuvė „Vilnis“. Utenoje leistas žurnalas *Parnaso aidai* taip pat buvo spausdintas vietinėje G. Segalio spaustuvėje.

Tie Panevėžio regione leisti periodiniai leidiniai, kurių leidėjai buvo susiję su visos Lietuvos mastu veikiančiomis institucijomis ar organizacijomis, buvo spausdinami spaustuvėse, turėjusiose kokius nors ryšius su leidėjais. Pavyzdžiui, Katalikų Veikimo Centro globojamai katalikų organizacijai „Angelo sargo vaikų sąjunga“ skirtas žurnalas *Vaikų vadas*, leistas Vyžuonose, buvo spausdinamas Marijonų vienuolyno spaustuvėje Marijampolėje. Ten pat buvo spausdinamas ir Anykščiuose leistas laikraštis *Anykščių parapija*. Beje, atrodo, jog šis faktas įtakoją klaidą, atsiradusią leidinyje „Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940“. Ten nurodoma, jog laikraštis *Anykščių parapija* buvo leistas Marijampolėje¹². Iš tikrųjų jo publikavimo vieta buvo Anykščiai, kur jį leido Anykščių Šv. apaštalo evangelisto Mato bažnyčioje 1938–1945 m. klebonavęs dr. Juozapas Čepėnas. O Marijampolėje šis laikraštis tebuvo tik spausdinamas.

Periodinių leidinių leidėjus, redakcijas ir spaustuves siejo ne tik verslo interesai. Pagal Lietuvoje tarpukariu galiojusius spaudos leidybą reglamentuojančius teisės aktus, spaustuvių vedėjai privalėjo prieš atiduodami leidinį užsakovui, pateikti apskrities viršininko ar karo komendanto cenzūrai nustatytą kiekį numatomo leisti periodinio leidinio signalinių egzempliorių. Pagal 1935 m. priimtą Spaudos įstatymo 6 str., tik praėjus valandai nuo jų pateikimo ir nesulaukus apskrities viršininko nurodymo leidinį sulaikyti, spaustuvė galėjo jį atiduoti redakcijai¹³. Kaip prisimena „Bangos“ spaustuvės Panevėžyje vedėjas kun. A. Liepinis, spaustuvė su nekantrumu laukdavo cenzoriaus sprendimo ir tik tada pradėdavo spausdinti laikraščio tiražą. Niekas nerizikuodavo išspausdinti viso tiražo dar nepateikęs signalinių egzempliorių, nes, sulaukus cenzoriaus reikalavimo išimti vieną ar kitą pastraipą ar straipsnį iš leidinio, būtų reikėję sunaikinti visą jo tiražą. Taip pat nebuvo galima išleisti laikraščio ar žurnalo su paliktomis baltomis dėmėmis vietoj cenzūros išbraukto teksto¹⁴. Tokiu atveju spaustuvininkai ir redakcijos turėjo ieškoti bendrų sprendimų, kaip išsisukti iš susidariusios padėties ir kuo užpildyti išcenzūruotas vietas. Tai buvo dar viena priežastis, dėl kurios periodikos leidėjai stengėsi spausdinti savo leidinius tame pačiame mieste, kur jie buvo leidžiami.

Išvados

Straipsnyje pateikta susisteminta informacija apie 1918–1940 metais Panevėžio regioneėjusią periodinę spaudą leidžia konstatuoti, jog nagrinėjamu laikotarpiu poligrafinės spaudos būdu buvo leisti 31 pavadinimo periodiniai leidiniai – 15 laikraščių ir 14 žurnalų.

¹¹ LIUTKEVIČIUS, Stasys. *Pirmieji mūsų žurnalo žingsniai. Žemėtvarka ir melioracija*, 1931, nr. 1, p. 96.

¹² *Lietuvos bibliografija. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940*. D. 1., Kn. 1. Vilnius, 2018, p. 137.

¹³ Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, nr. 510, p. 1.

¹⁴ BYRAS. *Ką beprisimenu*. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas, Kun. A. Liepinio byla, 11 sąsiuvinis, lap. 929–949.

Nustatyta jų leidimo vieta, leidėjai ir redaktoriai, periodiką spausdinusios spaustuvės. Tačiau ne apie visus redaktorius ir leidėjus yra sukaupta reikiama informacija, leidžianti atskleisti jų vaidmenį vieno ar kito periodinio leidinio atsiradimo ir gyvavimo istorijoje, nepakankamai žinoma apie leidinių tiražus, regiono periodinėje spaudoje dirbusius ar bendradarbiavusius autorius, jų slapyvardžius, regioninės periodikos apytakos procesą, leidybos ekonominius aspektus. Šios temos dar laukia savo tyrinėtojų.

Šaltiniai ir literatūra

- AKIRAS-BIRŽYS, Petras. *Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2. Biržų apskritis. Kaunas, 1932.
- BARISAITĖ, Danutė. Apie Sofiją Stalionytę-Barisienę ir jos motiną Uršulę Likaitę-Stalionienę. Iš *Savanorio Juozo Bariso šeimos šviesa*. Sudarytojos Liudvika Knizikevičienė, Stasė Mikeliūnienė. Panevėžys, 2016.
- BYRAS. *Ką beprisimenu*. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas, kun. A. Liepinio byla, 9 sąsiuvinis.
- BYRAS. *Ką beprisimenu*. Panevėžio vyskupijos kurijos archyvas, kun. A. Liepinio byla, 11 sąsiuvinis.
- Darbą pradėdant. *Žemių Lietuva*, 1926, gruodžio 1, nr. 1.
- Gk. Šiaulių spauda (1919–1927 m. apžvalga). *Bibliografijos žinios*, 1928, Nr. 2.
- GLOSIENĖ, Audronė. Poligrafijos įmonės Lietuvoje 1918–1940 metais. *Knygotyra*, 1991, t. 18.
- Lietuvos bibliografija*. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A–M, Kn. 2: N–Ž. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.
- LIUTKEVIČIUS, Stasys. Pirmieji mūsų žurnalo žingsniai. *Žemėtvarka ir melioracija*, 1931, nr. 1.
- MAŽYLYTĖ, Ilona. Spauda ir spaustuvės tarpukario Panevėžyje. Iš *Iš Panevėžio praeities*: Juozas Zikaras ir jo kultūrinė aplinka. Sudarytojai: Arūnas Astramskas, Zita Pikelytė. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021.
- Spaudos įstatymas. *Vyriausybės žinios*, 1935, nr. 510.
- TRUSKA, Liudas. Periodinė spauda Lietuvoje 1918–1940 m. *Kultūros barai*, 1996, nr. 5.
- URBONAS, Vytautas. Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis. *Gimtasai kraštas: praeities ir dabarties kultūros metraštis*, 2012, t. 5.

PRIEDAS

Panevėžio regiono lietuviška periodinė spauda 1918–1940 metais*

	Leidimo vieta ir leidinio pavadinimas	Tipas	Redaktorius	Leidinyje nurodytas leidėjas	Leidimo metai	Periodiškumas	Spaustuvė
ANYKŠČIAI							
1.	<i>Anykščių parapija</i>	laikraštis	Juozapas Čepėnas	redaktorius	1938–1940	įvairaus dažnumo	Marijonų sp., Marijampolė
2.	<i>Dabarties aidas</i>	žurnalas	Valentinas Gorskis	redaktorius	1932	mėnesinis	„Žaibo“ akc. b-vės sp., Kaunas
BIRŽAI							
1.	<i>Biržiečių balsas</i>	laikraštis	Adolfas Galvanauskas (faktinis red. Jonas Mulokas)	redaktorius	1925–1926	savaitinis	Biržų sp.
2.	<i>Biržų apskričio revoliucinio komiteto žinios</i>	laikraštis	Redakcinė komisija	Biržų apskrities revoliucinis komitetas	1919	nereguliarus	Biržų sp.
3.	<i>Biržų žinios</i>	laikraštis	Jokūbas Mikelėnas; Petras Variakojis; Martynas Mažuika; Albinas Binkis; Mykolas Plepys; (faktinis red. Apolinaras Norvaiša).	Lietuvių tautininkų sąjungos Biržų apskr. komitetas	1922–1933	savaitinis	Biržų sp.; „Vilties“ sp., Šiauliai
4.	<i>Evangelijos šviesa</i>	laikraštis	P. Viederis	redaktorius	1935–1940	mėnesinis	Biržų sp.
5.	<i>Mūsų žodis</i>	žurnalas	Jonas Šepetytis; Kostantas Kurnatauskas	Evangelikų reformatų draugija (nuo 1926 m. – kolegija)	Biržuose nuo 1923 iki 1937	įvairaus dažnumo	Biržų sp.
6.	<i>Sėjėjas</i>	laikraštis	Povilas Jakubėnas	Redaktorius; Evangelikų reformatų kolegija	1926–1940	2 kartus per mėnesį	Biržų sp.

* Lentelė sudaryta remiantis leidiniu: *Lietuvos bibliografija*. Serija B. Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940. D. 1: Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A–M, Kn. 2: N–Ž. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.

	Leidimo vieta ir leidinio pavadinimas	Tipas	Redaktorius	Leidinyje nurodytas leidėjas	Leidimo metai	Periodiškumas	Spaustuvė
PANEVĖŽYS							
1.	<i>Aukštaitis</i>	laikraštis	Pr. Morkvėnas	J. Romeika; „Aukštaičio“ leidykla	1933	3 kartus per mėnesį	M. Koto sp., Panevėžys;
2.	<i>Katalikų veikimo centro Panevėžio rajono valdybos biuletenis</i>	biuletenis	nenurodyta	KVC Panevėžio rajono valdyba	1928–1935	nereguliarus	N. Feigenzono sp., anevėžys (1928 Nr.1 ir 2)
3.	<i>Kraštas</i>	laikraštis	Konstantinas Jasiukaitis	redaktorius	1926	savaitinis	„Titnago“ sp., Šiauliai
4.	<i>Matininkas</i>	žurnalas	Stasys Renigeris	Lietuvos matininkų profesinė sąjunga	1926 Nr. 1	įvairaus dažnumo	„Raidės“ sp., Kaunas
5.	<i>Meilės keliais</i>	žurnalas	Pranas Vikonis	Redakcinė komisija (fakt. Balys Dūda)	1922	įvairaus dažnumo	„Varpo“ b-vės sp., Kaunas
6.	<i>Mūsų kraštas</i>	laikraštis	Jonas Šukys; Antanas Pranculis; Juozas Švagždys; Povilas Daukas; Juozas Kuodys	Jonas Šukys; nuo 1931 m. – Lietuvių tautininkų sąjungos Panevėžio apskr. komitetas	1930–1933	savaitinis	M. Koto sp., Panevėžys; „Vilties“ sp., Šiauliai
7.	<i>Panevėžio balsas</i>	laikraštis	Stasys Liutkevičius; Konstantinas Jasiukaitis; A. Jucevičius; Z. Rusteika; M. Bileišienė; S. Kiršinskaitė ir P. Zlatorius (faktinis red. Augustinas Liepinis)	S. Liutkevičius, K. Jasiukaitis; bendrovė „Žodis“; S. Kiršinskaitė; P. Zalatorius	1924–1935	savaitinis	Feigenzono sp. Panevėžys; Savičio ir Šumkauskio sp., Šiauliai (1924 m. Nr.3 ir 4); „Bangos“ sp., Panevėžys
8.	<i>Panevėžio garsas</i>	laikraštis	Uršulė Stalionienė (faktinis red. A. Liepinis); Augustinas Liepinis	redaktoriai	1935–1940	savaitinis	„Bangos“ sp., Panevėžys
9.	<i>Pirmoji tribūna</i>	žurnalas	Andrius Makūnas	redaktorius	1936	dvisavaitinis	„Vilnis“ sp., Panevėžys
10.	<i>Skautų žodis</i>	žurnalas	P. Šležas; A. Jurgutis; S. Liepas; B. Juška; D. Stankūnas	Panevėžio tunto skautų štabas	1924–1928	įvairaus dažnumo	Feigenzono sp., Panevėžys; „Švyturio“ b-vės sp., Kaunas
11.	<i>Rinkimų verpetai</i>	laikraštis	Vincas Karvelis	redaktorius	1926	įvairaus dažnumo	„Titnago“ sp., Šiauliai
12.	<i>Senolių takai</i>	serijinis leidinys	nenurodytas	Švietimo komisija	1926–1929	metinis	Švyturio“ b-vės sp., Kaunas;
13.	<i>Verpetai</i>	laikraštis	Vincas Karvelis	redaktorius	1926 Nr. 1–6 Panevėžyje, Nr. 7–9 Kaune	dvisavaitinis	Feigenzono sp., Panevėžys; „Švyturio“ b-vės sp., Kaunas
14.	<i>Vėžys</i>	žurnalas	Jurgis Vėžys	leidykla „Nevežis“	1933	įvairaus dažnumo	Feigenzono sp., Panevėžys

	Leidimo vieta ir lei- dinio pavadinimas	Tipas	Redaktorius	Leidinyje nurodytas leidėjas	Leidimo metai	Periodiškumas	Spaustuvė
PASVALYS							
1.	<i>Artojas</i>	žurnalas	Petras Tonkūnas	Pasvalio žemės ūkio draugija	1924–1926	mėnesinis	Biržų sp.
UTENA							
1.	<i>Parnaso aidai</i>	žurnalas	Vyt. Ant. Dambrava	Utenos valstybinės gimnazijos literatų būrelis	1938–1939	įvairaus dažnumo	G. Segalio sp., Utena
VYŽUONOS (Utenos r.)							
1.	<i>Vaikų vadas</i>	žurnalas	Petras Liepa	redaktorius, (Vyžuonos klebonija); Geidžiūnai (Biržų r.) 1939–1940 m.	1938–1940	mėnesinis	Marijonų sp., Marijampolė
ZARASAI							
1.	<i>Akiratis</i>	žurnalas	Aleksandras Matekūnas	Zarasų jaunieji literatai	1934	nereguliarus	E. Rozeno sp., Zarasai
2.	<i>Savu keliu</i>	žurnalas	Antanina Žagrakalienė	redaktorė	1939–1940	dvimėnesinis	Zarasų sp.
3.	<i>Skudučiai</i>	žurnalas	Antanina Žagrakalienė	redaktorė	1934–1938	dvimėnesinis, įvairaus dažnumo	E. Rozeno sp., Zarasai
4.	<i>Skautų žodis</i>	žurnalas	P. Šležas; A. Jurgutis; S. Liepas; B. Juška; D. Stankūnas	Panevėžio tunto skautų štabas	1924–1928	įvairaus dažnumo	Feigenzono sp., Panevėžys; „Švyturio“ b-vės sp., Kaunas
5.	<i>Teisininkas</i>	žurnalas	Juozas Žagrakalys	redaktorius	1937–1939	dvimėnesinis	E. Rozeno sp., Zarasai
6.	<i>Zarasų kraštas</i>	laikraštis	J. Gaigalas; Redakcinė komisija; A. Matiukas; Pr. Gipiškis; J. Binkevičius; J. Valiukonis	J. Gaigalas; Reakcinė komisija; nuo 1936 m. – Lietuvių tautininkų sąjungos Zarasų apskr. valdyba; nuo 1939 m. – J. Binkevičius	1932–1940	savaitraštis	E. Rozeno sp., Zarasai; Zarasų sp.
7.	<i>Žiemų Lietuva</i>	laikraštis	J. Čepėnas; L. Žurauskas	„Žiemų Lietuvos“ bendrovė	1926–1927	du kartus per mėnesį	„Varpo“ b-vės sp., Kaunas

„MIESTELĖNAI TURI TIESĄ REIKALAUTI“: Panevėžio gyventojų rūpesčiai XX a. pradžios periodinėje spaudoje

Olga Mastianica

Lietuvos istorijos institutas

Santrauka

Straipsnyje siekiama išryškinti periodinės spaudos funkcijas XX a. pradžios miesto visuomenėje. Periodinės spaudos žinučių turinys ir turiniui teikiamos reikšmės rodo, kad spauda vis labiau laikyta svarbiu miesto visuomenės socialinės struktūros sandu. Spauda, nepaisant vis labiau ryškėjančios miesto gyventojų diferenciacijos tautiniu ir socialiniu pagrindu, buvo miesto visuomenės, tame tarpe ir Panevėžio, bendravimo erdvė, į kurią norėta išnešti kasdienes reikalus, kelti diskusijas. Spauda siekė sutelkti miesto gyventojus bendriems veiksams, per spaudą buvo išgryninami reikalavimai, poreikiai, lūkesčiai. Tikėtasi, kad kalbant viešai – per spaudą, vyks spartesnis sprendimų priėmimas, labiau aktualizuosis socialinės ir ekonominės miesto problemos. Keli lietuviškos periodinės spaudos pavyzdžiai rodo, kad buvo svarbūs ne vien tautinės veiklos ženklai, bet stengtasi dalyvauti ir spręsti bendras Panevėžio miesto visuomenės problemas, pradedant nuo miesto kriminalinės ir sanitarinės būklės ir baigiant problemomis tų, kurie pateko į socialinį užribį. Tokiais atvejais, bent trumpam, per spaudą siekta sureguliuoti tautinę ir socialinę įtampą.

Reikšminiai žodžiai: periodinė spauda, Panevėžys, pilietinė visuomenė.

Įvadas

„Miestelėnai turi tiesą reikalauti“ – tokia žinutė iš Panevėžio Vilnių pasiekė 1905 m. birželio 15 d. Šiais žodžiais dienraštyje „Vilniaus žinios“ Panevėžio gyventojai skubėjo paremti miesto valdybos sprendimą apsaugoti miestiečių turtą ir gyvybę nuo gaisrų. Esant neįprastai karštai vasarai Panevėžio gatvės ir namai turėjo būti laistomi ugniagesių komandų, o miestiečiai per spaudą aiškino, jog jų reikalavimai yra pagrįsti ir teisėti¹. 1905 metai pasižymėjo ne vien neįprastais gamtos reiškiniiais, jie buvo pilni politinių įvykių, tautinių ir socialinių manifestacijų, neramių nuotaikų, išpuolių. 1905 m. savo lūkesčius miesto gyventojai galėjo išreikšti ne vien išėję į gatves, bet taipogi pasitelkę periodinę spaudą – legalų spausdintą žodį.

Po spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo (1904 m. gegužės 7 d.) Vilniuje pradėti leisti dienraščiai ir savaitraščiai lietuvių, jidiš, hebrajų bei lenkų kalbomis.

¹ Kitur, Šjmet. *Vilniaus žinios*. 1905, nr. 145, p. 3.

Miestų visuomenės atgavo galimybę per periodinę spaudą stebėti politinius ir sociokultūrinius įvykius, pateikti vertinimus, viešai išreikšti lūkesčius.

Remiantis spaudos darbuotojo Pelikso Bugailišio paskaičiavimais, paskelbtais dienraštyje „Lietuvos žinios“, 1909 m. Panevėžys po Vilniaus buvo antras miestas, kuris siuntė korespondencijas į periodinę spaudą². 1904–1915 m. lietuviškuose dienraščiuose ir savaitraščiuose paskelbtos 1956 žinutės iš Panevėžio, atspindinčios visuomeninių organizacijų veiklą, miesto problemas, tarptautinius santykius³. Panevėžio miesto gyventojai norėjo užmegzti pastovų santykį su periodine spauda. Dar iki spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo Mykolo Biržiškos tyrimais kas penkioliktas Panevėžio miesto gyventojas prenumeravo laikraštį⁴. 1905 m. periodinę spaudą prenumeravo 2665 gyventojai (Kaune – 5427 gyventojai, Šiauliuose – 1368 gyventojai), panašus prenumeratorių skaičius išliko vėlesniais metais. Iki Pirmojo pasaulinio karo Panevėžys po Kauno buvo antras miestas Kauno gubernijoje, kuris prenumeravo dienraščius ir savaitraščius⁵. Šie nors ir fragmentiški, daugiausiai lietuviškai skaitančiųjų Panevėžio miesto gyventojų skaitymo kultūros rodikliai, byloja apie svarbą, teikiamą periodinei spaudai ir jos įtakai. Pasitelkiant Panevėžio atvejį lietuviškoji periodinė spauda tyrinėta kaip tautinės tapatybės konstravimo ir jos išsaugojimo priemonė, nustatyta, kaip per spaudą vyko neformali tautinės grupės narių sąveika ir kontrolė, lietuviškosios erdvės formavimasis mieste⁶.

Šiame straipsnyje norima sutelkti dėmesį ne vien į spaudą, kaip tautinės tapatybės konstravimo ir palaikymo priemonę, o išryškinti kitas periodinės spaudos funkcijas XX a. pradžios visuomenėje, ypač miesto visuomenėje. Po spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo panaikinimo ir dalinių imperinės cenzūros pokyčių⁷ periodinė spauda vis labiau perėmė masinės komunikacijos savybes. Dienraščiai, savaitraščiai, žurnalai galėjo laisviau veikti viešojoje, visuomeninėje sferoje, buvo atviri pranešimų siuntėjams ir gavėjams, iš dalies buvo laisvi ir nepriklausomi kaip ekonominiai, politiniai ar kultūriniai veikėjai, teikė žinias apie įvykius, socialines sąlygas, institucijas, neprieinamas gyventojų tiesioginei patirčiai, rūpinosi užtikrinti grįžtamąjį ryšį. Periodinė spauda atvirai stebėdama socialinę aplinką siekė atliepti į visuomenės integracijos, tęstinumo, tvarkos, socializacijos, adaptavimo bei kitus poreikius. Daugeliu atveju periodinė spauda siekė paaiškinti socialinius veiksmus per visuomenės poreikius ir jų įgyvendinimą. Todėl nagrinėjant pranešimus periodinėje spaudoje mums bus svarbi ne tiek teikiama informacija (jos faktinis pagrindas), kiek sąmoningas, tikslingas veiksmas siekiant perduoti pranešimą, paveikti, įtikinti. Kitaip tariant, mums labiau rūpės reikšmės suteikimo procesas, spaudos žinučių funkcijos.

Tyrimo pagrindas – lietuviškoji periodinė spauda, leista 1904–1914 metais. Daugiausia dėmesio bus skirta 1905 metams, kada reiškėsi ypatingai stiprus visuomeninis aktyvumas, o periodinės spaudos leidėjai sparčiai naudojosi atlaisvėjusiomis saviraiškos galimybėmis, atstovavo skirtingas politines ir socialines struktūras. Šis tyrimas nėra užbaigtas, verčiau vertintinas kaip viena iš galimybių tirti periodinės spaudos pranešimų funkcijas miesto visuomenei, tame tarpe ir Panevėžio miesto visuomenei.

² Gk. [BUGAILIŠKIS, Peliksas]. Mūsų korespondencijos. *Lietuvos žinios*, 1910, nr. 6, p. 1–2.

³ ASTRAMSKAS, Arūnas. Lietuviškos viešosios erdvės kūrimasis Panevėžyje. Iš *Iš Panevėžio praeities: tautos mieste*. XVI konferencijos pranešimai. Panevėžys, 2014 II 12. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2014, p. 33–53.

⁴ BIRŽIŠKA, Mykolas. Mokslo dirva. Laikraščių prasiplatinimas Kauno gubernijoje. 1892 ir 1902 metai (valdžios žinios). *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 23, p. 3.

⁵ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje. Vilnius: Stepono leidykla, 1996, p. 244–245. 1914 m. Panevėžyje rusų kalba pradėti leisti laikraščiai „Наш край“ („Mūsų kraštas“) ir „Поневежский листок“ („Panevėžio lapelis“). Pl. žr.: *Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.* Panevėžys: Nevėžio spaustuvė, 2003, p. 250.

⁶ ASTRAMSKAS, išnaša 3, p. 33–53.

⁷ Apie cenzūros veikimą nagrinėjamu laikotarpiu žr. straipsnyje. MASTIANICA-STANKEVIČ, Olga. Vilniaus lenkiškosios periodinės spaudos cenzūra 1905–1914 metais. *Knygotyra*, 2023, t. 81, p. 65–108.

Sutelkti ir priešintis

1905 metų revoliucijos įvykiai Rusijoje taip pat išjudino Panevėžio visuomenės kasdienybę. Pirmiausia miesto visuomenė pajuto, kad vietinis darbininkų judėjimas yra galinga jėga. Iki tol paprastai mieste regimas retkarčiais, jis įsiliejo į miesto gatves. Besivystanti Panevėžio pramonė ir augantis miestas pritraukdavo darbo ieškančius, tačiau darbo rinka buvo labai nestabili.

Palyginti smulkiose pramonės įmonėse ir paslaugų sektoriuje mokėjo mažus atlyginimus. Mieste gyveno gausus būrys padinių darbininkų, gaunančių labai mažą ir nestabilų darbo užmokestį, kurie bandė gerinti savo ekonominę padėtį bei šiomis žiniomis dalintis periodinėje spaudoje. Nelegali, darbininkų reikmėms skirta specializuota spauda buvo vienas būdų telkti šią miesto visuomenės dalį, organizuoti bendriems veiksams, formuoti socialinę tapatybę⁸. Šias periodinės spaudos funkcijas taip pat atspindi iš Panevėžio siųsta korespondencija.

Dar 1902 metais Tilžėje leistą „Darbininkų balsą“ pasiekė žinutė iš Stanislovo Montvilos spirito ir mielių gamyklos, kurioje vaizdingai pristatyta sudėtinga padinių darbininkų padėtis: „ima, kai yra darbo, o kai nėra – daryk, ką nori“⁹. Spaudoje pranešta apie atlyginimų mažinimą, gamyklos valdytojo žiaurų elgesį su darbininkais bei atsainų gamyklos gydytojo požiūrį į darbininkų sveikatą. Darbininkai buvo kviečiami susimąstyti, keliant per spaudą klausimus: „tokia jau laimė žmogaus darbininko; dirbt iš visos, kaip galvijas, ant naudos pablikanto arba meistro ir džiaugkis dar tiek, kad badu nenumirtum?“¹⁰. Periodinė spauda padėjo formuluoti atitinkamus darbininkų reikalavimus:

„Reikalaukime draugai, kad iš mūsų darbo naudotųs ne vien tik ponai, bet kad mūsų patys gautumėm, kas mums priguli: užmokesnis už darbą turi būti pakeltas. Reikalaukime sutrumpinimo darbo dienos; jog neesame mašinomis ponų turtams dirbti – mums reikalingas pailsis doram pasilinksminimui, pasiskaitymui ir pasikalbėjimui tarp savųjų. Mūsų esame žmonės, o ne ponų pastumdėliai – tai tegul jie su mumis žmoniškai apseina, skriausti savęs neleisime“¹¹.

Periodinė spauda skubėjo pranešti apie darbininkų streikus, o kai kuriais atvejais stengėsi paneigti oficialią imperinės valdžios informaciją apie padėtį mieste, tame tarpe ir Panevėžyje. 1905 m. sausio 31 d. Kauno gubernatorius Piotras Veriovkinas skubėjo įtikinti Vilniaus generalgubernatorių Piotrą Sviatopolką-Mirskį, kad sausio 22–26 d., kai Vilniuje vyko masiniai darbininkų streikai, „Panevėžio darbininkai buvo pasyvūs, nebuvo nė vieno visuomeninės tvarkos pažeidimo“¹². Kitokį vaizdą pateikdavo periodinė spauda, ir ne vien ginanti darbininkų reikalus ir interesus. Lietuvos socialdemokratų partijos spaudą pasiekė žinutė, kad 1905 m. sausio 23 d. „visas [Panevėžio] miestas persimainė: gatvėmis jodinėjo raiti policistai, vaikščiojo pulkeliais ginkluotos kareivių patrulės, šnibždė šnibždėjo šnipai“¹³. Vilniuje – dienraštyje „Vilniaus žinios“ taip pat atsirado žinutė, kad sausio 23 d. Panevėžyje darbininkai rinkosi į gatves, bet „kareivių buvo smarkiai apmaudingai išblaškyti“¹⁴. Apie streikuojančių suėmimus Panevėžyje „Vilniaus žinios“ taip pat rašė 1905 m. balandžio mėn., o birželio 24 d. pranešė apie politinę demonstraciją su lozungais „Šalin patvaldystę“¹⁵, o apie spalio mėnesio įvykius mieste Vilniui pranešdavo vietiniai korespondentai iš Panevėžio.

⁸ Plg. žr.: PETREIKIS, Tomas. Socialdemokratinų organizacijų pagrindinė spauda Šiauliuose 1904–1914 metais. *Knygotyra*, 2021, t. 77, p. 236–276.

⁹ Panevėžys. *Darbininkų balsas*, 1902, nr. 3, p. 19.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Panevėžys. *Darbininkų balsas*, 1902, nr. 4, p. 60.

¹² 1905 g. ianvaria 31. Iz doneseniiia i.d. Kovenskogo gubernatora Vilenskomu generalgubernatoru ob okonchanii ianvarskoi zabastovki rabochikh. Iš *Revoliutsia 1905–1907 gg. v Litve. Dokumenty i materialy*. Vilnius: gosudarstvennoe izdatelstvo politicheskoi i nauchnoi literatury, 1961, s. 85.

¹³ Lietuvos aidas. Panevėžys. *Draugas*, 1905, nr. 4, p. 140.

¹⁴ Iš Lietuvos. Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 17, p. 3.

¹⁵ Vilniaus žinių (Peterburgo telegrafo agentūros) telegramos. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 156, p. 2.

Vienas jų buvo Panevėžio tarpusavio kredito draugijos narys, Panevėžio miesto dūmos narys Juozapas Kozakevičius¹⁶, kuris 1905 m. spalio 30 d. dienraščiui „Kurier Litewski“ atsiuntė įvykių mieste kroniką.

1905 m. spalio 26 d., kai Vilniuje vyko masiniai ir kruvini politiniai ir socialiniai mitingai, į kuriuos susirinko apie 2 tūkstančius gyventojų, Kozakevičius nuo ankstyvo ryto stebėjo nuotaikas Panevėžio mieste. Vilniui jis pranešė:

„spalio 26 d. po pietų Panevėžyje prasidėjo visuotinis streikas, nutrauktas darbas visose gamyklose, įmonėse ir parduotuvėse. Darbininkai, o prie jų prisijungę moksleiviai, su vėliavomis ir dainomis išjudėjo nuo geležinkelio stoties, palei Bajorų ir Šeduvos gatves link miesto aikštės“¹⁷.

Pasak Kozakevičiaus, Panevėžio miesto aikštėje susirinko kelių tūkstančių minia, kalbėta lietuvių, rusų, jidiš, lenkų kalbomis. Darbininkai reikalavo ekonominių teisių, tačiau į pavakarę – apie 18 val. miestas grįžo į įprastinį gyvenimą¹⁸.

Po 1905 m. spalio mėn. visuotinio darbininkų streiko periodinė spauda nenustojo stiprinti darbininkų socialinės tapatybės, nors suviešėjusią kairiosios pakraipos spaudą skubėjo uždarinėti imperinė valdžia¹⁹. Dienraščiai ir savaitraščiai panaudodavo darbininkų vienijimosi praktiką – kvietė švęsti gegužės 1 d. (Tarptautinė darbo žmonių šventė) bei nuosekliai pranešdavo apie atvejus, kai imperinė valdžia arba gamyklų vadovybė siekė sukliudyti šiuos sumanymus. 1907 m. gegužės 2 d. Vilniaus spaudai buvo pranešta apie atvejį, kai S. Montvilos gamyklos valdytojas, žinojęs apie numatomą gegužės 1 d. šventimą, pradėjo prašyti darbininkų nemesti darbo ir pasiūlė papildomą užmokestį. Tačiau su pasididžiavimu spauda akcentavo ir palaikė S. Montvilos gamyklos darbininkų apsisprendimą neiškeisti ekonominių gėrybių vardan bendrų susitarimų²⁰. Kitais metais (1908 m.) Vilniaus periodinė spauda laikė būtinu pranešti skaitytojui, kad gegužės 1 d. šventimą Panevėžyje, į kurį buvo numatę susirinkti S. Montvilos gamyklos darbininkai, miesto kirpėjai, siuvėjai, malūnų darbininkai, sustabdė policijos pareigūnai, kai kurie darbininkai buvo suimti, o dalis „sumušta iki kruvinumo“²¹.

Įdomu tai, kad periodinę spaudą, kaip būdą viešai kreiptis į miesto visuomenę, sėkmingai išnaudojo dalis darbininkų, atsidūrusių Panevėžio kalėjime. Taip, 1906 m. vasario mėn. dienraštį „Vilniaus žinios“ pasiekė kalinio laiškas, kurį redakcija išdrįso paskelbti visą. Matyt tokia iš dalies užslėpta forma protestuodama prieš imperinės valdžios veiksmus. Kalinys, vėliau save įvardinęs kaip A. Berštaitis rašė, kad kalėjimo patalpose yra labai ankšta, lovų visai nėra – vien narai, nuo lubų ir langų varva vanduo, pečių kūrena tik kartą per savaitę, oras baisiai sugedęs, pirtis kūrenama kartą per dvi savaites, o su giminaičiais leidžiama pasimatyti 15 minučių, nors dalis jų nukeliauja 70–80 varstų²². Per spaudą, o tiksliau dienraštį „Vilniaus žinios“, jis kreipėsi į visuomenę, prašydamas paremti suimtuosius ir kalinamus:

„Broliai! Išgirskite šituos mano žodžius, išsiveržusius pro apkaltus kalėjimo langus ir storas jo sienas; sušelpkite savo beturčius brolius, kurie vargsta dabar dėl Lietuvos ir visos žmonijos labo. <...> Dėl to tatai, kam rūpi Lietuvos gerovė, teatsimena apie tuos, kurie už ją kenčia“²³.

¹⁶ ASTRAMSKAS, Arūnas. Juozapo Kozakevičiaus viešosios veiklos nuostatos ir „Amžiaus kronikos“ parengimo motyvai. Iš *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose*. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2014, p. 100–117; ASTRAMSKAS, Arūnas. Kas tas paslaptینگasis Skyrėjas? *Žiemgala*, 2014, nr. 1, p. 41–44.

¹⁷ Poniewieżanin, Z. Poniewieża. (od naszego korespondenta). Manifestacja robotnicza. Dnia 26 pazdz. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 51, s. 3.

¹⁸ Ten pat. Plg. žr.: Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., p. 215–216; GRIŠKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m. Vilnius: „Mintis“*, 1971, p. 167.

¹⁹ Pl. žr.: VIDMANTAS, Edmundas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917*. Vilnius: „Mintis“, 1979.

²⁰ Z-a [?]. Žinios iš Lietuvos. Darbininkų judėjimas, Panevėžys. Pirmosios gegužės šventė. *Skardas*, 1907, nr. 18, p. 272–273.

²¹ Lietuvoje. Panevėžys, Pirmosios gegužės šventė. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 98 (936), p. 2.

²² Kalinys [?]. Laiškas iš Panevėžio kalėjimo. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 32, p. 3.

²³ BERŠTAITIS, A. Laiškas iš Panevėžio kalėjimo. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 71 (389), p. 4.

Viešas kalinio kreipimasis buvo išgirstas. „Vilniaus žinios“ ir „Lietuvos ūkininkas“ rinko aukas Panevėžio kalėjimo kaliniams, tarp jų ir politiniams, paremti bei viešai skelbė aukotojų pavardes²⁴. Tai buvo dar viena periodinės spaudos kovos priemonė prieš asmens, jo politinių ir ekonominių reikalavimų ir teisių suvaržymą, kuriuos nuosekliai ir ryžtingai vykdė imperinė valdžia po 1905 m. įvykių.

Paspartinti iššūkių sprendimą

1905 metų įvykiai neišvengiamai išjudino kriminalinę padėtį mieste. Įbauginti Panevėžio miesto gyventojai skubėjo rašyti į spaudą, tikėdamiesi, kad viešoji nuomonė paspartins šios suaktualėjusios problemos sprendimą. „Vilniaus žinioms“ ne vien buvo pranešama apie „užpuolimus dieną ir naktį Panevėžyje“, tampančius „paprastu daiktu“, bet ir kaskart (kiekvienoje žinutėje) nuogaustauta, kad miesto ir policijos valdyba vangiai gina miestiečių gyvybes²⁵. Miesto gyventojai atvirai rašė apie savo nuotaikas – ne vien baimę, bet ir įniršį, vis labiau prieidami prie išvados, kad jų saugumas priklauso nuo vietinės iniciatyvos. 1905 m. balandžio 16 d. „Vilniaus žiniuose“ buvo pasidalinta „žmonių nuomonė“ – įsteigti Panevėžyje savigynos būrius. Miestiečiai net buvo sutikę rinkti lėšas ir mokėti algą policijos pareigūnams, parinktiems iš vietinių gyventojų, kurie „reikalus ir vargus labijaus dės į širdį“²⁶. Iniciatyva nebuvo palaikyta – Kauno gubernatorius P. Veriovinas nedavė leidimo. Su didžiulių nuogaustavimų apie šį sprendimą pranešta lietuviškoje ir lenkiškoje Vilniaus spaudoje²⁷.

Per spaudą tikėtasi įtakoti ne vien imperinės valdžios sprendimus, bet ir spartinti miesto savivaldos veiklą. Kai kuriais atvejais, spaudą – kaip įtakos priemonę, naudojo net dalis Panevėžio miesto dūmos narių, kai jų siūlymai „nusėdavo“ koridoriuose. 1905 m. rugsėjo 16 d. išrinktos Švietimo komisijos nariai (prie Panevėžio miesto dūmos) – J. Kozakevičius, Valerijonas Antonovičius, Vaclovas Antonoševskis, Teodoras Liutkevičius, Efmantas Zverevas dienraštyje „Kurier Litewski“ pristatė sumanymą įsteigti mieste prekybos mokyklą, mergaičių progimnaziją, viešąją miesto biblioteką ir Panevėžio miesto muziejų; sustiprinti mokymą Panevėžio realinėje mokykloje, atsižvelgiant į panašių mokyklų veiklą dabartinės Latvijos miestuose – Mintaujoje (Jelgavoje) ir Libavoje (Liepojoje), išspręsti stojimo į Panevėžio mokytojų seminariją klausimą²⁸. Švietimo komisija buvo sudaryta 1905 m. rugpjūčio mėn.²⁹, netrukus patvirtinta³⁰, tačiau siūlymų svarstymas, o juo labiau įgyvendinimas, nebuvo pajudėjęs. Švietimo komisijos narius ėmėsi ginti „Kurier Litewski“ redakcija, pabrėždama, kad sumanymai verti ypatingo dėmesio ir skatino kitus Panevėžio miesto valdybos narius palaikyti ir nevilkinti sprendimų³¹.

Spauda buvo pasiruošusi stebėti Panevėžio miesto dūmos veiklą ir kitais atvejais, pavyzdžiui, kai buvo sprendžiami miesto sanitarinės būklės reikalai. Antai, 1908 m. „Vilniaus žiniuose“ nuogaustauta, kad į Nevėžio upę patekdavo didelė dalis miesto nešvarumų ir šiukšlių, tiek iš kanalizacijos kanalų, tiek iš pramonės įmonių, skerdyklų bei pirčių. Anot korespondento, Panevėžyje beveik kasmet siautė vienokia ar kitokia epidemija³². Todėl „Vilniaus žinios“ suskubo paremti Panevėžio miesto valdybos iniciatyvą akmenimis išgrįsti Sirupio santaką, gyvė sumanymą dėl papildomų lėšų kreiptis į valstybės išdą³³.

Po metų (1909 m.) su dideliu nusivylimu spauda rašė, kad Panevėžio miesto valdyba taip ir nesiėmė sistemingų žingsnių, imantis įvairių nešvarumų nuoseklaus šalinimo. Vienalaikius miesto valdžios sprendimus paskatino vien choleros išplitimas Panevėžyje, kai

²⁴ P.vz. Panevėžio kalėjime. Aukos. Kaliniams. *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 42, p. 4.

²⁵ Iš Lietuvos. Panevėžys. Vilniaus žinios, 1905, nr. 241, p. 3; Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 96, p. 3.

²⁶ Ten pat.

²⁷ Kronika krajowa. Poniewież. Odmowa. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 1, s. 3.

²⁸ Kronika krajowa. Szkolnictwo w Poniewiezu. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 6, s. 3.

²⁹ ASTRAMSKAS, Arūnas. Vidurinių mokyklų atidarymas Panevėžyje: miesto bendruomenės požiūris. Iš *Panevėžio praeities: švietimo istorijos puslapiai*. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2008, p. 38.

³⁰ Kronika krajowa. Komisja szkolna. Poniewież. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 13, s. 3.

³¹ REDAKCJA. Kronika krajowa. Szkolnictwo w Poniewiezu. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 6, s. 3.

³² Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 141, p. 1.

³³ Ten pat.

per vieną mėnesį (nuo rugsėjo 18 d. iki spalio 10 d.) nuo šios ligos mirė 20 žmonių, o 40 asmenų – užsikrėtė³⁴.

Kaip minėta įvadinėje straipsnio dalyje, 1905 m., siekdama apsaugoti nuo gaisrų pavojaus, Panevėžio miesto visuomenė panaudojo spaudą, kaip viešojo spaudimo, o kartu savo reikalavimų išraiškos formą. Įdomus šioje korespondencijoje panaudotas kreipimasis „miestelėnai turi tiesą reikalauti“³⁵, leidžiantis daryti prielaidą, kad sprendžiant bendruosius su miesto infrastruktūra susijusius klausimus siekta veikti sutelktai, neaštrinti konfesinių, socialinių ar tautinių konfliktų. Kita vertus, šis kreipimasis rodė tam tikrus miesto gyventojų, kaip vienos miesto visuomenės, formavimosi požymius. Šios savivokos ženklus iš dalies ženklino į spaudą siųsta korespondencija. Antai, 1909 m. dienraštyje „Viltis“ buvo pabrėžta, kad Panevėžio miesto gyventojai renka pinigines aukas tilto per Nevėžį statybai³⁶. Vietiniai su miestiečių susisiektimo patogumu susiję klausimai traktuoti kaip svarbesni, nei bendraimperialiniai reikalai. Tad atskirai pranešta spaudai, kad Panevėžio gyventojai atsisakė rinkti lėšas Petro I paminklo statybai Revelyje (Taline)³⁷.

Laipsnišką Panevėžio miesto visuomenės modernėjimą, siekimą gyventi patogioje, miestiečių poreikiams skirtoje erdvėje, leidžia įžvelgti ir kita, nors ir pavienė į spaudą siųsta korespondencija. Antai, 1908 metais džiaugsmingai sutikta žinia, kad Panevėžio miesto valdyba pagaliau sureguliuojo miesto naktinį apšvietimą rudens ir žiemos mėnesiais³⁸. Mąstyta apie rekreacinių, bendrų laisvalaikio erdvių įsteigimą. Pasitelkus spaudą išreikštas pritarimas Panevėžyje nuo 1904 m. veikiančios sodininkystės draugijos sumanymui įsteigti parką miestiečiams, kuriame turėjo būti įrengtos žaidimo aikštelės vaikams, skirtos gimnastikos užsiėmimams, vyktų muzikos renginiai. Draugija net buvo numaciusi savo lėšomis pasamdyti ir išlaikyti „miesto sodininką“, kuris rūpintųsi miesto žalumos priežiūra³⁹.

Palaikyti iniciatyvą

XX a. pradžioje socialinės rūpybos, socialinės pagalbos formos darėsi kur kas įvairesnės, jos apėmė platesnį žmonių ratą, įvairesnes gyventojų kategorijas, o svarbiausia – reikšmingiausiu socialinės globos srities veikėju tapo pati miesto visuomenė, tiek organizuojant savitarpio pagalbos, tiek skurstančiųjų rėmimo institucijas. Spaudos vaidmuo sprendžiant miesto visuomenės socialines problemas buvo keleriopas. Visų pirma, per spaudą socialinės problemos buvo iškeliomos viešajam svarstymui. Didžiausio dėmesio sulaukė dvi labiausiai pažeidžiamos socialinės grupės – vaikai ir merginos bei jaunos moterys, ypač tos, kurios arba jau pateko į prostitucijos pinkles, arba buvo didelė rizika į jas pakliūti⁴⁰.

Taip, 1909 m. dienraštyje „Viltis“ atkreiptas dėmesys į tai, kad Panevėžio miesto pakraščiuose, kaip antai Mykolajeve, esama daug vaikų pamestinukų ir našlaičių, kurie badauja arba vagiliauja⁴¹. Taip, 1909 m. dienraštyje „Viltis“ atkreiptas dėmesys į tai, kad Panevėžio miesto pakraščiuose, kaip antai Mykolajeve, esama daug vaikų pamestinukų ir našlaičių, kurie badauja arba vagiliauja⁴¹. Tam, kad sustiprinti žinutės poveikį bei įtikinti skaitytoją, kad problema yra opi ir reikalauja sprendimų, korespondentas iš Panevėžio pasirašė „Artimiausias iš kaimynų“⁴². Po metų kitame lietuviškajame savaitraštyje „Šaltinis“

³⁴ JAUNAS LIETUVAITIS [?]. Panevėžys. *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 41, p. 375.

³⁵ Kitur, šįmet. *Vilniaus žinios*. 1905, nr. 145, p. 3. Lieka atviras klausimas, ar terminą „miestelėnai“ korespondencijoje pavartojo jos autorius, ar dienraščio redakcija.

³⁶ Lietuvoje. Panevėžyje. *Viltis*, 1909, nr. 15, p. 3.

³⁷ Ten pat.

³⁸ Panevėžyje apšvietimas sausį, spalį, lapkritį ir gruodį turėjo būti įjungtas 18 val., vasarį, rugsėjį – 19 val., kovo, balandžio, rugpjūčio mėn. – 20 val. Pl. žr.: Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 236, p. 3.

³⁹ Kronika krajowa. Poniewież, *Kurier Litewski*, 1905, nr. 82, p. 3.

⁴⁰ P.v. 1906 m. „Vilniaus žiniuose“ paskelbta jaunos merginos istorija, kuri atsidūrė Panevėžio viešnamyje. Pastaroji žinutė užvardinta „Kaip žūna mergaitės“, turėjusi tikslą ne vien iškelti šią socialinę problemą, bet ir atlikti moralizuojantį poveikį pačioms merginoms. Plg. žr.: A.K. [?] Panevėžys. Kaip žūna mergaitės. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 249, p. 3.

⁴¹ ARTIMIAUSIAS IŠ KAIMYNŲ [?]. Panevėžys. *Viltis*, 1909, nr. 66, p. 3.

⁴² Ten pat.

pateiktas pavyzdys: Panevėžio miesto gyventojų vaikai, palikti be tėvų priežiūros, lapkritį nutarė pasivažinėti su rogėmis ant Nevėžio ir nuskendo⁴³. Lietuviškoji spauda aktyviai sekė Panevėžio žydų bendruomenės pastangas rūpintis beglobiais vaikais – ne kartą akcentavo, kad pastaroji etninė grupė vaikų globos draugiją mieste įsteigė dar 1898 metais⁴⁴. Tuo pačiu metu spauda skatino lietuviškąją miesto visuomenės dalį įsijungti į vaikų „dalybų“ procesus, inicijavo lėšų rinkimą lietuvių kalbos mokymui Panevėžio vidurinėse mokyklose⁴⁵. Dienraštis „Vilniaus žinios“ su džiaugsmu ne vien pranešdavo apie surinktas lėšas, bet ir siekė asmeniškai pagerbti aukotojus. Kiekvienas jų dienraštyje galėjo įskaityti savo vardą ir pavardę⁴⁶.

Kaip jau minėta, tautinio konsolidavimo praktikos, o per tai tautinės tapatybės konstravimas ir išsaugojimas, buvo vienas svarbiausių periodinės spaudos, tame tarpe ir lietuviškosios, tikslų. Tačiau lietuviškoji spauda kartu fiksavo socialines iniciatyvas, kurios rodė pilietinės visuomenės formavimosi ženklus. 1905 m. dienraštis „Vilniaus žinios“ pirmajame puslapyje kvietė Panevėžio miesto gyventojus ateiti į labdarinę vakarą, skirtą viešosios valgyklos neturtingiesiems paremti⁴⁷. 1913 m. gegužės 12 d. dienraštis „Viltis“ skatino įsijungti į bendrąją akciją „Pavasario lapelis“, kurios metu buvo renkamos lėšos Panevėžio miesto labdarinių organizacijų veiklai paremti⁴⁸. Vėliau dienraštis skubėjo skaitytojams pranešti apie surinktas lėšas, o 1914 m. balandžio 27 d. pateikė informaciją apie labdaringos iniciatyvos „Baltoji gėlė“, skirtos paremti sergančiųjų nuo tuberkuliozės gydymą, organizavimą⁴⁹.

Baigiamosios pastabos

Periodinės spaudos žinučių turinys ir turiniui teikiamos reikšmės rodo, kad spauda vis labiau laikyta svarbiu miesto visuomenės socialinės struktūros sandu. Spauda, nepaisant vis labiau ryškėjančios miesto gyventojų diferenciacijos tautiniu ir socialiniu pagrindu, visgi buvo miesto visuomenės, tame tarpe ir Panevėžio, bendravimo erdvė, į kurią norėta išnešti kasdienius reikalus, kelti diskusijas. Spauda siekė sutelkti miesto gyventojus bendriems veiksams, per spaudą buvo išgryninami reikalavimai, poreikiai, lūkesčiai.

⁴³ ANTANAS RIDIKĖLIS [?]. Panevėžys. *Šaltinis*, 1910, nr. 47, p. 49.

⁴⁴ Kitur. Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 24, p. 3.

⁴⁵ Lietuvių kalba kaip atskiras mokymo dalykas 1906 m. pradėta dėstyti Panevėžio realinėje mokykloje. 1907–1908 m. lietuvių kalbą Panevėžio mokytojų seminarijoje, Panevėžio realinėje mokykloje ir Panevėžio valstybinėje mergaičių gimnazijoje dėstė Jonas Jablonskis. Pl. žr.: MASTIANICA, Olga. Lietuvių kalba Vilniaus švietimo apygardos vidurinėse mokyklose 1906–1914 metais. *Lituanistica*, 2016, t. 62, nr. 2 (104), p. 77–90.

⁴⁶ Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 224 (542), p. 3; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 235, p. 3; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1907, nr. 142, p. 4; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1907, nr. 16, p. 4; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 224 (542), p. 3; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 235, p. 3; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1907, nr. 142, p. 4; Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1907, nr. 16, p. 4.

⁴⁷ Prieš dvejus metus (1903 m.) šią valgyklą, skirtą visų tikėjamų Panevėžio gyventojams, netoli Turgaus aikštės įsteigė gydytojo Fridrichsono žmona. Pl. žr.: Labdariškas bazaras Panevėžyje. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 287, p. 1; Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., p. 265.

⁴⁸ VAPSTVA [?]. Panevėžys. *Viltis*, 1913, nr. 59, p. 4.

⁴⁹ Pl. apie šias iniciatyvas žr.: ASTRAMSKAS, Arūnas. Elementy grazhdanskogo obshchestva v gorodskoi obshchine Ponevezha v nachale XX veka. Iš *Sotsial' nye gruppy i ikh vlianie na razvitie obshchestva v XVI–XIX vekakh*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 210.

Tikėtasi, kad kalbant viešai – per spaudą, vyks spartesnis sprendimų priėmimas, labiau aktualizuosis socialinės ir ekonominės problemos. Spauda stengėsi patraukti miesto visuomenės dėmesį tam tikromis kryptimis. Tačiau lieka atviras klausimas, kiek ir kokį poveikį turėjo pranešimai spaudoje, kiek spauda buvo galios šaltinis miesto arba imperinei valdžiai sprendžiant vienus ar kitus klausimus, pačių miesto gyventojų sutelktumui ir veiksniumi. Tačiau keli lietuviškos spaudos pavyzdžiai rodo, kad buvo svarbūs ne vien tautinės veiklos ženklai, bet stengtasi dalyvauti ir spręsti bendras Panevėžio miesto visuomenės problemas, pradedant nuo miesto kriminalinės ir sanitarinės būklės ir baigiant problemomis tų, kurie pateko į socialinį užribį. Tokiais atvejais, bent trumpam, per spaudą siekta sureguliuoti tautinę ir socialinę įtampą.

Šaltiniai ir literatūra

- 1905 g. įanvaria 31. Iz doneseniiia i.d. Kovenskogo gubernatora Vilenskomu generalgubernatoru ob okonchanii įanvarskoi zabastovki rabochikh. Iš *Revoliutsia 1905-1907 gg. v Litve. Dokumenty i materialy*. Vilnius: gosudarstvennoe izdatel'stvo politicheskoi i nauchnoi literatury, 1961, s. 85.
- A.K. [?] Panevėžys. Kaip žūna mergaitės. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 249, p. 3.
- ANTANAS RIDIKĖLIS [?]. Panevėžys. *Šaltinis*, 1910, nr. 47, p. 49.
- ARTIMIAUSIAS IŠ KAIMYNŲ [?]. Panevėžys. *Viltis*, 1909, nr. 66, p. 3.
- ASTRAMSKAS, Arūnas. Juozapo Kozakevičiaus viešosios veiklos nuostatos ir „Amžiaus kronikos“ parengimo motyvai. Iš *Panevėžio kraštas ir žmonės amžininkų atsiminimuose*: konferencijos medžiaga, 2013 10 16. Sudarytoja Margarita Mašalienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2014, p. 100–117.
- ASTRAMSKAS, Arūnas. Kas tas paslaptįngasis Skyrėjas? *Žiemgala*, 2014, nr. 1, p. 41–44.
- ASTRAMSKAS, Arūnas. Lietuviškos erdvės kūrimasis Panevėžyje. Iš *Iš Panevėžio praeities*: tautos mieste. XVI konferencijos pranešimai. Panevėžys, 2014 11 12. Kaunas: Žiemgalos leidykla, 2014, p. 33–53.
- ASTRAMSKAS, Arūnas. Vidurinių mokyklų atidarymas Panevėžyje: miesto bendruomenės požiūris, iš *Iš Panevėžio praeities*: švietimo istorijos puslapiai. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2008, p. 28–44.
- ASTRAMSKAS, Arūnas. Elementy grazhdanskogo obshchestva v gorodskoi obshchine Ponevezha v nachale XX veka, iš *Sotsial'nye gruppy i ikh vliianie na razvitie obshchestva v XVI-XIX vekakh*. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 194–215.
- BERŠTAITIS A. Laiškas iš Panevėžio kalėjimo. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 71 (389), p. 4.
- BIRŽIŠKA, Mykolas. Mokslo dirva. Laikraščių prasiplatinimas Kauno gubernijoje. 1892 ir 1902 metai (valdžios žinios). *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 23, p. 3.
- Gk. [BUGAILIŠKIS, Peliksas]. Mūsų korespondencijos. *Lietuvos žinios*, 1910, nr. 6, p. 1–2.
- GRISKŪNAITĖ, Emilija. *Darbininkų judėjimas Lietuvoje 1895–1914 m.* Vilnius: „Mintis“, 1971, 307 p.
- Iš Lietuvos. Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 17, p. 3.
- Iš Lietuvos. Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 241, p. 3.
- JAUNAS LIETUVAITIS [?]. Panevėžys. *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 41, p. 375.
- Kalinyš [?]. Laiškas iš Panevėžio kalėjimo. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 32, p. 3.
- Kitur, Šjmet. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 145, p. 3.
- Kitur. Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 24, p. 3.
- Kronika krajowa. Komisja szkolna. Poniewież. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 13, s. 3.
- Kronika krajowa. Poniewież. Odmowa. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 1, s. 3.
- Kronika krajowa. Poniewież. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 82, p. 3.
- Kronika krajowa. Szkolnictwo w Poniewiezu. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 6, s. 3.
- Labdariškas bazaras Panevėžyje. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 287, p. 1.
- Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 224 (542), p. 3.
- Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1906, nr. 235, p. 3.
- Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1907, nr. 142, p. 4.
- Laiškas į „Vil. Žin.“ Redakciją. *Vilniaus žinios*, 1907, nr. 16, p. 4.
- Lietuvoje. Panevėžyje. *Viltis*, 1909, nr. 15, p. 3.
- Lietuvoje. Panevėžys. Pirmosios gegužės šventė. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 98 (936), p. 2.
- Lietuvos aidas. Panevėžij. *Draugas*, 1905, nr. 4, p. 140.
- MASTIANICA, Olga. Lietuvių kalba Vilniaus švietimo apygardos vidurinėse mokyklose 1906–1914 metais. *Lituanistica*, 2016, t. 62, nr. 2 (104), p. 77–90.
- MASTIANICA-STANKEVIČ, Olga. Vilniaus lenkiškosios periodinės spaudos cenzūra 1905–1914 metais. *Knygotyra*, 2023, t. 81, p. 65–108.
- Panevėžio kalėjime. Aukos. Kaliniams. *Lietuvos ūkininkas*, 1909, nr. 42, p. 4.
- Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m.* Panevėžys: Nevėžio spaustuvė, 2003. 735 p. ISBN 9955-450-54-1.
- Panevėžys. *Darbininkų balsas*, 1902, nr. 3, p. 19.
- Panevėžys. *Darbininkų balsas*, 1902, nr. 4, p. 60.
- Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 96, p. 3.
- Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 236, p. 3.

Panevėžys. *Vilniaus žinios*, 1908, nr. 141, p. 1.

PETREIKIS, Tomas. Socialdemokratinių organizacijų pagrindinė spauda Šiauliuose 1904–1914 metais. *Knygotyra*, 2021, vol. 77, p. 236–276.

Poniewieżanin, Z. Poniewieża. (od naszego korespondenta). Manifestacja robotnicza. Dnia 26 pazdz. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 51, s. 3.

RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje*. Vilnius: Stepono leidykla, 1996. 349, [3] p. ISBN 9986-690-01-3.

REDAKCJA. Kronika krajowa. Szkolnictwo w Poniewieżu. *Kurier Litewski*, 1905, nr. 6, s. 3.

VAPSTVA [?]. Panevėžys. *Viltis*, 1913, nr. 59, p. 4.

VIDMANTAS, Edmundas. *Lietuvos darbininkų periodinė spauda 1895–1917*. Vilnius: „Mintis“, 1979. 208 p.

Vilniaus žinių (Peterburgo telegrafo agentūros) telegramos. *Vilniaus žinios*, 1905, nr. 156, p. 2.

Z-a [?]. Žinios iš Lietuvos. Darbininkų judėjimas, Panevėžys. Pirmosios gegužės šventė. *Skardas*, 1907, nr. 18, p. 272–273.

ŽYDŲ PERIODINĖ SPAUDA TARPUKARIO PANEVĖŽYJE

Rasa Stakauskaitė

Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka

Santrauka

Lietuvos žydų periodika tarpukariu daugiausia buvo leidžiama Vilniuje ir Kaune, rečiau, nereguliariai arba vienkartiniais numeriais žydų leidiniai išeidavo ir kituose miestuose. Panevėžys, kuriame po Pirmojo pasaulinio karo žydai sudarė daugiau nei trečdalį gyventojų, yra žinomas kaip vienas iš spaudos centrų, jame veikė ne viena žydų valdoma spaustuvė. Šiame straipsnyje pristatomi žydų periodikos Panevėžyje 1918–1940 metais pavyzdžiai: aptartas jų turinys, gvildentos temos, kas buvo jų leidėjai, redaktoriai ir bendradarbiai. Daugiau dėmesio skiriama Urijos Kacenelenbogeno asmenybei ir jo redaguotam leidiniui „Lite“ („Lietuva“).

Reikšminiai žodžiai: žydų spauda, Panevėžys, Urija Kacenelenbogenas, „Lite“.

Įvadas¹

Lietuvos žydų periodika tarpukariu daugiausia buvo leidžiama Vilniuje ir Kaune, rečiau, nereguliariai arba vienkartiniais numeriais žydų leidiniai išeidavo ir kituose miestuose: Šiauliuose, Klaipėdoje, Telšiuose, Kėdainiuose ir Panevėžyje. Rengiant pranešimą mokslinei konferencijai „Lietuviškos spaudos tėkmėje: Panevėžio regiono periodiniai leidiniai 1918–1940 metais“ išsikeltas tikslas ištirti ir pristatyti tarpukariu Panevėžyje žydų leistus periodinius leidinius, jų istoriją, turinį bei architektoniką, leidėjus ir bendradarbius.

Nojaus Feigelmano ir Dovydo E. Fišmano sudarytame žydų periodinių leidinių, Lietuvoje leistų 1919–1941 m. sąrašė², pateiktame „YIVO Bleter“ („YIVO puslapiai“) Naujojoje serijoje, nurodyta, kad Panevėžyje tarpukariu buvo išleisti penkių skirtingų pavadinimų leidiniai: 1) 1922 m. N. Feigenzono spaustuvėje jidiš kalba išspausdinti du rinkinio „Lite“ („Lietuva“) sąsiuviniai, skirti kultūriškai suartinti lietuvius ir žydus, leidimo vieta nurodyta Kaunas-Panevėžys, redaktorius – Urija Kacenelenbogenas; 2) Tais pačiais metais Feigenzono spaustuvėje jidiš kalba išspausdintas vienas numeris literatūros ir meno žurnalo „Kveitn“ („Gėlės“), kurį redagavo Dovydas Kotas, leido – A. Sidelskis; 3) 1923 m. jidiš ir hebrajų kalbomis išėjo vienas numeris Lietuvos žydų sporto ir gimnastikos sąjungos leidinio „Makabi“, kuriame gvildentos sporto, sveikos gyvensenos, skirtingų sporto šakų temos; 4) 1927 m. lapkritį jidiš kalba išleistas vienkartinis leidinys „Fir“ („Keturi“), skirtas keturių komunarų sušaudymo metinėms. Leidinio redaktorius – Eljas Bilevičius; 5) 1936 m. balandžio 4 ir 10 d. išėjo 2 numeriai nelegalaus komunistinio leidinio jidiš kalba „Revolucionere jugnt“ („Revoliucinis jaunimas“), kurį redagavo Mykolas Junčas-Kučinskas.

¹ Straipsnyje jidiš kalbos žodžiai parašyti remiantis lietuviška supaprastinta perraša. *Jidiš kalbos perrašos lotyniškais ir lietuviškais rašmenimis taisyklės*, patvirtintos lietuvių kalbos komisijos 2018 m. spalio 4 d. [žiūrėta 2024-12-02]. Prieiga per internetą: <https://www.vlkk.lt/media/public/file/Naujienos/perra%C5%A1a_jidi%C5%A1-taisykl%C4%97s_20181004.pdf>.

² FEIGELMAN, N., FIŠMAN, D.E. Rešime jidiše periodiše oisgabes in der umophengiker lite 1919–1940 (liet. Žydų periodinių leidinių nepriklausomoje Lietuvoje registras, 1919–1940). In: *YIVO-Bleter*, New Series, vol. 2, 1994, p. 349–374.

Šiame straipsnyje, parengtame pranešimo pagrindu, pristatomi Panevėžyje 1922 m. išleisti leidiniai „Lite“ ir „Kveitn“. Autorė nerado komunistinės pakraipos leidinių „Fir“ ir „Revolucionere jugnt“, o rastas 1923 m. „Makabi“ numeris, bet išleistas Kaune, ne Panevėžyje. Arba Feigelmano ir Fišmano pateiktame sąrašė pasitaikė netikslumų, arba tie leidiniai dar laukia savo atradėjo.

Straipsnyje pirmiausia bendrai aptariama žydų periodinė spauda Lietuvoje tarpukariu, daugiau dėmesio skiriama rašytojo, redaktoriaus, visuomenininko Urijos Kacenelenbogeno asmenybei, toliau pristatyta leidinio „Lite“ istorija, turinys ir bendradarbiai, galiausiai – leidinys „Kveitn“. Rengiant straipsnį, remtasi literatūra lietuvių, anglų ir jidiš kalbomis. Pažodiniai vertimai iš jidiš kalbos – straipsnio autorės.

Žydų periodinė spauda Lietuvoje tarpukariu

Žydai tarpukario Lietuvoje buvo skaitlingiausia tautinė mažuma. 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje buvo priimtas sprendimas, kad žydams, kaip ir visiems be išimties Lietuvos valstybės piliečiams, garantuojamas lygiateisiškumas, leista vartoti savo kalbas viešuose susirinkimuose, spaudoje, teatruose, mokyklose, taip pat valdžios įstaigose ir teismuose, turėti autonomiją savo tikybos, labdaros, socialinės pagalbos, švietimo reikaluose ir apskritai visoje dvasinės kultūros sferoje³. Žydų tautinės autonomijos Lietuvoje metais (1919–1924 m.) žydų kultūrinis gyvenimas ir švietimas buvo organizuojamas ypač intensyviai: steigtos mokyklos, rūpintasi mokytojų rengimu, jidiš kalbos ir kultūros puoselėjimu leidžiant mokyklinius vadovėlius ir knygas, organizuojant viešas paskaitas žydų istorijos, visuomenės, literatūros, meno ir mokslo temomis, taip pat suklestėjo ir žydų periodinės spaudos leidyba. Priskaičiuojama, kad per visą tarpukario laikotarpį Lietuvoje buvo „išleista apie 280 pavadinimų laikraščių, žurnalų bei vienkartinį leidinių jidiš ir hebrajų kalbomis.“⁴

Žydų periodinė spauda atliko svarbų vaidmenį bendruomenės gyvenime: ne tik informavo apie svarbiausius įvykius šalyje ir pasaulyje bei padėjo sekti Lietuvos politinio gyvenimo procesus, bet ir turėjo įtakos žydų bendruomenės tapatybei: puoselėjo bendruomeninius ryšius, stiprino jidiš kalbą ir kultūrą. Periodika buvo svarbus švietimo, kalbos, religijos ir politikos klausimų forumas, prisidėjęs formuojant žydų kultūrinį ir intelektualinį gyvenimą nepriklausomoje Lietuvoje. Įvairios žydų politinės partijos, taip pat kultūros ir meno sąjūdžiai stengėsi parengti ir išspausdinti leidinius, skirtus savo idėjoms reikšti ir aktualiems klausimams aptarti.

Vienas skaitomiausių žydų laikraščių tarpukario Lietuvoje buvo dienraštis „Di jidiše štime“ („Žydų balsas“), kurį 1919–1940 m. Kaune leido Lietuvos sionistų organizacija. Dienraštyje būdavo aptariamų Lietuvos vidaus ir užsienio politikos temos, socialinio ir kultūrinio gyvenimo aktualijos, vyravo balansas tarp temų, aptariančių Lietuvos reikalus ir skirtų išimtinai žydų bendruomenės gyvenimui. Vilniuje 1919–1939 m. ėjo nepartinis dienraštis „Der tog“ („Diena“), vėliau „Vilner tog“ („Vilniaus diena“), kurį redagavo jidišistas, YIVO (Žydų mokslo instituto) bendradarbis Zalmanas Reizenas, laikraštyje rašęs ir proletuviškus straipsnius apie Vilniaus krašto problemas. Periodinių leidinių sulaukdavo ir vaikai. 1914–1939 m. su pertraukomis Vilniuje leistas dvisavaitinis iliustruotas žurnalas vaikams „Grinke beimelech“ („Žalieji medeliai“), atlikęs ne tik pramoginę, bet ir ugdomąją funkciją. Jame buvo rašoma apie žydų tautosaką, spausdinami tautinės ir pasaulietinės literatūros kūriniai, aptiriamos įvairios gamtos, mokslo ir istorinės temos.

Tarpukariu Lietuvoje žydų periodika daugiausiai buvo leidžiama jidiš kalba, tačiau būta ir leidinių lietuvių kalba: „Di jidiše štime“ 1924–1925 m. leido mėnesinį priedą „Mūsų garsas“, o 1935–1940 m. Kaune ėjo Lietuvos žydų karių sąjungos savaitraštis „Apžvalga“. Čia matome siekį skatinti abipusį tautų pažinimą, kultūrų dialogą svarstant lietuvių ir žydų santykių temas, pristatant žydų ir lietuvių publicistiką bei literatūros kūrinius, gvildenant

³ MAŽUL, E. *Tautinių mažumų teisių apsauga vykdant tarptautinius Lietuvos respublikos įsipareigojimus 1918–1940 metais*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2009, p. 73.

⁴ LEMPETIENĖ, L. Knygos ir periodika. In *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Sud. Larisa Lempetienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 221.

temas apie žydų kultūrą, tradicijas, švietimą. Žydų skaitytojus su lietuvių literatūra, istorija ir socialiniais bei politiniais reiškiniais, vykstančiais Lietuvoje, supažindinti stengėsi ir šiame straipsnyje aptarsimas žydų visuomenės veikėjas, rašytojas Urija Kacenenbogenas. Žydų periodika buvo leidžiama ne tik Kaune ir Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos miestuose, taip pat Panevėžyje, kurį Urija Kacenenbogenas savo prisiminimuose vadino „savo mažuoju Vilniumi.“⁵

Spauda Panevėžyje

Tarpukariu Panevėžys buvo daugiatautis miestas, kuriame daugiau nei 30 procentų gyventojų sudarė žydai. Dar 1880 metais buvo atidaryta Naftalio Feigenzono spaustuvė, vėliau mieste veikė Anselio Minskerio, Zeliko Lurjės, Morducho Koto spaustuvės, taigi, jau nuo XIX a. pab. spauda buvo sutelkta žydų rankose.⁶

1919 m. lapkričio 30 d. priėmus pirmąjį Nepriklausomos Lietuvos Spaudos įstatymą, konstatuota, kad „periodiniais leidiniais laikomi laikraščiai, žurnalai, originalių ir verstinių raštų rinkiniai, leidžiami atskirais numeriais arba knygomis tuo pačiu pavadinimu ne mažiau kaip du kartus per metus.“⁷ Reikia turėti omenyje, kad nemažai 1918–1940 m. Lietuvoje leistų tiek lietuvių, tiek ir žydų leidinių sunkiai išsilaikydavo, būdavo trumpaamžiai, leisti mažais tiražais, kultūros ir meno žurnalai dažnai išeidavo vienkartiniais leidiniais. Įvade pateiktame sąrašė Panevėžyje išleisti leidiniai periodiniais gali būti vadinami tik su išlygomis, tačiau parodysimė, kad tiek leidinį „Lite“, tiek žurnalą „Kveitn“ norėta leisti reguliariai. Prieš pereinant prie jų turinio aptarimo, sustokime prie rašytojo, publicisto, vertėjo, visuomenės veikėjo ir „Lite“ redaktoriaus U. Kacenenbogeno, kuris nuosekliai veikė, siekdamas Lietuvoje gyvenusių tautų sugyvenimo ir visapusiško pažinimo.

Urija Kacenenbogenas

Urija Kacenenbogenas gimė Vilniuje 1885 m. Paauglystėje užsimezgė jo ypatingas ryšys su lietuviais ir lietuvių kalba. Sekdamas lietuvių valstiečių, traukiančių į Kalvarijas, procesiją, jis pirmą kartą išgirdo lietuvių kalbą, kurią taip aprašė: „Taip svetima, bet jautėsi ji ypatingu jų žemės dvelkimu. Jų giesmės nešė prie manęs paslaptingą girių gaudimą. <...> Už manęs girdėjosi lyg miško tankumynų, lyg sodžiaus verksmo dejavimai; tai buvo tų nuvargusių piligrimų giesmės. Aš pajutau juos nelaimingus, pavergtus ir mirties pavojų esant. Tada pajutau patrauką prie Lietuvių tautos ir, tarytum, Lietuvos žemės ataudai mane supynė.“⁸

Po šios patirties, šešiolikmetis Kacenenbogenas, jo žodžiais „miestietis, kurį po Lietuvą keliauti paskatino miško ir plačių viešelių trauka“⁹, leidosi į pažintį su Žemaitija, gyveno Biržuose ir Šiauliuose, užmezgė ryšius su lietuviais, platinusiais nelegalią spaudą, daraktoriais, pradėjo mokytis lietuvių kalbos. Žeimelyje, pasienyje su Latvija, turgaus dieną Kacenenbogenas susidūrė su latviais, kurie akivaizdžiai skyrėsi nuo lietuvių: „latviai lengviau sumokėdavo, tačiau reikalavo geresnės kokybės prekių. Jie avėjo batus, beveik niekas iš jų neturėjo vyžų, latvės plačiais, ne per ilgais drabužiais, stambiomis kojomis. Stambios kojos, anot latvių, grožio ženklas, ir moterys ankstyvą rudenį vilkdavosi sunkias vilnones kojines, kad kojos atrodytų storesnės. Latviai buvo išdidūs, kad jie nėra „žemaičiai“ ir laikydavosi atstu nuo lietuvių. Karčemoje jie perrėkdavo lietuvius.“¹⁰

⁵ KACENELNBOGEN, U. Main eršte nesie iber zamet (liet. Mano pirma kelionė per Žemaitiją). In *Lite*. Vol. 1. Ed. M. Sudarski, U. Katsenenbogen, I. Kissin. New York: Jewish Cultural Society, 1951, p. 1239.

⁶ Apie spaudą ir spaustuves tarpukario Panevėžyje: MAŽYLYTĖ, I. Spauda ir spaustuves tarpukario Panevėžyje. In *Iš Panevėžio praeities*: Juozas Žikaras ir jo kultūrinė aplinka: XXIII konferencijos pranešimai. Sud. Arūnas Astramskas, Zita Pikelytė. Panevėžys: Panevėžio kraštotyros muziejus, 2021, p. 139–151; MAŠALIENĖ, M. Naftalio Feigenzono spaustuvė Panevėžyje 1880–1935. In *Panevėžio krašto spauda: leidyba ir sklaida* (konferencija). Sud. Genovaitė Astrauskienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės biblioteka, 2001, p. 12–16.

⁷ URBONAS, V. *Lietuvos žurnalistikos istorija*: periodinė spauda. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 3-iasis patais. ir papild. leid., 2004, p. 17.

⁸ KACENELNBOGENAS, U. Vilnietis. In *Vilniečio balsas*. Panevėžys: N. Feigenzono spaustuvė, 1922, p. 5.

⁹ KACENELNBOGEN, išnaša 5, p. 1227. Kacenenbogenas Panevėžį, Šiaulius, Biržus ir aplinkinius štetlus priskiria Žemaitijai.

¹⁰ KACENELNBOGEN, išnaša 5, p. 1243.

Domėjimasis baltų tautomis, jų istorija ir etnografija, lietuvių ir latvių kalbų mokėjimas, siekis kurti žydų ir baltų tautų ryšį paskatino vieną reikšmingiausių Kacenelenbogeno darbų – 1930 m. Toronte (antrasis leidimas 1936 m. Čikagoje) išleistą knygą „Dainės: litvišė un letišė folkslider“ („Dainos: lietuvių ir latvių liaudies dainos“). Kacenelenbogenas išvertė apie 600 lietuvių ir latvių liaudies dainų į jidiš kalbą, taip pat pateikė žinių apie baltų tautų istoriją, liaudies papročius, pagoniškas dievybes, dainų specifiką, vertimo problematiką, pateikė tautosakos šaltinius ir išsamią baltų tautosakos bibliografiją.

Kaip rašytojas Kacenelenbogenas pirmą kartą pasireiškė 1904 m. su pjese „Kraft un libe“ („Galia ir meilė“) – vienu pirmųjų modernios jidiš literatūros kūrinių Vilniuje.¹¹ 1914 m. sausį kartu su rašytoju Eljumi Jokūbu Goldšmitu išleido publicistinių ir literatūrinių straipsnių rinkinį „Lite“ („Lietuva“). Šis leidinys buvo skirtas kultūriškai suartinti žydus su kaimynais – lietuviais ir baltarusiais. Reikia nepamiršti, kad Kacenelenbogenas gyveno Vilniuje, kuriame, kaip pažymi Mindaugas Kvietkauskas, „toks tolerantas ir kultūrų dialogo „vizionierius“ <...> galėjo nesijausti vienišas <...> jo pažiūros, matyt, buvo stipriai paveiktos Vilniaus lietuvių ir baltarusių demokratų, lenkų „krajovcų“, gal ir kelias tautas Vilniuje vienijusių masonų aplinkos <...> be to Vilniuje buvo dar keli panašiai mąstantys žinomi žydų veikėjai.“¹² Tie bendraminčiai – Bal-Dimijenas, Peisachas Markusas, Leibas Naidusas ir jau minėtas Goldšmitas tapo bendradarbiais leidinyje „Lite“. Taigi, tokioje daugiakultūroje aplinkoje tarp skirtingų tautinių bendrijų mezgėsi ryšiai, kuriuos stiprinti stengtasi ir spaudoje. Kacenelenbogenas publikavosi įvairiakalbiuose leidiniuose, taip pat į jidiš kalbą vertė literatūros kūrinius ir straipsnius iš lietuvių, lenkų, baltarusių, rusų ir latvių kalbų.¹³

Lietuvostautų sugyvenimo ir pažinimo idėjas Kacenelenbogenas skleidė ir už Vilniaus ribų. Tais pačiais 1914 m. jis redagavo Panevėžyje, Feigenzono spaustuvėje, rusų kalba leistą savaitraštį „Naš Kraj“ („Mūsų kraštas“). Šio laikraščio tikslas buvo žydų, lietuvių ir baltarusių suartėjimas. Istorikas Darius Staliūnas svarsto, kad Panevėžys pasirinktas, nes ten buvo tinkamos sąlygos žydų dialogui su lietuviais, „gana palankiai žiūrėta į bendradarbiavimą su lietuviais.“¹⁴ Vis tik čia vėl tenka prisiminti, kad dažnai tarpukario Lietuvoje leidiniai būdavo trumpaamžiai ar leisti mažais tiražais. „Naš kraj“ ėjo tik kelis mėnesius, o prieš tai minėtos „Lite“ Vilniuje buvo išleisti tik du rinkiniai – 1914 m. ir 1919 m.

1921 m. Kacenelenbogenas tapo pirmuoju nariu žydu Kauno masonų ložėje „Lietuva“. 1922 m. sausį pradėta planuoti grupės kūrimą Panevėžyje, kur tuo metu gyveno Kacenelenbogenas ir Jurgis Rommas, nuo 1910 m. dalyvavęs masonų veikloje Vilniuje, pritarta Gabrielės Petkevičaitės-Bitės kandidatūrai.¹⁵ Iš Mykolo Romerio dienoraščio įrašų ryškėja, kad masonų veikloje, kurioje dauguma narių buvo veiklūs politikai, Kacenelenbogenas kėlė humanistines, idealistines idėjas apie žmonių bendrystę,¹⁶ akcentavo „būtinybę tvirtiau laikytis brolybės idėjos mūsų visuomenėje ir apskritai jos laikytis, kad kuo ryškiau dominuotų bendravime, veikloje kaip moralinis humanitarinis veiksnys.“¹⁷ Romeris svarstė, kad Panevėžio ratelis, veikiantis provincijoje, kaip tik ir galės savo darbą skirti visuomeninei, humanitarinei ir kultūrinei veiklai, jam pavyks išvengti veiklos painiojimo su politika, ko nepavykdavo laikinojoje sostinėje Kaune. Masonų veikloje veikė Romeris ir Zigmas Žemaitis tapo leidinio „Lite“ bendradarbiais, o Petkevičaitė-Bitė 1922 m. parašė įvadą į lietuvių kalbą išverstam Kacenelenbogeno publicistikos rinkiniui „Vilniečio balsas“, išleistam Feigenzono spaustuvėje.

¹¹ Daugiau: KVIETKAUSKAS, M. *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas 1904–1915*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007, p. 121–129.

¹² KVIETKAUSKAS, M. Vilniaus kultūrų sambūvis žydų rašytojų akimis (XX a. pradžia). In *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*. Vilnius: Mokslo aidai, 2004, p. 38–39.

¹³ KVIETKAUSKAS, išnaša 12, p. 37.

¹⁴ STALIŪNAS, D. Rusų kalba kaip lietuvių ir žydų komunikacijos priemonė: laikraštis Naš kraj (1914). In *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai*: straipsnių rinkinys. Sud. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 176–177.

¹⁵ ROMERIS, M. *Dienoraštis 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Sudarytojas ir mokslinis redaktorius Rimantas Miknys. Vilnius: Versus aureus, 2013. M. Romeris masonų ložę „Lietuva“ vadina Glaudžiąja sąjunga.

¹⁶ ROMERIS, išnaša 15, p. 68.

¹⁷ ROMERIS, išnaša 15, p. 231.

Gyvendamas Panevėžyje Kacenelenbogenas įsitraukė į žydų tautinio švietimo organizavimo darbus: 1921–1926 m. dirbo jidiš mokytoju ir mokyklos vadovu, nuo 1924 m. buvo Panevėžio žydų švietimo draugijos, turėjusios platinti žydų tarpe švietimą jidiš kalba, pirmininkas. Kacenelenbogeno paraginta Petkevičaitė-Bitė asmeniškai prašė švietimo ministro Leono Bistro atidaryti žydų mokyklą dėstomąja jidiš kalba¹⁸, nes iki tol Panevėžyje veikusioje gimnazijoje buvo dėstoma hebrajų kalba.

1927 m. Kacenelenbogenas išvyko į Ameriką, pirmiausia JAV, o po to Kanadoje dirbo mokytoju žydų mokyklose, rašė ir vertė literatūrinius, publicistinius tekstus. Trečiajame dešimtmetyje nemažai žydų emigravo iš Lietuvos, dalis dėl finansinių sunkumų, dalis dėl politinių ar kitų priežasčių. 1924 m. Kacenelenbogenas straipsnyje, rašytame „Mūsų garse“, teigė, kad „tautininkai tėra stiprūs savita kultūra, jei toji kultūra nesanti apsiribojimas nuo kitų tautų <...> o su pagarba ir atsargumu žiūrįs į kitos tautos kultūros vešėjimą.“¹⁹ 1924 m. Seimas panaikino žydų reikalų ministro etatą, taip užsibaigė tautinės autonomijos laikotarpis, po 1926 m. gruodžio mėn. perversmo buvo įvestas autoritarinis Antano Smetonos režimas. Galbūt šios priežastys prisidėjo prie Kacenelenbogeno sprendimo emigruoti. Vis tik ir gyvendamas už Atlanto, Kacenelenbogenas toliau tęsė „Lite“ tradiciją. 1951 m. kartu su filologu Mendeliu Sudarskiu sudarė pirmąjį didžiulės antologijos „Lite“ tomą. Jame pristatoma Lietuvos žydų istorija nuo viduramžių iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos, publikuoti prisiminimai, straipsniai apie įvairius Lietuvos miestus ir šetlus, litvakų jidiš tarmę ir pan. Kacenelenbogenas mirė 1980 m. Majami Byče, Jungtinėse Amerikos Valstijose.

„Lite“ („Lietuva“)

1922 m. Panevėžyje išleisti du „Lite“ numeriai tęsė 1914 ir 1919 m. išėjusių rinkinių tradiciją skatinti žydų ir lietuvių sugyvenimą, kaimynų, su kuriais likimas istoriškai sujungė, pažinimą. Pirmasis numeris pradedamas 1914 m. „Lite“ kolekcijos straipsnių ištraukomis: Šaulio Kacenelenbogeno „Lietuva žydų istorijoje“, to rinkinio vieno iš redaktorių E. J. Goldšmito „Lietuva ir lietuviai“ ir U. Kacenelenbogeno „Mūsų inteligentija“.

Leidinio „Lite“ straipsnių autoriai buvo trijų tautų atstovai: daugiausia žydai, taip pat lietuviai ir baltarusiai. Pristatant lietuvių literatūrą žydų skaitytojams į jidiš kalbą buvo išversti šie kūriniai: 1914 m. rinkinyje Lazdynų Pelėdos apsakymas „Mūsų ponas“, 1919 m. – lietuvių autorių nebuvo, 1922 m. pirmajame sąsiuvinyje randame Balio Sruogos eilėraštį „Pjovėjas“ iš 1920 m. išleisto rinkinio „Saulė ir smiltys: aidijos, giesmės, poemos“, Juozo Tumo-Vaižganto apsakymą „Vapsva vabzdžių karalienė“, antrajame – rašytojos Žemaitės biografiją ir jos apsakymą „Studentas“. Julijos Žymantienės-Žemaitės asmenybę pristatė Petras Ruseckas, kuris 1922 m. Kaune išleido knygą „Žemaitės gyvenimas ir jos atvaizdas. Kalėdos: (paskutinis kūrinys)“²⁰.

1922 m. „Lite“ pirmasis numeris (sąsiuvinis)

Kacenelenbogenas straipsnyje „Lietuva ir mūsų literatūra“ rašo, kad lietuviška kultūra, kurios apsuptyje buvo kuriama žydų literatūra yra svarbi, ją reikia pažinti, nes viena kultūra kitą galėtų reikšmingai praturtinti, kaip pavyzdį jis pateikia ispanų kultūros įtaką ladino kalbai. Dėl to, kad XIX a. lietuvių tauta Rusijos imperijoje buvo nuslopinta, žydų rašytojai neturėjo ryšio su lietuvių kalba ir lietuviška kultūra, dėl to ir žydų kūryba neteko gyvybinės aistros, nuskurdo. Kitas jo tekstas – „iš archyvo paimtas“ pasakojimas „Trys“, kuriame per kaimo jaunuolių istoriją kuriamas trijų tautų (lietuvių, žydų ir baltarusių) sugyvenimo vaizdas.

Ben Adiras rašo apie tautinę autonomiją Lietuvoje, teigdamas, kad niekur kitur žydų autonomija nėra tokia tinkama kaip Lietuvoje. Čia žydų kultūrinis socioekonominis svoris yra didesnis ir svarbesnis nei kitose valstybėse, Lietuva neturi tokių gilių antisemitinių tradicijų kaip Lenkija. Lietuvoje žydams negresia asimiliacijos problema, nes čia bendruomenė

¹⁸ *Žvilgsnis į praeitį*: Panevėžio žydų istorija ir palikimas. Sud. Gennady Kofman. Panevėžys, 2021, p. 72, 80.

¹⁹ KACENELENOGENAS, U. Tauta tautai. *Mūsų garsas*, 1924, balandžio 21, nr. 4 (6), p. 2.

²⁰ *Žemaitės gyvenimas ir jos atvaizdas. Kalėdos (paskutinis kūrinys)*. Kaunas: „Varpo“ bendrovė, 1922.

didelė ir stipri, o lietuviška kultūra per jauna ir per silpna, kad paveiktų žydų kultūrą. Taigi, Lietuvoje, mažoje valstybėje, neturinčioje imperialistinių tikslų, galėtų būti sukurtos palankios sąlygos sugyventi visoms tautoms. Autoriaus biografijos faktai atskleidžia, kodėl būtent jis gvildeno šią temą. Ben Adiras – tai rašytojo, publicisto Abraomo Rozino (1878–1942) pseudonimas. Rozinas gimė Kruchoje (Baltarusija), vėliau gyveno Charkive, Kijeve, buvo Žydų socialistų darbininkų partijos, vėliau Suvienytos žydų socialistų darbininkų partijos idėjinis ir politinis lyderis, redagavo partijos leidinius. Jis tikėjo, kad tinkamomis aplinkybėmis žydų bendruomenės diasporoje gali klestėti, pasisakė už žydų tautinę-politinę autonomiją carinėje Rusijoje. Kai jo vadovaujamoje partijoje išryškėjo komunistinės tendencijos, iš partijos išstojo, o 1921 m. išvyko iš Sovietų Rusijos. Prieš apsigyvendamas Berlyne, su šeima laikinai buvo apsistojęs Kaune, bendradarbiavo laikraštyje „Nais“ („Naujienos“). 1925 m. Berlyne buvo išleista jo knyga „In chaos fun lebn un denken“ („Gyvenimo ir minties chaose“) – tai buvo straipsnių rinkinys, kuriame jis pasisakė prieš komunizmą, svarstė įvairius su socializmu susijusius klausimus, pabrėžė socialistinio visuomenės pertvarkymo etinį pobūdį.

Antrajame 1922 m. „Lite“ numeryje Ben Adiras taip pat rašė apie žydų tautinę autonomiją, svarstė, kad autonomija neturėtų apsiriboti tik kultūros sritimi, su švietimo ir mokslo sferomis, ji turėtų apimti ir daugiau žydų socialinių interesų ir poreikių, nes žydų tauta nėra tik kultūrinis vienetas, bet ir tam tikra prasme socialinis-ekonominis vienetas. Bal-Dimijenas straipsnyje „Vilnius ir Lietuva“ aptaria daugiakultūrio Vilniaus svarbą, teigia, kad lietuviai ir Lietuvos žydai turi vieningai pasipriešinti Lenkijos įtakai. Bal-Dimijenas – Nachumas Štifas (1879–1933) – Rivnėje (Ukraina) gimęs žydų kalbininkas, vertėjas, žurnalistas, literatūros istorikas ir jidišizmo ideologas. Jo literatūrinis slapyvardis reiškia Vizionierius (vaizduotės, fantazijos žmogus). Gyveno Kijeve, 1920 m. miestą užėmus bolševikams, buvo apsistojęs Minske, Kaune, Berlyne, vėliau gyveno Vilniuje, kuriame atsidėjo jidiš kalbos ir literatūros tyrimams. Štifas inicijavo Jidiš mokslinio instituto (YIVO) kūrimą ir nors vėliau YIVO personalui nepriklausė, bet su institutu glaudžiai bendradarbiavo. 1926 m. Štifas buvo pakviestas vadovauti Ukrainos mokslų akademijos Žydų kultūros skyriui Kijeve. Jis intensyviai publikavo straipsnius įvairiuose periodiniuose leidiniuose, vykdė lingvistinius tyrimus, buvo vadinamas vienu kruopščiausių jidiš tyrinėtojų.²¹

Lietuvių kultūros ir visuomenės veikėjas, matematikas, profesorius Zigmantas Žemaitis straipsnyje „Sulenėjusi lietuvių šlėkta“ rašo, kad lenkų politinis žaidimas remiasi į sulenkėjusių lietuvių vaidmenį. Tuo tarpu lietuviai, pajutę tautinį nusiteikimą, nori, kad visos čia gyvenančios tautos, žydai ir baltarusiai taip pat, gyventų laisvai ir laimingai, kad baigtųsi lenkų dominavimas. Žemaitis priklausė Kauno masonų ložei „Lietuva“, kurioje veikė ir Kacenenbogenas. Žemaitis veikė Nepriklausomos Lietuvos švietimo baruose: inicijavo Aukštuosius kursus Kaune, buvo Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų dėstytojas, be to, 1929–1940 m. pirmininkavo Lietuvos aeroklubui. Jis taip pat rūpinosi Vilniaus krašto problemomis: atkuriant Lietuvos valstybę leido knygas lenkų kalba, kad Lietuvos labai palankiai nuteiktų lenkakalbius gyventojus;

1920–1922 m. aktyviai veikė Lietuvos ir Lenkijos derybose Varšuvoje. 1928 m. išleido veikalą „Vilnius Lietuvai ir Lietuva Vilniui. Mūsų kovos dėl Vilniaus esmė ir planas“, kuriame pristatė savo požiūrį į Vilniaus klausimą, buvo Vilniečių Sąjungos pirmininkas ir Sąjungos Vilniui Vaduoti vicepirmininkas.

Specialiai „Lite“ tekstą apie Steigiamąjį Seimą parengė Petras Ruseckas. Straipsnyje „Pusantrų Steigiamojo seimo darbo metų“ jis daugiausia dėmesio skiria Žemės reformai, taip pat giria žydų frakcijos atstovus, kurie visada pasisako taktiškai ir laiku. Ruseckas bendradarbiavo lietuvių periodinėje spaudoje, buvo Lietuvos politinis, visuomenės ir karo veikėjas, vienas iš Lietuvių rašytojų ir žurnalistų sąjungos steigėjų, Lietuvių Latvių Vienybės draugijos narys. Prisdėjo prie Lietuvos valstiečių sąjungos steigimo, rengė jos įstatus. Buvo Steigiamojo seimo narys, jo posėdžiuose dažnai pasisakydavo dėl piliečių teisių ir laisvių, demokratijos principų. Steigiamojo Seimo darbą taip pat pristatydavo susitikimuose su Lietuvos piliečiais.

²¹ SHTIF, Nokhum. *Leksikon Fun Der Nayer Yidisher Literatur* [žiūrėta 2024-11-29]. Prieiga per internetą: <<https://congressforjewishculture.org/people/264/Shtif-Nokhum-September-29-1879-April-7-1933>>.

Straipsnyje „Vaisrusland“ („Baltarusija“) Vaclovas Lastauskis pristatė Baltarusijos kelią link nepriklausomybės. Jis rašo ir apie žydų teises, teigdamas, kad jeigu jie palaiko Baltarusijos nepriklausomybę, turėtų būti lygiateisiais su baltarusiais piliečiais, o ne gauti specifines tautinės mažumos teises. V. Lastauskis (Lastouskis, straipsnyje V. Lastovski) (1883–1938) – 1909–1915 m. Vilniuje dirbo vieno pirmųjų legalių laikraščių baltarusių kalba „Naša niva“ redakcijoje. Nacionalinė spauda prisidėjo prie baltarusių tautinio susitelkimo, tautinės savimonės žadinimo, taigi, Lastauskis kartu su „Naša Niva“ įkūrėjais Antonu bei Ivanu Luckevičiais buvo baltarusių tautinio atgimimo vedliai. Lastauskis palaikė ryšius su lietuvių visuomenės ir kultūros veikėjais, pasižymėjo tautine tolerancija, priklausė intelektualų grupei, skatinusiai Lietuvos tautų bendradarbiavimą. Jo žmona buvo rašytoja Marija Ivanauskaitė-Lastauskienė (viena iš seserų rašytojų, pasirašydavusių slapyvardžiu Lazdynų Pelėda). 1918 m. kovą Lastauskis dalyvavo paskelbiant Baltarusijos Liaudies Respublikos nepriklausomybę, 1919–1923 m. vadovavo Baltarusijos Liaudies Respublikos Liaudies rados sudarytai vyriausybei.

Dr. A. Mukdonis straipsnyje „Apie teatrą Lietuvoje“ apgailestaudamas teigia, kad žydai Lietuvoje profesionalaus teatro neturi. Jis rašo, kad per trejus žydų tautinės autonomijos metus, teatras nesulaukė valdžios atstovų dėmesio, o tai reiškia, kad pastarieji nesupranta teatro kultūrinės reikšmės, poveikio masėms ir reikalingumo žydų dvasiai. Nepriklausomybę paskelbę lietuviai, tuo tarpu, teatro svarbą supranta, tačiau teatrą kuria remdamiesi mėgėjiško teatro pavyzdžiu, o naujam teatrui kurti reikia profesionalumo. A. Mukdonis – tai literatūrinis Aleksanderio Kapelio (1878–1958), gimusio Minsko gubernijoje, slapyvardis. Jis buvo svarbi jidiš teatro figūra, profesionalus kritikas, taip pat aktyviai reikėsi politikoje ir literatūroje. Gyvendamas Varšuvoje prisijungė prie žymaus jidiš rašytojo Izaoko Leibušo Pereco literatų rato, pradėjo publikuoti įvairiuose jidiš kalbos periodiniuose leidiniuose kaip jidiš teatro kritikas ir istorikas, buvo vienas iš jidiš teatro sąjungos įkūrėjų. Pirmojo pasaulinio karo metus praleido Rusijoje, iš jos išvyko 1920 metais ir iki 1922 gegužės gyveno Kaune, dirbo žurnalistu jidiš spaudoje, po to per Vokietiją pasiekė JAV, kur toliau dirbo leidiniuose bei institucijose, susijusiuose su teatru.

Iliustracijos

Lyginant su 1914 ir 1919 m. leistais „Lite“ rinkiniais – Panevėžyje išleistuose numeriuose atsiranda iliustracijų ir straipsnių autorių portretų. 1) Dailininko, fantastinės tapybos atstovo Kazio Šimonio paveikslas „Vakaras“. Šimonio kūriniuose matoma tautodailės įtaka, simbolizmas, jungiasi fantastinės, mitologinės temos. 2) Žydų dailininko, pedagogo Jokūbo Mesenbliumo piešinys „Litvako tipažas“. J. Mesenbliumas buvo pirmasis žydų dailininkas, pradėjęs aktyviai reikštis nepriklausomoje Lietuvoje. 3) 1920 m. Juozo Zikaro sukurtas reljefas „Ant vieškelio“, kuriame vaizduojamas kontrastas tarp varganos, vežimą, prikrautą šakų, tempiančios valstietės su vaiku, ir ponių, kurias brikele veža vežikas. 4) Iliustracija, vaizduojanti išsišiepusį barzdotą vyrą, feljetonui „Žmonės manęs neatpažįsta“, pasirašytam Litvako juokdario vardu.

1922 m. „Lite“ antrasis numeris (sąsiuvinis)

Antrajame numeryje net keturi tekstai yra redaktoriaus Kacenelenbogeno. Straipsnyje „Žemės ūkis“ jis skatina svarstyti žydų įtraukimą į žemės ūkio darbus. Kacenelenbogenas rašo, kad jaunąją žydų kartą reikia mokyti įdirbti žemę, tai padėtų joje įsišaknyti, o ne svarstyti emigracijos variantus. Gavę žemės nuosavybės, žydai prisidėtų prie Nepriklausomos Lietuvos kūrimo ir stiprinimo. Kitas, ypač reikšmingas Kacenelenbogeno tekstas – lietuvių liaudies dainų vertimai į jidiš kalbą, su įvadu ir paaiškinimais, pavyzdžiui, kas yra Perkūnas, ką dainose reiškia sužadėtuvių žiedelis. Esėje „Vilnietis“, Kacenelenbogenas daugiatautį Vilnių atskleidžia per žydo ir lietuvio pasivaikščiojimą po miestą. Eidami per skirtingų tautų atminties vietas: sinagogas, žydų kvartalo kiemus, stebėdami bažnyčių bokštus jie dėlioja daugialypio Vilniaus vaizdą. Dar vienas Kacenelenbogeno tekstas – apsakymas „Danijė nerangus vyras“, pasirašytas literatūriniu slapyvardžiu Moišė Urizonas. Tęsiant apie literatūrą, reikia paminėti Mordechajaus Jaffės eilėraštį, kuriame skaitome apie valstietį, dirbantį laukus, ir apie nuvargusį jo arklių pagalbininką. Jaffė (1899–1961) – Dusetose gimęs poetas, vertėjas ir literatūros kritikas, bendradarbiavęs įvairiuose jidiš periodiniuose

leidiniuose Lietuvoje ir Latvijoje. Jis buvo vienas iš literatūrinės grupės ir leidyklos „Mir alein“ vadovų. Abiejuose „Lite“ numeriuose galime perskaityti rašytojo A. Etilheimo poezijos. Antrojo numerio eilėraštį „Baltas žirgas“ („Vytis“) Vaižgantas, recenzavęs „Lite“, vertina kaip vertą versti į kitas Europos kalbas.“²²

Grįžtant prie publicistikos, Zeligas Kalmanovičius savo straipsnyje aptaria žydų liaudies švietimo Lietuvoje perspektyvas, teigia, kad žydų mokyklų programų ir steigimo planai atrodo chaotiškai. Seimui svarstant švietimo klausimus ir rengiant įstatyminius projektus, tai liečia ir piliečius žydus, tad reikia apsvarstyti situaciją. Jis skatina tautinį švietimą jidiš kalba, kuriam, pagal tautinės autonomijos idėją, turi būti sudarytos sąlygos. Kalmanovičius rašo, kad turi būti kuriama nauja, pasaulietinė švietimo sistema, o religinėse ir mokyklose hebrajų kalba ugdymo kokybė nestebima ir neužtikrinama. Z. Kalmanovičius (1885–1944) – Kuldygoje (Kuršo gubernija) gimęs jidiš ir hebrajų kalbų lingvistas, vertėjas, vienas iš YIVO vadovų ir vyriausiasis žurnalo „YIVO bleter“ redaktorius. Kalmanovičius buvo susijęs su žydų švietimu ir spauda: mokytojavo Rygoje, Minske, Kaune ir Panevėžyje (1925 metais Panevėžio žydų gimnazijoje mokė hebrajų kalbos ir Tanacho). 1922 m. gyveno Kaune, laikraštyje „Nais“ dirbo stilistiniu redaktoriumi. 1928 m. grįžo į Vilnių, tapo YIVO bendradarbiu. Kalmanovičius palaikė žydų tautinės autonomijos idėją ir kultūros bei švietimo jidiš kalba puoselėjimą, mokėjo lietuvių kalbą.²³

Mykolas Romeris straipsnyje aptaria tautinius santykius Lietuvoje. Rašo apie Rytų Lietuvos specifiką, kai vienoje šeimoje gali gyventi lenkas, lietuvis ir baltarusis. Straipsnyje mini žydus, priskirdamas jiems reikšmingą vaidmenį valstybėje, taip pat totorius, karaimus ir Klaipėdos krašto vokiečius.

Teigia, kad visos tautos turi būti traktuojamos kaip Lietuvos piliečiai. M. Romeris buvo reikšminga XX a. I pusės Lietuvos valstybės asmenybė – Lietuvos konstitucinės teisės kūrėjas, universiteto profesorius ir Vytauto Didžiojo universiteto (VDU) rektorius, vadovavo Kauno masonų ložei „Lietuva“. 1906 m. Vilniuje Romeris leido demokratinės pakraipos dienraštį „Gazeta Wilenska“, kuriame buvo rašoma apie tautų bendradarbiavimą, skatinamas Lietuvos lenkų dalyvavimas lietuvių tautiniame judėjime. Visuomeninėje ir publicistinėje veikloje Romeris aiškiai pasisakė, kad Lietuvos lenkai turi rinktis Lietuvos pusę.

Bal-Dimijenas pristato rašytoją Abraomą Mapu ir jo gimtąjį Kauną. Vilijampolės priemiestyje (Slabodkėje) gimęs Mapu buvo pirmojo pasaulietinio romano hebrajų kalba „Meilė Sione“ autorius. Iki šios knygos, išleistos 1853 m. Vilniuje, pasirodymo žydų literatūra buvo arba religinė, arba persmelkta religiniais motyvais, o Mapu parodė, kad biblinė kalba gali būti tinkama ir grožinei literatūrai. Romanas buvo labai populiarus žydų bendruomenėje, išleistas net 16 kartų, išverstas į jidiš ir kitas kalbas. Bal-Dimijeno straipsnį apie Mapu papildė serija iliustracijų Kauno motyvais – keli Mapu gatvės vaizdai, specialiai „Litei“ nupiešti Š. Feigenzono²⁴, namas, kuriame gimė rašytojas bei Aleksoto kalnas su Napoleono bokštu (tai buvęs medinis statinys, pavėsinė, kurioje Mapu mėgdavo rašyti). Bal-Dimijenas taip aprašo Mapu: „vaikščiodamas nuleistomis akimis, bet budria dvasia, Slabodkės žydas [Mapu] nematė Litės, buvo svetimas pasauliui. Bet jis visu kuo buvo litvakas. Aleksotas jį pakylėjo, Nemunas liūliavo, o katalikų bažnyčių varpų garsai suteikė kūrybai turinį ir stilių, bendrai debesuotą litvakišką idealą, naivų ir širdingą kaip valstiečio daina.“²⁵

Zigmas Žemaitis straipsnyje „Mūsų kelias“ rašo, kad Lietuvai gali būti sunku išlaikyti nepriklausomybę – užsienio valstybės nusiteikusios priešiskai, turi savų tikslų, tad grėsmės tyko tiek iš Prancūzijos, tiek anglai, vokiečiai ir rusai kelia grėsmę. Didžiausia grėsmė, žinoma, tyko iš lenkų – šie kolonialistai, turėdami progą, užimtų visą Lietuvą. Taigi, atstovėti didžiųjų valstybių siekius ir politiką gali padėti kaimyninių šalių – Latvijos bei Estijos – vienybė ir parama viena kitai. Sudėtingus lietuvių ir lenkų santykius dėl Lenkijos užimto

²² VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 20. *Kritika, 1915–1922*. Parengė Vytautas Vanagas. Vilnius, 2009, p. 310.

²³ KALMANOVIČIUS, Z. *Viltis stipresnė už gyvybę*: Vilniaus geto dienoraštis. Sud. Stanislovas Stasiulis, Saulė Valiūnaitė. Vilnius: Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus, 2021, p. 19.

²⁴ Dailininkas Solomonas (Šalomas) Feigenzonas – pirmosios spaustuovės Panevėžyje įkūrėjas Naftalio Feigenzono sūnus.

²⁵ BAL-DIMIJEN. Mapu-bletl (liet. Mapu-lapeliai). *Lite*. Panevėžys, 1922, nr. 2, p. 62.

Vilniaus krašto taip pat aptaria dr. Romanas Volskis straipsnyje „Lenkija Rytų Europoje“. Ir ankstesniuose Lite numeriuose, ir leistuose 1922 m. Panevėžyje, Lietuvai netekus Vilniaus krašto, lenkai yra vaizduojami kaip priešai, jie neįtraukiami į tautų brolystės siekiamybę. Dėmesio sulaukia ir žydų emigracijos tema. M. Kreinas straipsnyje „Litvakas Pietų Afrikoje“ rašo, kad litvakai įsitvirtino Pietų Afrikoje, ten jie sudaro daugumą atvykėlių ir nebėra tik laikinai atvykę uždirbti pinigų, bet pradėjo įsišaknyti, ėmėsi formuoti partijas ir politiškai aktyviau veikti.

Reklamos

Abiejuose „Lite“ numeriuose reklamuojama Kauno leidykla „Licht“ („Šviesa“) bei joje išleistos knygos: pedagogo Judelio Marko jidiš kalbos vadovėlis „Mokyklinė gramatika pavyzdžiuose ir uždaviniuose“ ir Hanso Kristijano Anderseno pasakų vertimai, kuriuos atliko Der Nister (Pinchasas Kaganovičius). Antrajame numeryje pristatomas Peisacho Markuso knygos „Aplink tvartą“ leidimas (pirmame „Lite“ numeryje išspausdintas šio rašytojo apsakymas „Kaštanai“). Rašytojas Peisachas Markusas su Kacenelenbogenų bendradarbiavo dar Vilniuje. 1923 m. jis emigravo į Jungtines Amerikos Valstijas, kur ir toliau rašė lietuviškomis temomis: JAV išėjo jo istorinis romanas apie Vilniaus Gaoną, o jau minėtos Kacenelenbogenų sudarytos antologijos „Lite“ pirmajame tome publikavo dalį savo veikalo „Midreš Kovne“ („Pasakojimas apie Kauną“).

Kita reklama kviečia skaityti ir prenumeruoti laikraštį jidiš kalba „Nais“ („Naujienos“). Dar 1921 m. rudenį lietuvių spaudoje Kacenelenbogenas džiaugėsi šio laikraščio pasirodymu, pabrėždamas, kad „Nais“ tapo pirmuoju bepartiniu demokratiniu žydų spaudos organu Lietuvoje, kuriame bendradarbiauja žymiausi jidiš literatūros ir publicistikos kūrėjai, ilgamečiai Lietuvos draugai, o laikraštis siekia „skatinti žydus geriau pažinti Lietuvos gyvenimą, lietuvių literatūrą ir prisidėti prie Lietuvos valstybės kūrimo.“²⁶ Pedagogas, jidiš kalbininkas ir visuomenės veikėjas Judelis Markas 1937 m. straipsnyje apie žydų periodiką Lietuvoje rašė, kad „Nais“ buvo įdomiausias bandymas leisti nesionistinį dienraštį Lietuvoje. „Naujienos“ buvo svarbus ir rimtas leidinys, tik jo pavadinimą galima aiškinti nebent tuo, kad jame buvo pateikiamos naujos idėjos Lietuvai, tačiau ne tiek daug naujienų.²⁷ J. Markas turėjo omenyje, kad laikraštyje buvo publikuojami rimti, kokybiški ir modernūs literatūriniai tekstai, o kasdienės naujienos sudarė tik mažą dalį.

Leidykla „Licht“ ir laikraštis „Nais“ atsirado dėl to, kad Kaune 3-iojo dešimtmečio pradžioje laikinai apsigyveno žinomi žydų rašytojai, žurnalistai ir menininkai. Dauguma jų atvyko iš Sovietų Rusijos, ieškodami prieglobsčio, bėgdami nuo politinių ir ekonominių sunkumų, siekdami išvykti į Vakarų Europą ar JAV. 1921 m. rašytojas Chaimas Rafalovičius įkūrė jidiš kalbos leidyklą ir knygyną „Licht“, tapusį svarbiu veiklos centru tiems atvykusiems žmonėms. Dauguma jų buvo literatai, tarp jų Abraomas Rozinas, Dovydas Bergelsonas, Pinchasas Kaganovičius (Der Nister), Nachumas Štifas, Leibas Kvitko, Zeligas Kalmanovičius ir kiti. Leidykla leido vaikų ir šviečiamąją literatūrą, vadovėlius, teatro pjeses bei grožinę literatūrą.

Antrajame „Lite“ numeryje reklamų įvairovė didesnė: randame skelbimą apie naujų Centrinio banko ir Lietuvos komercinio banko filialų atidarymą Kybartuose; Lietuvos ūkio banko reklamą apie pinigų perlaidas į Rusiją, Ukrainą ir Sibirą, taip pat visoje Lietuvoje, ar iš Amerikos. Kitas skelbimas pristato kas savaitę kursuojančius laivus iš Liepojos į Londoną, iš kurio galima pasiekti Afriką, Ameriką arba Kanadą. Antrojo „Lite“ numerio viršelyje randame skelbimų kainas (to nebuvo ankstesniuose). Anonsuojama, kad vienintelis atstovas, priimsiantis reklamas, kurios bus publikuojamos „Litėje“ yra Šternas-Jakobsonas.

²⁶ KACENELENOGENAS, U. Žydų spauda. *Lietuva*, 1921, nr. 199, p. 2.

²⁷ MARK, J. *Jidiše periodiše oisgabes in Lite*. Zamlbuch lichvoid dem cvei hundert un fuftsikstn joivl fun der jidišer prese, 1686—1936. Red. Jankev Šacki. Niu Jork: Amopteil fun jidišn visnšaftlechn institut, 1937, p. 268.

Redakcijos žodis skaitytojams

Abiejų „Lite“ numerių pabaigoje Kacenelenbogenas kreipiasi į skaitytojus – esančius Lietuvoje ir regionuose, atskirtuose nuo Lietuvos, vis dar negrįžusius iš Rusijos, taip pat žydų bendruomenes Amerikoje ir kitur – su prašymu N. Feigenzono spaustuvės adresu siųsti aktualią ir bendruomenei reikšmingą medžiagą: statistinius duomenis, memuarus, laikraščių iškarpas apie Lietuvą, korespondenciją, nuotraukas, visa tai, kas tematiškai tiktų leidiniui ir ką būtų galima publikuoti kituose numeriuose. Viena Kacenelenbogeno straipsnyje lietuvių spaudoje radome, kokia medžiaga jį pasiekdavo, pavyzdžiui, informacija apie Vieksnių parapijos kleboną Janulaitį, kurio „atvaizdą neseniai atsuntė mano leidiniui „Lite“ tos apylinkės žydai, geriausiai atsimindami jo nuopelnus, kai jis 1915 metais, žydams esant tremiamiems iš Lietuvos, visokiais būdais padėjo jiems išsivežti savo turtą ir išgelbėti šventenybes iš maldyklų.“²⁸ Nežinome, kokie buvo „Lite“ tiražai ir pasiekiamumas, tačiau pagal kreipinį į skaitytojus matome, kad redaktorius tikėjosi, jog šis leidinys bus aktualus ir žydams už Lietuvos ribų.

Redaktorius taip pat rašo, kad tikisi „Litę“ publikuoti reguliariai, kiekvieną mėnesį išleisti po numerį. Deja, Panevėžyje 1922 m. pavyko išleisti viso labo du numerius. Nors trečiasis neišėjo, tačiau buvo rengiamas publikacijai – antrojo numerio pabaigoje išsamiai pristatytas jo turinys: nuolatinių bendradarbių Ben Adiro ir Bal-Dimijeno straipsniai, dr. A. Mukdoni, Z. Kalmanovičiaus, paties Kacenelenbogeno, Romerio ir kitų autorių tekstai, poezijos vertimai, literatūros kritika. Pradėjus bendradarbiauti su amerikiečių publicistais, trečiajame „Lite“ numeryje turėjo pasirodyti straipsniai apie žydus Amerikoje ir jų Lietuvai teikiamą pagalbą. Taip pat numatyta atskira skiltis „mūsų provincija“, skirta miestų ir štetlų istorijoms.

Įdomu, kad M. Romeris savo dienoraštyje pažymi, jog rengia straipsnį „savaitraščiui ar dvisavaitraščiui Lite (Lietuva), kurį Panevėžyje leidžia Kacenelenbogenas.“²⁹ Žinoma, tai gali būti Romerio klaida, tačiau taip pat įmanoma, kad Kacenelenbogenas iš tiesų turėjo planų leisti „Lite“ ne tik reguliariai, bet ir dažniau. „Lite“ buvo trumpaamžė, tačiau, kaip pažymėjo jau minėtas J. Markas, ji „yra geriausias suvenyras iš tų laikų, kai progresyvi lietuvių ir žydų inteligentija bendradarbiavo.“³⁰

„Kveitn“ („Gėlės“)

1922 m. N. Feigenzono spaustuvėje išleisto žurnalo „Kveitn“ redakcijos įžanginiame tekste skaitytojams paaiškinama, kad sprendimą išleisti šį literatūros ir meno žurnalą nulėmė tokių kultūrinių leidinių Lietuvoje trūkumas, ypač lyginant su kitomis šalimis, buvusiomis Rusijos imperijoje (Lenkija, Ukraina), kur kultūrinis darbas vyksta žymiai intensyviau ir geriau. Pastebima, kad Lietuvoje leidžiami leidiniai nepatenkina labiau išsilavinusių skaitytojų estetinių ir meninių poreikių, dauguma yra orientuoti į kasdienes naujienas. Tuo pačiu Lietuvos provincijoje prarandami jaunieji talentai, negaunantys tinkamos platformos, kur galėtų reikštis. Norėdama pakeisti tokią padėtį, nedidelė Panevėžio jaunimo grupė, vedina didelio entuziazmo ir atsidavimo literatūrai, nusprendė išleisti literatūros ir meno leidinį „Kveitn“, tikėdamiesi, kad iš jo galėtų išaugti naujos kūrybinės iniciatyvos. Taigi, ir pavadinimas pasirinktas neatsitiktinai – leidėjai nori, kad iš šių gėlių kažkas išaugtų, kad jos sužydėtų.

„Kveitn“ redakcija sau pavyzdžiu išsikelia leidinį „Der Fraind“ („Draugas“) ³¹. Tai buvo pirmasis dienraštis jidiš kalba carinėje Rusijos imperijoje, leistas 1903–1912 metais pirmiausia Sankt Peterburge, vėliau Varšuvoje. Leidinį redagavo Šaulis Ginsburgas, kuris didelę reikšmę skyrė laikraščio literatūrinei kokybei, ne tik publicistikai ir naujienų rubrikoms. Ginsburgas

²⁸ KACENELENBOGENAS, U. Žydo žodis. *Lietuva*, 1922, nr. 189, p. 2.

²⁹ ROMERIS, M. *Dienoraštis 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji*. Sudarytojas ir mokslinis redaktorius Rimantas Miknys. Vilnius: Versus aureus, 2013, p. 139.

³⁰ MARK, J. *Jidiše periodišė oisgabes in Lite...*, p. 291.

³¹ URY, Scott. *Der Fraynd*. In *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe* [žiūrėta 2024-11-25]. Prieiga per internetą: <<https://encyclopedia.yivo.org/article/1673>>.

siekė publikuoti geriausių jidiš rašytojų kūrinius, taigi, „Der Fraind“ buvo aukštos kokybės dienraštis, į kurį rašė žymūs to meto rašytojai: Mendele Moicher Sforimas, I. L. Perecas, Šolem Aleichemas, Chaimas Nachmanas Bialikas ir kiti. Šis dienraštis stipriai prisidėjo prie jidiš kalbos įtvirtinimo tarp žydų skaitytojų, buvo populiari platforma moderniai jidiš kultūrai sklirti.

Tuo tarpu žurnale „Kveitn“ publikavosi nežinomi jaunuoliai iš Panevėžio. Jame randame ne itin aukštos kokybės Leibos Glicmano, V. Troibo ir M. Gurvičiaus eilėraščius, redaktoriaus D. Koto apsakymą „Vyras ir žmona“ bei vieno veiksmo pjesę „Nublukusios gėlės“. Žurnale dar galime perskaityti keturių Michailo Lermontovo eilėraščių vertimus į jidiš kalbą, kuriuos atliko jau minėtas V. Troibas. Kritikos skiltyje aptariamas apsakymas iš Kaune leisto žurnalo „Vispe“ („Sala“) bei Panevėžyje leista „Lite“.

„Vispe“ buvo nuo 1921 metų neperiodiškai leidžiamas žurnalas apie literatūrą ir meną, kurį redagavo Kalmenas Zingmanas. Zingmanas palaikė šiltą santykį su jaunaisiais rašytojais, publikavo jų kūrybą be itin griežtos atrankos, tai, matyt, imponavo „Kveitn“ redakcijai.

„Lite“ iš „Kveitn“ redakcijos sulaukia kritikos dėl pernelyg didelio publicistikos kiekio ir per mažo dėmesio literatūrai. Redakcija pritaria nuomonei, kad būtina pažinti kaimynus, su kuriais Lietuva yra istoriškai susijusi, todėl Kacenenlenbogeno redaguojama „Lite“, kurioje didžiausias dėmesys yra skiriamas žydų ir lietuvių tautų suartėjimo idėjai, laikoma reikšmingu leidiniu. Ypač svarbiais žydų skaitytojams „Kveitn“ redakcija laiko lietuviškų dainų vertimus, kurie anksčiau nebuvo atlikti, tad žydų skaitytojui buvo visiškai nežinoma lietuvių liaudies kūryba. Tačiau per daug publicistinių straipsnių ir laikraštinė kalba „Lite“ priartina prie kasdienius įvykius aprašinėjančių dienraščių. O, siekiant kultūrinio dviejų tautų pažinimo, svarsto „Kveitn“ redakcija, „Lite“ turėtų prisiimti didesnę atsakomybę už literatūrinę dalį.

Žurnale „Kveitn“, kaip ir leidinyje „Lite“, reklamuojama leidykla „Licht“. Be jos dar reklamuojamas knygynas „Kultūra“, kooperatyvas „Ekonomika“ ir „Kultur Lige“ įsteigtas knygų sandėlis Kaune. Taip pat nurodoma apie nuo spalio 21 d. prasidėsiančias pamokas „Kultur Lige“ Panevėžyje organizuojamoje žydų vidurinėje mokykloje (progimnazijoje), kur mokiniai vis dar priimami. Dėl priėmimo nurodoma kreiptis į žydų liaudies mokyklą adresu *Turgaus aikštė Nr. 1*.

„Kultur Lige“ organizacija buvo įkurta 1918 m. Kijeve, siekiant kurti ir plėtoti žydų kultūrą jidiš kalba. Organizacijos veikimas turėjo apimti švietimą, literatūrą, muziką, teatrą ir dailę. Lietuvoje „Kultur Lige“ veiklą pradėjo 1919 m. Kaune ir veikė iki 1924 m., daugiausiai orientavosi į švietimo sistemos jidiš kalba kūrimą ir plėtrą. Organizavo knygų jidiš kalba spausdinimą, įsteigė knygų pardavimo sandėlį, rengė paskaitas žydų istorijos, literatūros ir meno temomis.

Žurnalo „Kveitn“ redakcija norėjo, kad tai būtų periodinis leidinys – žurnalo pabaigoje nurodoma, kad yra ruošiamas antrasis numeris, skaitytojai kviečiami siųsti medžiagą adresu *Skalas gatvė Nr. 3, Chanos Kot* vardu. Taip pat rašoma apie planuojamą specialią rubriką „Libhober bine“ („Mėgėjų teatras“), prašoma kolegų iš provincijos siųsti medžiagą šiai rubrikai. Taip pat dėkojama Pumpėnų dramos skyriui už pagalbą išleidžiant žurnalą. Deja, antras numeris nepasirodė, o ir išleistas žurnalas nebuvo labai kokybiškas. J. Markas žurnalą „Kveitn“ vertino prastai: „Dar visai žalių pradedančiųjų jaunuolių grupė išsikėlė sau tikslą Panevėžyje išleisti periodinį leidinį literatūrai ir menui. <...> Beveik visa jaunimo kūryba vargana arba beskonė, taigi, tai dar nesubrendę vaisiai.“³²

Išvados

Žydų spauda tarpukario Lietuvoje vaidino didžiulį vaidmenį bendruomenės gyvenime. Tai buvo vieta idėjoms reikšti ir skleisti, aptarti svarbius politikos, švietimo,

³² MARK, J. *Jidiše periodiše oisgabes in Lite...*, p. 292.

kultūros ir kitus aktualius klausimus. Įvairios žydų politinės partijos, visuomenininkai, taip pat kultūros ir meno sąjungos stengėsi išleisti savo laikraščius ar žurnalus, vis tik, didelė dalis tarpukariu leistų leidinių sunkiai išsilaikydavo, tad būdavo trumpalaikiai, išeidavo mažais tiražais.

1922 m. Panevėžyje išleistuose dviejuose „Lite“ numeriuose buvo tęsiama 1914 ir 1919 m. Vilniuje išėjusių rinkinių tradicija kultūriškai suartinti lietuvių ir žydus, skatinti trijų tautų (žydų, lietuvių ir baltarusių) pažinimą ir sugyvenimą. Norėta, tačiau nepavyko, kad tai būtų periodiškai leidžiamas leidinys.

Leidinyje „Lite“ siekta aptarti trims tautoms aktualius politinius klausimus – žydų tautinė autonomija ir švietimas, emigracija, Baltarusijos nepriklausomybė, Lenkijos užimto Vilniaus krašto problemos. Taip pat straipsniuose svarstyti ir kultūros klausimai: teatro Lietuvoje padėtis, pristatyti žydų autorių apsakymai bei poezija, taip pat lietuvių literatūros ir liaudies dainų vertimai. Vertimams parinktuose kūriniuose, taip pat leidinio iliustracijose ir žydų autorių kūriniuose vyrauja valstietiška tematika: tautodailės motyvai, pono ir valstiečio santykis, liaudies kūryba, žemės ūkio darbai. Leidinio „Lite“ redaktorius Urija Kacenenbogenas siekė supažindinti žydų skaitytojus su lietuvių kultūra, kuri buvo valstietiška.

Aptarus Kacenenbogeno biografiją, galime teigti, kad savo darbais tikslu kultūriškai suartinti žydus su kaimyninėmis tautomis jis siekė visą gyvenimą. Pristačius leidiniui „Lite“ straipsnius parengusių bendradarbių biografinius faktus ir gvildentas temas, matome, kad tai buvo Kacenenbogeno rato žmonės, demokratiškų pažiūrų, į tautines problemas įsigilinę veikėjai, pažįstami iš masonų veiklos ar gyvenimo Vilniuje laikotarpio. Kita dalis bendradarbių – žydų kultūros veikėjai, laikinai apsistoję Kaune ir susibūrę aplink dienraštį „Nais“.

1922 m. Panevėžyje išleistas žurnalas „Kveitn“, skirtas menui ir literatūrai, nepasižymėjo aukšta menine kokybe, tačiau reikia turėti omenyje, kad jį leido jaunimo atstovai. Tiek „Kveitn“, tiek leidinys „Lite“ – yra noro, poreikio ir pastangų leisti žydų periodiką ne tik Kaune ir Vilniuje, bet ir kituose Lietuvos miestuose, pavyzdžiai.

Šaltiniai

Lite. Red. Urija Kacenenbogenas. Nr. 1 ir Nr. 2. Panevėžys: Feigenzono spaustuvė, 1922.
Kveitn: vienkartinis literariškas laikraštis. Red. Dovydas Kotas. Panevėžys: leidėjas A. Sidelskis (N. Feigenzono spaustuvė), 1922. Prieiga per internetą: <<https://www.epaveldas.lt/preview?id=C1B0004166881>>.

Literatūros sąrašas

- FEIGELMAN, N., FIŠMAN, D. E. Rešime jidiše periodiše oisgabes in der umophengiker lite 1919–1940 (liet. Žydų periodinių leidinių nepriklausomoje Lietuvoje registras, (1919–1940). In *YIVO-Bleter*, New Series, vol. 2, 1994, p. 349–374.
- KACENELBOGEN, U. Main eršte nesie iber zamet (liet. Mano pirma kelionė per Žemaitiją). *Lite*. Vol. 1. Ed. M. Sudarsky, U. Katsenelenbogen, I. Kissin etc. New York: Jewish Cultural Society, 1951, p. 1228–1250.
- KACENELBOGENAS, U. *Vilniečio balsas*. Panevėžys: N. Feigenzono spaustuvė, 1922.
- KACENELBOGENAS, U. Tauta tautai. *Mūsų garsas*, nr. 4 (6), 1924.
- KACENELBOGENAS, U. Žydų spauda. *Lietuva*, nr. 199, 1921.
- KACENELBOGENAS, U. Žydo žodis. *Lietuva*, nr. 189, 1922.
- KALMANOVIČIUS, Z. *Viltis stipresnė už gyvybę*: Vilniaus geto dienaštis. Sud. Stanislovas Stasiulis, Saulė Valiūnaitė. Vilnius: Vilniaus Gaono žydų istorijos muziejus, 2021. ISBN 978-9955-767-43-5.
- KVIETKAUSKAS, M. Vilniaus kultūrų sambūvis žydų rašytojų akimis (XX a. pradžia). *Tarptautinės mokslinės konferencijos „Vilniaus žydų intelektualinis gyvenimas iki Antrojo pasaulinio karo“ medžiaga*. Vilnius: Mokslo aidai, 2004, p. 35–48.
- KVIETKAUSKAS, M. *Vilniaus literatūrų kontrapunktai. Ankstyvasis modernizmas 1904–1915*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 2007. ISBN 9986-39-467-8.
- Leksikon Fun Der Nayer Yidisher Literatur* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://congressforjewishculture.org/lexicon>>.
- LEMPERTIENĖ, L. Knygos ir periodika. In *Žydai Lietuvoje: istorija, kultūra, paveldas*. Sud. Larisa Lempertienė, Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: R. Paknio leidykla, 2009, p. 217–221.
- MARK, Judl. Jidiše periodiše oisgabes in Lite. In *Zamlbukh lichvoid dem cvei hundred un fuftsikstn joivl fun der jidisher prese, 1686–1936*. Red. Jankev Šacki. Niu Jork: Amopteil fun jidišn visnšaftlechn institut, 1937, p. 250–298.

- MAŽUL, E. Tautinių mažumų teisių apsauga vykdam tarptautinius Lietuvos respublikos įsipareigojimus 1918–1940 metais. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus Universitetas, 2009.
- PLEČKAITIS, V. *Masonai: laisvieji mūrininkai, kūrę ir stiprinę Lietuvą*. Vilnius: Flavija, 2018. ISBN 978-9955-844-01-3.
- ROMERIS, M. *Dienoraštis*. [Kn. 6]: 1921 m. lapkričio 8-oji – 1922 m. birželio 15-oji. Sudarytojas ir mokslinis redaktorius Rimantas Miknys. Vilnius: Versus aureus, 2013. ISBN 978-9955-34-449-0.
- STALIŪNAS, D. Rusų kalba kaip lietuvių ir žydų komunikacijos priemonė: laikraštis *Naš kraj* (1914). In *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai: straipsnių rinkinys*. Sud. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 162–181.
- URBONAS, V. *Lietuvos žurnalistikos istorija: periodinė spauda*. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 3-iasis patais. ir papild. leid., 2004. ISBN 9955-585-34-X.
- URY, S. Der Fraynd. In *The YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Prieiga per internetą: <<https://encyclopedia.yivo.org/article/1673>>.
- VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 20. Kritika, 1915–1922. Parengė Vytautas Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009. ISBN 978-609-425-017-0.
- Žvilgsnis į praeitį: Panevėžio žydų istorija ir palikimas*. Sud. Gennady Kofman, Panevėžys, 2021 [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<https://jewishpanevezys.lt/wp-content/uploads/2022/06/05-04-knyga.pdf>>.

SURVEY OF THE PRESS IN THE INDEPENDENT REPUBLIC OF LATVIA (1918–1940)

Jana Dreimane

National Library of Latvia

Summary

Press publishing in the Republic of Latvia was influenced by the political context (the War of Independence, the era of parliamentary democracy, and the period of authoritarian rule) as well as prevailing legislation. Despite various fluctuations, the interwar period was marked by prosperity for the press, demonstrated by the rapid growth of newspapers and magazines. In 1920, there were 22 newspapers and 45 magazines; by 1931, these numbers had increased to 168 newspapers and 271 magazines. In total, almost 2,000 periodicals were published in independent Latvia, including more than 1,400 titles in Latvian. Periodicals were produced by state and local authorities, religious organisations, political parties, associations and professional publishers. While most were published in Latvian, ethnic minority communities – Germans, Russians, Jews, Poles, Belarusians, Estonians and Lithuanians – also had their own newspapers and magazines. Based on previous researches, as well as a rich set of statistical and bibliographical resources, this study explores the main trends in press publishing, with a particular focus on Lithuanian periodicals during this period.

The considerable number of periodicals can be attributed to the Latvian Press Law of 1924, which granted virtually unrestricted press publishing rights to Latvian residents (including foreign citizens). The competitive landscape of the press was characterised by a high level of intensity, with most of newspapers and magazines being published for a limited time unless they received regular financial support from the state, local authorities, or public organisations. At the present time, 13 Lithuanian periodicals have been identified as having been published in the independent Republic of Latvia. Despite the fact that the majority of these publications received some form of financial assistance from organisations with a vested interest in promoting a specific ideology, they were all ultimately confronted with significant financial challenges. The only Lithuanian publication to survive the competitive environment and withstand the various challenges it faced was the weekly newspaper “Rygos Balsas” (subsequently renamed “Lietuvių Balsas” in 1931). It continued to be published from 1921 until the Soviet occupation in 1940. Further research is required to determine the role of the Lithuanian community and its most prominent figures in the functioning of the press, as well as to identify the most significant challenges that publishers and editors faced.

Keywords: ethnic minorities in Latvia, Lithuanian community, press publishing, political émigrés, censorship.

Santrauka

Spaudos leidybai Latvijos Respublikoje įtakos turėjo politinis kontekstas (Nepriklausomybės karas, parlamentinės demokratijos epocha, autoritarinio valdymo laikotarpis), taip pat vyraujanti teisėkūra. Nepaisant įvairių svyravimų, tarpukaris pasižymėjo spaudos klestėjimu, ką parodė spartus laikraščių ir žurnalų leidybos augimas. 1920 m. buvo leidžiami 22 laikraščiai ir 45 žurnalai; iki 1931 m. šie skaičiai išaugo iki 168 laikraščių ir 271 žurnalo. Iš viso nepriklausomoje Latvijoje buvo išleista beveik 2000 periodinių leidinių, iš jų daugiau nei

1400 pavadinimų jų leista latvių kalba. Periodinius leidinius leido valstybės ir vietos valdžios institucijos, religinės organizacijos, politinės partijos, asociacijos ir profesionalūs leidėjai. Nors dauguma jų buvo leidžiami latvių kalba, tautinių mažumų bendruomenės – vokiečiai, rusai, žydai, lenkai, baltarusiai, estai ir lietuviai – taip pat turėjo savo laikraščius ir žurnalus. Remiantis ankstesniais tyrimais, gausiu statistinių ir bibliografinių išteklių rinkiniu, šiame tyrime nagrinėjamos pagrindinės spaudos leidybos tendencijos, ypatingą dėmesį skiriant šio laikotarpio lietuviškai periodinei spaudai. Nemažai periodinių leidinių ėjo dėka 1924 m. Latvijos spaudos įstatymo, kuris Latvijos gyventojams (taip pat ir užsienio piliečiams) suteikė praktiškai neribotas spaudos leidybos teises. Konkurencinga spaudos aplinka pasižymėjo dideliu intensyvumu – dauguma laikraščių ir žurnalų buvo leidžiami ribotą laiką, nebent jie būtų gavę nuolatinę finansinę paramą iš valstybės, vietos valdžios ar visuomeninių organizacijų. Šiuo metu identifikuota 13 lietuviškų periodinių leidinių, leistų nepriklausomoje Latvijos Respublikoje. Nepaisant to, kad dauguma šių leidinių gavo tam tikrą finansinę paramą iš organizacijų, kurios buvo suinteresuotos propaguoti konkrečią ideologiją, jie visi galiausiai susidūrė su dideliais finansiniais iššūkiais. Vienintelis lietuviškas periodinis leidinys, atlaikęs konkurencinę aplinką ir įvairius iššūkius, buvo savaitraštis „Rygos balsas“ (vėliau 1931 m. pavadintas „Lietuvių balsu“). Jis buvo leidžiamas nuo 1921 m. iki sovietinės okupacijos 1940 m. Reikalingi tolesni tyrimai, siekiant nustatyti lietuvių bendruomenės ir ryškiausių jos veikėjų vaidmenį periodinės spaudos funkcionavime, taip pat nustatyti svarbiausius iššūkius, su kuriais susidūrė leidėjai ir redaktoriai.

Reikšminiai žodžiai: tautinės mažumos Latvijoje, lietuvių bendruomenė, spaudos leidyba, politiniai emigrantai, cenzūra.

Introduction

The first period of independence for the Republic of Latvia, spanning 22 years from the state's proclamation on November 19, 1918 until the Soviet occupation on June 17, 1940, was not homogeneous. First there was the dramatic War of Independence (1918–1920), which lasted for two years, followed by a 14-year phase of relative parliamentary stability. This period was disrupted by a coup d'état on May 15, 1934, which instituted an authoritarian regime. Overall, this era witnessed a flourishing of the press, with a multitude of newspapers and magazines published not only in Latvian but also in German, Russian, Polish, Belarusian, Estonian, Lithuanian, Yiddish, and Hebrew. According to media historian Ainārs Dimants (1966–2024), there were almost 2000 periodicals issued in the Republic of Latvia¹.

The Soviet occupation marked a radical change in press publishing. Almost all periodicals of the Republic of Latvia were stopped and banned. The publishing of the press was centralized at the State Supply and Printing Enterprises Administration (VAPP – Valsts apgādniecības un poligrāfisko uzņēmumu pārvalde) and subjected to the strictest pre- and post-publication censorship. The name and content of some of the remaining periodicals were adapted to the needs of the occupying power. In some way, the popular illustrated weekly magazine “Atpūta” (1911–1912, 1924–1941) was an exception: the name was kept until the last issue, which came out on June 27, 1941, when its former owner and publisher, Emīlija Benjamiņa (1881–1941), had already been deported to Siberia. Although the visual splendor of the magazine was preserved, its content, like the entire legal press, glorified the Soviet power.

This article describes the general trends in press publishing in the independent Republic of Latvia, paying special attention to Lithuanian periodicals. The work presents an overview of the most important sources on the history of the Lithuanian press in Latvia, as well as the previous researches. The article highlights questions that should be answered in future research on the history of the Lithuanian press in Latvia.

¹ DIMANTS, Ainārs. *Latvijas prese 200 gados: no Latviešu Avīzēm līdz digitālo mediju laikmetam* [The Latvian Press in 200 Years: from the newspaper “Latviešu Avīzes” to the digital media age]. Rīga: Latvijas mediji, 2022, p. 58.; DIMANTS, Ainārs. *Die Entwicklung der Massenmedien in Lettland nach der zweiten Unabhängigkeit: Dissertation* [The Development of Mass Media in Latvia after the Second Independence: doctoral thesis]. Berlin: Freie Universität Berlin, 2003, p. 50 [accessed 28 November 2024]. Access through Internet: <https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/51/02_chapter1.pdf>.

Sources and previous studies

There is a good source base for research of the Latvian press. First, a large part of the press has been digitised and included in the periodicals portal of the Digital Library <https://periodika.lv>. Currently here are found newspapers and magazines in nine languages: not only in Latvian and Latgalian, but also in German, Russian, Polish, English, French, Yiddish and Hebrew. Lithuanian newspapers, on the other hand, can be read on Lithuania's largest digital cultural heritage portal epaveidas.lt.

Data on the number of press publications, their place of publication, sector and language from 1920 to 1938 can be found in the statistical yearbooks "Latvijas statistiskā gada grāmata = Annuaire statistique de la Latvia" (1921–1939) published by the State Statistical Office. Lists of Latvian newspapers and magazines, together with an indication of the editorial offices, can be found in the "Valsts adresu kalendārā" (State Address Calendar) from 1922 to 1932, but these lists are not complete. For example, the "Latvijas statistiskā gada grāmata 1923 = Annuaire statistique de la Lettonie pour l'année 1923" (Statistical Year Book of Latvia 1923) indicates that 51 newspapers and 115 magazines were published in six languages in 1923², but "Valsts adresu kalendārs 1924. gadam" (State Address Calendar for 1924) gives information on only 47 newspapers and 78 magazines.³ In addition, the author of this article was unable to find information in library catalogues or bibliographic indexes on the two Lithuanian newspapers and five magazines published in 1923 listed in the statistical yearbook⁴.

Notwithstanding the potential inaccuracies in the press statistics, the value of the volume compiled by the State Statistical Office, entitled "Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g. = Statistique de la culture intellectuelle de Lettonie 1918–1937" (Latvian Culture Statistics 1918–1937) is irrefutable. It offers a comprehensive and intriguing array of data pertaining to the quantity and dissemination of periodicals between 1920 and 1936.⁵ The data from 1936 reveal that among the 154 journals published that year, social science and literary magazines attracted the highest number of subscribers and buyers, amounting to 139,941 and 82,840, respectively.⁶ The literary magazines were the most popular, as they had the highest consumption (on average 4,870 buyers and subscribers per magazine).⁷ Over 95 % of readers consumed Latvian-language magazines, whereas publishers catering to ethnic minority audiences faced a significantly smaller readership, amounting to less than half a percent of the more than 364,000 subscribers and buyers of magazines.⁸ This discrepancy can be explained by the fact that ethnic minorities had extensive access to subscriptions for publications of their homelands, while information about local community life was readily available through newspapers.

A snapshot of the vast and diverse Latvian press can be found in the book "Die Presse Lettlands", published in 1927 and compiled by the German-Baltic journalist Oskar Grosberg (1862–1941) and Robert Alexander Riedel (1893–1945).⁹ It gives an overview of the history of the German, Latvian, Russian and Jewish press in Latvia, as well as information on the newspapers and magazines published in independent Latvia. Information on their publishers, editors, purpose and target audience is complemented by data on the editorial office and the location of the expedition. Often the text is supplemented with photographic portraits of the publishers or editors or a picture of the editorial office. Unfortunately, the Lithuanian press is not even mentioned in this book.

² *Latvijas statistiskā gada grāmata 1923 = Annuaire statistique de la Lettonie pour l'année 1923*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1924, p. 419.

³ LEITENDORFS, Osvalds; MALDUPS, Aleksandrs. (comp.). *Valsts adresu kalendārs 1924. gadam*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1924, p. 649–658.

⁴ Two magazines are published in Daugavpils and two in Rēzekne. *Latvijas statistiskā gada grāmata 1923 = Annuaire statistique de la Lettonie pour l'année 1923*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1924, p. 419.

⁵ SALNĪTIS, Vilmārs (comp.); SKUJENIEKS, Mārgers (ed.). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g. = Statistique de la culture intellectuelle de Lettonie 1918–1937*. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938, p. 132–140.

⁶ *Ibidem*, p. 136.

⁷ *Ibidem*, p. 133.

⁸ *Ibidem*, p. 137.

⁹ GROSBERG, Oskar; RIEDEL, Robert. *Die Presse Lettlands: mit einem geschichtlichen Rückblick* [The Press in Latvia: with a historical review]. Rīga: Baltischer Verlag, 1927.

A similar descriptive approach was continued in the publication “Latvijas prese un viņas darbinieki” (The Latvian press and its contributors), published in 1931¹⁰. However, there is a lack of consistency in the level of detail provided. Sometimes the name of the periodical, the place and frequency of publication, the publisher, the editor, and the contact details of the editorial office are given. In contrast, at other times, it offers more elaborate details, including the publication's purpose, its target audience, and the editorial staff. Furthermore, the inclusion of photographic portraits of publishers or editors adds a visual dimension to the text. The book provides limited information only on two Lithuanian press publications, namely “Rygos Balsas” and “Laisvas Žodis”¹¹.

Secondary sources encompass the memoirs of Justas Paleckis (1899–1980), a publicist, teacher, and later a high-ranking official in the Lithuanian Soviet Socialist Republic. These memoirs, translated and published in Latvian under the title “Divās pasaulēs” (In two worlds) provide insights into Paleckis's life and activities.¹² Residing in Riga from 1899 to 1926, Paleckis was actively involved in Lithuanian community life. Although his book is noted for its distortion of facts to align with Soviet ideology, activities in Lithuanian newspapers such as “Rygos Balsas” (1921–1931), “Naujas Žodis” (in Latvia 1925–1926), and “Liaudies Balsas” (1927–1928) seems to be portrayed quite objectively. Paleckis did not hide that these periodicals faced significant financial challenges, struggling to secure funds not only for printing but also for hiring staff and authors.

In 1996, the book “Latvijas Republikas prese, 1918–1940” (The Press of the Republic of Latvia, 1918–1940), edited by historian Rihards Treijs (1931–2013), attempts to cover all the newspapers and magazines published in the independent state in Latvian, Latgalian, German, Russian, Yiddish, Polish and Lithuanian.¹³ It includes a total of 11 Lithuanian press publications. Where possible, the book details on publishers, editors, ideological and thematic orientation, publication frequency, and the number of issues. The content of the most significant and enduring publications, such as “Rygos Balsas”, “Lietuvių Balsas” (1931–1940), and “Naujas Žodis” is described in greater detail. However, the book has a notable limitation: it contains few references to the sources used, making it challenging to assess the accuracy of the information and its utility for further research.

Comprehensive information on the Lithuanian press in Latvia can be found in the capital bibliographic index “Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940 = Lithuanian Serials, 1823–1940”, published in two volumes in 2018 by the Martynas Mažvydas National Library of Lithuania.¹⁴ Tomas Petreikis, associate professor at Vilnius University, introduces this extensive work with a panoramic overview of the Lithuanian press from 1823 to 1940, along with an assessment of historiography.¹⁵ This study is significant within the context of Latvian press history, as it helps identify both commonalities and divergences in press publishing trends between the two neighboring countries. Furthermore, the author delineates the principal characteristics of the Lithuanian press published in Latvia. Petreikis notes that by 1940, a total of 28 press publications had emerged in Riga, 12 of which were established before 1917.¹⁶ Although the researcher does not specify the exact number of Lithuanian serials published in independent Latvia, the 13 publications that have been identified so far¹⁷ already suggest that there were favorable conditions for the Lithuanian minority to engage in press publishing.

¹⁰ KROLLS, Otto. *Latvijas prese un viņas darbinieki*. Rīga: Latvijas Kultūras veicināšanas biedrība, 1931.

¹¹ Ibidem, p. 32, 81.

¹² PALECKIS, Justs. *Divās pasaulēs*. Rīga: Avots, 1983.

¹³ TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940* [Press of the Republic of Latvia 1918–1940]. [Rīga]: Zvaigzne ABC, 1996.

¹⁴ *Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940. D. 1. Poligrafinių būdu spausdinti leidiniai [Lithuanian serials 1823–1940. Part 1. Printed serials] Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.

¹⁵ PETREIKIS, Tomas. Professional Lithuanian serials: the history of the development of publishing and printing in 1823–1940. In *Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940. D. 1. Poligrafinių būdu spausdinti leidiniai. Knyga 1: A–M. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 48–83.

¹⁶ Ibidem, p. 66.

¹⁷ Publications produced in several languages are not included.

The extensive team of bibliographers compiled data not only on the time of publishing, frequency, editors, publishers, and printers, but also on the volume, format, and price of periodicals. Additionally, the index provides references to the sources used and relevant literature. Readers can clarify the number of issues of each periodical and the memory institutions where these items are preserved.

The indexes of publishing houses and printing houses are particularly helpful in identifying Lithuanian periodicals in Latvia. The book also includes previously unknown serials or those with scant documentation. For instance, the index sheds light on the newspaper “Rygos Žinios”, which released a single issue in 1928 in connection with the elections to the Third Saeima of the Republic of Latvia.¹⁸ The newspaper urged Lithuanians to vote for list 11, representing the Latvian Labour Union (*Latvijas darba savienība*) and People's Union (*Tautas apvienība*), and specifically endorsed two candidates: the teacher and gymnasium director Pēteris Dzenis (1878–1946) and houseowner Franciška Štuka (also Francis Štukas, ?–1940). However, neither candidate was elected to the Saeima.

The index also provides new information on the newspaper “Laisvės kovotojas” with two issues in 1932. Previously, it was only known that this newspaper had been banned.¹⁹ Now, bibliographers have identified the newspaper's publisher (*Laisvės kovotojų sąjunga* (Freedom Fighters Union)) editor (priest Julionas Korsakas (1895–1957)), and printing house (Pirmais tipogrāfijas kooperatīvs).²⁰ A brief list of literature offers additional resources on this newspaper. Both issues are available to read online on <https://www.epaveidas.lt>.

As a scientific bibliographical index, it also provides information on periodicals that are only referenced in the literature, but for which no copies have been found. For example, there is information about the newspaper “Laisvė” of the Lithuanian sports association “Laisvė”, which was published in Latvia in 1932–1933.²¹ Unfortunately, this publication cannot be found in either Latvia or Lithuania.

The richest dataset, including extensive literature lists, pertains to the largest and longest-running Lithuanian newspapers in Latvia: “Rygos Balsas”, “Lietuvių Balsas” and “Naujas Žodis”. This detailed information clarifies existing knowledge about the editors, contributors, publishers, and other key figures associated with these newspapers.

Overall, the bibliographical index serves as a foundational resource for more in-depth studies of the history of the Lithuanian press in Latvia.

The monograph “Lietuvieši Latvijā” (Lithuanians in Latvia) by historian Ēriks Jēkabsons, which includes a chapter on the period of the independent Republic of Latvia, is based on a comprehensive array of primary sources.²² The book describes not only the political, social and religious life of Lithuanians, educational opportunities in their mother tongue, but also their press publications. It is regrettable that the chapter on the press is rather brief, merely listing publishers, publications and their frequency.²³ However, by researching primary sources, Jēkabsons has found that “Rygos Balsas” received support from the Lithuanian Embassy as early as 1921, which largely explains the long period of the newspaper's existence.²⁴ The book is an invaluable resource for those engaged in the study of press history, offering a wealth of contextual information on the lives of Lithuanians in Latvia from the 16th to the 21st century.

¹⁸ *Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940. D. 1. Poligrafinių būdu spausdinti leidiniai. Knyga 2: N–Ž. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 227.

¹⁹ JĖKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā*, p. 67. ; LAPSINS, Roberts. *Aizliegto grāmatu, brošūru un citu Latvijā-ies piesto poligrāfisko ražojumu saraksts: ziņas par laiku līdz 1939. g. 31. janvārim* [List of banned books, pamphlets and other prints in Latvia: information up to 31 January 1939]. Rīga: J. Rozes izdevums, 1939, p. 116.

²⁰ *Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940 m. D. 1. Poligrafinių būdu spausdinti leidiniai. Knyga 1: A–M. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 530.

²¹ *Laisvė*: lietuvių sportininkų laikraštis. Ryga: Rygos lietuviai sportininkai, 1932–1933. Ibidem, p. 529.

²² JĖKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā*. Rīga: Elpa, 2003.

²³ Ibidem, p. 53–91.

²⁴ Ibidem, p. 66.

In the context of the centenary of the Republic of Lithuania and the Republic of Latvia in 2018, a joint work by Lithuanian historian Dangiras Mačiulis and Jēkabsons, “Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais” (Lithuanians in Latvia, 1918–1940), has been published.²⁵ It examines efforts to preserve Lithuanian national identity and prevent assimilation in the context of politics of Latvia and Lithuania and mutual relations, and assesses the support given to the Lithuanian community. The press in the mother tongue has also played an important role in the efforts to consolidate the Lithuanian community, but unfortunately the book does not devote a separate chapter to it. However, the authors do occasionally provide a glimpse behind the scenes of press publishing (“Rygos Balsas”, “Darbininkų Balsas”) in connection with the activities of Lithuanian public organisations and the most obvious members of the community.

Mačiulis publication “Lietuvos sūtniecība Latvijā un Latvijas lietuviešu kopiena 1926.–1940. gadā” (Lithuanian Legation in Latvia and Lithuanian Community in Latvia, 1926s–1940s) (2018)²⁶ describes the embassy's perspective on Lithuanian life and the main issues of the community in the context of the prevailing 'nationalising nationalism' of Antanas Smetona's (1874–1944) authoritarian regime in Lithuania from 1926 until the Soviet occupation. It is clear that a key aim was to preserve ethnic identity and promote unity among Lithuanians, while at the same time trying to improve the status of Lithuanians in Latvian society (by proposing an independent list of candidates for the Saeima elections). The author highlights, not without a certain irony, the efforts of Lithuanian diplomats to unite the many Lithuanian public organisations (17 in 1936) into a single Lithuanian Association of Latvia, asking the Lithuanian Foreign Ministry to grant all benefits to Lithuanian organisations working in Latvia, not to provide further support directly, but only through the Lithuanian Association of Latvia. In a way, the authoritarian regime of Kārlis Ulmanis (1877–1942), with its policy of consolidating the various associations, helped to achieve this task, as by 1938 several associations had already joined this umbrella community organisation.²⁷ However, in the view of the Lithuanian embassy, there was still no suitable candidate in the community for the professional editing of the only remaining Lithuanian weekly in Latvia “Lietuvių Balsas”.²⁸ This suggests that the activities of the editor of the newspaper, merchant Augustinas Vronevskis (1880–1943), did not satisfy the embassy.

Primary sources at the Latvian National Archives

As a number of Lithuanian periodicals were published under the auspices of public organisations, it would be worthwhile in future research to examine the holdings of Lithuanian organisations in the Latvian State Historical Archives from this perspective. It is known that the Lithuanian Union Fund No. 2268 (89 items, 1921–1940) also contains information on the activities of other Lithuanian associations. There is a separate fund for the Latvian-Lithuanian Catholic Youth Association “Šviesa”, which contains documents on the activities of the organisation from its foundation until 1939, when it was closed (F. No. 5638, 23 items). There are also small collections of documents from other Latvian-Lithuanian organisations involved in press publishing, such as the Lithuanian Youth Association in Latvia “Rūta” (F. No. 5761, 19 items), the Latvian-Lithuanian Youth Association “Laisvē” (F. No. 2269, 17 items), the Rīga Lithuanian Gymnasium Society (in the Latvian Teachers', Schools' and Parents' Association Fund No. 1813, 18 items) and the Riga Lithuanian Gymnasium Alumni Society (in the Latvian Alumni Society Fund No. 2474, 6 items).

Press Landscape during the War of Independence (1918–1920)

The years of the War of Independence (1918–1920) proved unfavorable for a stable press environment. Rapid political changes and unpredictable conditions exacerbated by material impoverishment and strict wartime censorship. Notably, the Minister of the Interior

²⁵ MAČIULIS, Dangiras; JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

²⁶ MAČIULIS, Dangiras. *Lietuvos sūtniecība Latvijā un Latvijas lietuviešu kopiena 1926.–1940. gadā*. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 2018, nr. 1, p. 65–92.

²⁷ MAČIULIS, Dangiras. *Lietuvos sūtniecība Latvijā un Latvijas lietuviešu kopiena 1926.–1940. gadā*, p. 86.

²⁸ *Ibidem*, p. 87.

possessed the authority to temporarily suspend publications. Despite these challenges, some pre-war newspapers (national conservative daily “Baltijas Vēstnesis” (from 1869), liberal democratic general gazette “Jaunākās Ziņas” (from 1911)) resumed operations, and new publications emerged (“Sociāldemokrāts”, “Kurzemes Vārds”²⁹ “Jaunais Vārds”), though many were ephemeral (“Jaunais Vārds, Ziņotājs”) or experienced extended interruptions (“Jaunākās Ziņas”, “Kurzemes Vārds” etc.). Among the most resilient was the official government newspaper “Pagaidu Valdības Vēstnesis”, which began publication in Rīga on December 1, 1918.³⁰ When the Provisional Government of Latvia relocated to Liepāja in January 1919, the publishing of the newspaper stopped for a while. In Liepāja the patriotic newspaper “Latvijas Sargs” commenced on January 21, achieving a noteworthy circulation of 15,000 copies.³¹ After two and a half months, the newspaper temporarily ceased operations, as German forces staged a coup in Liepāja, arresting several ministers of the Provisional Government and occupying state institutions.

Following the liberation of Riga from Bolshevik control in May 1919 and the return of the government to the capital, the diversity of the press expanded.³² By the end of May³³, the newspaper “Jaunākās Ziņas” resumed publication and quickly became the most widely circulated newspaper in independent Latvia, reaching 15,000 copies in May 1919, surging to 140,000 copies by 1928 and 210,000 – 250,000 by 1939³⁵. This popularity was due not only to its democratic price, but also to the rapid, comprehensive and high-quality information (it had its own network of foreign correspondents, special sections on agriculture, home economics, legal issues, etc.).

The publication was rich in photographic material and provided an attractive leisure reading.³⁶ The editorial staff of the newspaper included such notable writers as Jānis Akurāters (1876–1937), Kārlis Skalbe (1879–1945), and Jānis Ziemeļnieks (1897–1930). The editorial board was comprised also of the publicist Jānis Kārklīšs (1891–1975), the composer and music critic Jānis Zālītis (1884–1943) and the theatre critic Arturs Bērziņš (1882–1962).³⁷ Furthermore, the illustrated weekly magazine “Atpūta” was launched by the publishing house “Jaunākās Ziņas”.

The Press Law and Political Press Dynamics (1924–1934)

Until the enactment of the Latvian Press Law in February 1924, a certain degree of post-publication censorship existed³⁸, which strongly affected left-wing publications with Bolshevik agitation. For the most part, however, single issues were seized.

The new political landscape introduced transformative policies across various sectors, including the economy, agriculture, education, and culture, therefore most of the pre-war Latvian and foreign-language press, with rare exceptions, if they resumed their activities in the independent state, were unable to continue them for long.

²⁹ On 21 November 1918, the daily newspaper of the Latvian Social Democratic Workers' Party (LSDSP), “Sociāldemokrāts”, began publication in Rīga. Its ideological orientation determined by an editorial board selected by the LSDSP Central Committee. The newspaper recognised the democratic system of the state. It wanted a socialist republic in a union of free peoples, radical agrarian reform and industrial development. See: BANKAVS, Jānis. *Latvju avīžniecība* [Latvian newspapers]. In *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gados*. Rīga: Grāmatrūpniecības akciju sabiedrība “Golta un Jurjāns”, 1928, p. 664. A few days later, in Liepāja, “Kurzemes Vārds”, a non-partisan morning newspaper, was launched, the first provincial press to promote the welfare of Liepāja and its surroundings. See: KROLLS, Otto. *Latvijas prese un viņas darbinieki*. Rīga: Latvijas Kultūras veicināšanas biedrība, 1931, p. 48.

³⁰ BĪLMANIS, Alfrēds. *Latviešu prese cīņā par Latvijas neatkarību* [Latvian Press in the War for Independence of Latvia]. [Rīga]: Latvijas preses biedrība, 1934, p. 20.

³¹ PAEGLIS, Jānis. *Kas bija liegts pirmās Republikas lasītājiem*: Preses likumi un izplatīšanai aizliegtā Latvijā izdotā literatūra 1918.–1940. gadā [What was forbidden to readers in the First Republic: press laws and literature banned in Latvia 1918–1940]. Rīga: Zinātne, 1996, p. 6.

³² BANKAVS, Jānis. *Latvju avīžniecība*, p. 663–664.

³³ ARĀJS, Eduards; PAEGLIS, Jānis; ZANDMANIS, Arnolds (ed.). *Latviešu periodika* [Latvian periodicals]. Vol. 1. 1768–1919: bibliographical index. Rīga: Zinātne, 1977, p. 153.

³⁴ BANKAVS, Jānis. *Latvju avīžniecība*, p. 666.

³⁵ DIMANTS, Ainārs. *Die Entwicklung der Massenmedien in Lettland nach der zweiten Unabhängigkeit*: Dissertation, p. 46. ³⁶ Ibidem, p. 61–62.

³⁷ BĪLMANIS, Alfrēds. *Latviešu prese cīņā par Latvijas neatkarību*, p. 21.

During the parliamentary period in Latvia, there was a notable proliferation of political party newspapers, particularly those associated with the major political factions that held significant representation in both municipal and parliamentary spheres. For instance, the oldest and then largest Latvian party – Latvian Social Democratic Workers' Party (Latvijas Sociāldemokrātiskā strādnieku partija, LSDSP) established an extensive network of periodicals. Its Central Committee published a prominent daily newspaper “Sociāldemokrāts”, and the Party's branches and sections also had their own periodicals. The Latvian Peasants' Union, on the other hand, published the conservative newspaper “Brīvā Zeme” (1919–1940), which expressed the views and aspirations of the wealthier Latvian peasantry.³⁹ Nationalism was propagated by the liberal Democratic Centre newspaper “Latvis” (1921–1934). Additionally, state and municipal institutions played a role in shaping the press landscape by publishing their own newspapers and magazines. Among these institutions were the Ministry of the Interior (“Iekšlietu ministrijas Vēstnesis”, “Policijas Vēstnesis” etc.), the Ministry of Justice (“Tieslietu Ministrijas Vēstnesis”), the Ministry of Education (“Izglītības Ministrijas Mēnešraksts”), and the Riga City Council (“Pašvaldības darbinieks”).

The diversity of press content during this period was largely maintained by various public organizations, including professional (such as librarians, doctors, booksellers and publishers, and hotel workers), ethnic and interest societies. There was indeed a presence of non-partisan newspapers and magazines with universal or popular content that catered to a wide audience. In addition, several cultural magazines (“Burtnieks”, “Domas”, “Latvju Grāmata”, “Ilustrēts Žurnāls”, “Mūzika”, etc.) received state support through the Culture Foundation, which financed subscriptions to hundreds of Latvian libraries.⁴⁰ This support contributed to the dissemination of diverse literary and cultural content across the country during that time.

The most rapid growth started with the adoption of the Press Law, which established a simple and democratic procedure for submitting new publications: almost any Latvian citizen from the age of 25 could become a publisher (unless he held a ministerial position in the government or was on trial); publishing was also allowed to foreign citizens with the permission of the Minister of the Interior.⁴¹ According to the amendments of 17 May 1929, members of the Saeima were barred from publishing or managing the periodicals. There was no pre-publication censorship, but the publication of information hostile to the state (e.g. communist) was still not allowed. Already in 1924 almost 300 titles were published, reaching its apogee in 1931, when the press had more than 430 titles.⁴² Understandably, most were short-lived due to fierce competition. For example, between 1920 and 1940, more than 1,400 legal Latvian periodicals were published, but only a few reached the age of twenty years.⁴³ The same problems were also present in the ethnic minority press, i.e. only some periodicals had a stable, large audience. The competitiveness of a press was determined by its political and cultural orientation, the traditions of the community and the personalities who were willing and able to take on the difficult role of publisher and/or editor.

The largest ethnic communities in Latvia in 1920 were Russians (124 746), Jews (79 644), Belarusians (75 630) and Germans (58 113 cilvēku).⁴⁴ The oldest tradition in the

³⁸ Military censorship remained in effect until March 1921 under martial law, after which it was replaced by a regime of heightened security accompanied by less stringent censorship measures. The dissemination of false information or rumors concerning the activities and intentions of the Latvian government was prohibited, as was the promotion of Bolshevism or any form of agitation directed against the Latvian state and its political system. See: PAEGLIS, Jānis. *Kas bija liegts pirmās Republikas lasītājiem*, p. 8.

³⁹ BANKAVS, Jānis. *Latvju avīžniecība*, p. 664.

⁴⁰ KULTŪRAS FONDS. *Kultūras fonds, 1920–1928* [Culture Foundation, 1920–1928]. Rīga: Kultūras fonds, 1928, p. 61–62.

⁴¹ DIMANTS, Ainārs. *Die Entwicklung der Massenmedien in Lettland nach der zweiten Unabhängigkeit*: Dissertation, p. 61.

⁴² SALNĪTIS, Vilmārs (comp.); SKUJENIEKS, Mārgers (ed.). *Latvijas kultūras statistika 1918–1937. g. = Statistique de la culture intellectuelle de Lettonie 1918–1937*, p. 132, 138.

⁴³ KOKTS, Juris (ed.). *Latviešu periodika* [Latvian periodicals]. Vol. 3. Part 2. 1920–1940. Rīga: Zinātne. 1989. The chronological index of Latvian periodicals shows that from the end of 1918 until 1940 only two newspapers were published (“Adventes Vēstnesis”, “Kurzemes Vārds”) from 1919 to 1940 only five, but from 1920 to 1940 – six. Several of them were newspapers and magazines of state institutions.

⁴⁴ SKUJENIEKS, Mārgers. *Latvija: Zeme un iedzīvotāji* [Latvia: Country and population]. Otrās izdevums. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1922, p. 223.

press publishing was that of the Baltic Germans, since the first German newspaper “Rigische Novellen” (1680–1710) was published in the territory of Latvia already in the 17th century and until the proclamation of the independent state the Baltic Germans dominated this sector as well. In the Republic of Latvia, they no longer played a leading role, there were only a few publications that managed to avoid early bankruptcy. The German-Baltic daily “Rigasche Rundschau”, which resumed operation as early as August 1919, became a long-lasting, popular publication.⁴⁵ The key to its success was its liberal spirit, high quality content, and the drive towards political and economic cooperation between Latvian nationalities. In the 1930s, its circulation reached 15–20,000 copies.⁴⁶ The “Libausche Zeitung” in Liepāja, which had been published since 1824, was also notable for its longevity, making it one of the oldest and longest-lasting German newspapers in Latvia.⁴⁷

The publication of the Jewish press in Latvia began only at the beginning of the 20th century, but it was short-lived, as Jews preferred local press in other languages and publications from the Jewish centres of the Russian Empire. The first Jewish daily in the Republic of Latvia, “Die jüdische Volkstimme”, or “Idische Folksstime”⁴⁸, was published for a few months because it was radically nationalist and had few subscribers.⁴⁹ The daily “Das Folk” had a longer life – almost seven years.⁵⁰ At the beginning, it had a large number of contributors and a lot of public interest. As the circle of contributors split and established their own periodicals, the Jewish readership also split, so that the newspaper was on a precarious financial footing and was not published for long.

The size of the Lithuanian community was considerable, with a total of 25,538 individuals recorded in 1920 and 23,193 in 1925. one-fifth had settled in Rīga.⁵¹ In 1919, there were already two Lithuanian primary schools in the capital, and Lithuanian public organisations had been re-established or had been founded, which carried out cultural work, published the press and books.⁵² Pre-war newspapers were not restored. The first Lithuanian press publication in the independent Latvia, the weekly “Rygos Balsas”, started to appear on 30 July 1921 “to gather its compatriots around it, to provide news about the events in Lithuania and to introduce them to the life of their homeland Latvia in general.”⁵³ The publisher was the owner of the printing house, Klemensas Narkevičius (?–1970?)⁵⁴, who had the idea for a newspaper as early as 1919, but was unable to carry it out because of the war.⁵⁵ Only when Narkevičius agreed with the leaders of the Lithuanian community – the Catholic priest and teacher Aleksandras Juodavalkis (1880–1962), Augustinas Vronevskis and the educator and publicist Justas Paleckis, who were ready to serve on the editorial commission, was the newspaper able to be published. Narkevičius, apparently hoping for profitability, at first assumed the role of both publisher and editor, but since 1924, Juodavalkis assumed the role of editor-in-chief.

⁴⁵ SCHILLERS, Rūdolfs. Mazākumtautību prese Latvijas 10 gadus [10 Years of the Minority Press in Latvia]. In *Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gadus*. Rīga: Grāmatrūpniecības akciju sabiedrība “Golta un Jurjāns”, 1928, p. 678.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ CERŪZIS, Raimonds. Libausche Zeitung. In *Nacionālā enciklopēdija*. Rīga: 2023 [accessed 19 November 2024]. Access through Internet: <<https://enciklopedija.lv/skirklis/163670-Libausche-Zeitung>>.

⁴⁸ The newspaper began publication on 24 July 1919. TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 451–452.

⁴⁹ O. Grosbergs' stated print run – 500 copies. See: GROSBURG, Oskar. *Die Presse Lettlands*. Riga: Baltischer Verlag, 1929, p. 63. The print run stated in the book “Latvijas Republikas prese 1918–1940” were 300 copies. On 5 October the last, 75th issue was published. See: TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 452.

⁵⁰ Ibidem, p. 452.

⁵¹ JĒKABSONS, Ēriks. Lietuvieši Latvijā, p. 54–55.

⁵² JĒKABSONS, Ēriks. Lietuvieši Latvijā. In *Mazākumtautības Latvijā*, 2007, p. 47.–48.

⁵³ Laikrakstu apskats [Overview of newspapers]. *Latvijas Vēstnesis*, 1921, Nr. 173, p. 3.

⁵⁴ He commenced his career as a typographer in 1910. During the economic crisis of 1932, he was declared insolvent and incarcerated for a minimum of seven months. For further details, see: Rīgas apgabaltiesas 3. nodaļas paziņojums [Announcement of the 3rd Department of the Rīga District Court]. *Valdības Vēstnesis*, 1932, Nr. 187, p. 3; –kte. Ko saka nupat no cietuma atsvabinātais tirgotājs–okultists Boriss Trofimovs [What Boris Trofimov, a merchant-cultist just released from prison, says]. *Pēdējā Brīdī*, 1933, Nr. 46, p. 2.

⁵⁵ MAČIULIS, Dangiras; JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*, p. 59.

Among Juodavalkis most significant achievements were not only running a Christian cultural newspaper for seven years, but also working as a teacher and director of the Riga Lithuanian Gymnasium. He was also one of the founders of the Latvian-Lithuanian Union in February 1921, a member of its board. On 13 November 1929, he received the highest award of the Republic of Latvia – the Order of the Three Stars⁵⁶. Juodavalkis is one of the personalities whose activities have been little studied, probably because he was repressed in 1951. The memoirs by Justas Paleckis – at first also a contributor to “Rygos Balsas” – cast a dark shadow on Juodavalkis, portrayed as the power-hungry head of the gullible Catholic Lithuanian community, and on the newspaper itself. In Paleckis view, it was too clerical.⁵⁷ In its advertisement at the end of 1924, however, the editorial board stressed that “Rygos Balsas” is a national democratic newspaper, based on moderate Catholicism and non-partisanship.⁵⁷ Although it was the only Lithuanian newspaper at the time, the situation was difficult and Narkevičius planned to give it up.⁵⁹

“Progressive” Lithuanians gathered around the left-wing Lithuanian youth association “Rūta”, founded in 1923. Its first chairman until 1926 was Justas Paleckis, who also took over the editorship of its cultural and social newspaper “Naujas Žodis” (New Word, from 1925). It was far superior to the ascetic “Rygos Balsas” in terms of illustrations. Paleckis was not reluctant to reuse clichés that had been previously used by the Latvian illustrated magazine “Nedēļa” and other publications for a nominal fee. Paleckis is a personality to be criticised, but his contribution to the popularisation of Latvian literature among Lithuanian readers cannot be denied. It should be noted that Paleckis commenced the translation and publication of Latvian poetry during the editing of “Naujas Žodis” in Rīga.⁶¹ He emphasized that he was solely responsible for most of the preparatory work for the newspaper, which involved writing articles, purchasing and proofreading material, and building the subscriber list. The other members of the “Rūta” aided only in the distribution of the newspaper.⁶²

In the autumn of 1926 “Naujas Žodis” ceased its activity in Latvia, as Paleckis had moved to Kaunas.⁶³ There it was published as a magazine for almost eight years.

Paleckis attributed the interruption of his activities at “Rygos Balsas” to Juodavalkis' authoritarian management style⁶⁴; however, the real reason was the antagonism between their views. Paleckis was an adherent of the radical left, espousing the tenets of communist ideology. In 1919, during the Bolshevik occupation of Riga, Paleckis was already engaged in the publication of the communist newspaper “Darbininkų kova” (Struggle of the Workers) in Lithuanian. Despite the limited opportunities afforded to him for creative self-expression within its pages, he played an instrumental role in its creation.⁶⁵ It is worth noting that this communist publication, along with numerous other Lithuanian periodicals in the independent Republic of Latvia, was printed at the printing house of K. Narkevičius, located at 22 Elizabetes Street.⁶⁶

Even “Rygos Balsas”, the biggest newspaper, faced difficulties. In 1928, Juodavalkis resigned as editor and the post was taken over by Augustinas Vronevskis. In December 1930 he also resigned as editor, which was taken over by the lawyer Kazimieras Vizbaras (1872–1941), who managed the publication for a short time, as the last issue was published on 14 February 1931.⁶⁷ In order to unite the deeply fragmented Lithuanian community, in

⁵⁶ Juodavalkis received IV. Class Order. Ar Triju zvaigžņu ordeni apbalvoto 7. sarakstu [Awarded with the Order of the Three Stars, List 7].^o *Valdības Vēstnesis*, 1929, Nr. 261, p. 3.

⁵⁷ PAŁECKIS, Justas. *Divās pasaulēs*, p. 58, 64.

⁵⁸ “Rygos Balsas” [advertisement]. *Rygos Balsas*, 1924, Nr. 48, p. 1.

⁵⁹ MAČIULIS, Dangiras; JĖKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*, p. 59.

⁶⁰ PAŁECKIS, Justas. *Divās pasaulēs*, p. 70.

⁶¹ *Ibidem*, p. 71.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 483.

⁶⁴ PAŁECKIS, Justas. *Divās pasaulēs*, p. 63–64.

⁶⁵ PAŁECKIS, Justas. *Divās pasaulēs*, p. 44–45.

⁶⁶ JĖKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā*, p. 58.

⁶⁷ Rygos Balsas: paziņojums [announcement of Rygos Balsas]. *Māras Vēstnesis*, 1930, nr. 46, p. 4.

1931 "Rygos Balsas" was merged with the weekly "Latvijos Lietuvis" (1930–1931) of the Lithuanians Association of Latvia. "Lietuvių Balsas" was launched under the leadership of Vronevskis, which continued to be published until the Soviet occupation.⁶⁸ It was the longest-lasting Lithuanian publication in independent Latvia.

The other newspapers were very short-lived. The monthly newspaper of the Lithuanian Youth Association "Laisvė" – "Lietuvių mintys" (Lithuanian thoughts) had only five issues in 1933⁶⁹ and the Lithuanian Catholic newspaper "Lietuvis" (1933–1935) had 18 issues.⁷⁰

A large group consisted of leftist and strongly leftist publications, made up of Lithuanian political emigrants – Social Democrats and members of the Party, who were forced to emigrate after the coup of 17 December 1926, when Antanas Smetona came to power, and some had settled in Latvia, mainly in Riga.

They formed the core of the Lithuanian section of the LSDSP (17 members), which was first founded in 1927, closed down six months later and re-established in 1929. A few years later, the Lithuanian section was founded in the LSDSP Rīga organisation, which already had 30 members.⁷¹ Lithuanians were also active in other LSDSP units, as well as in other social democratic organisations. In the Rīga and Liepāja branches of the LSDSP alone, 137 Lithuanians were active between 1927 and 1934, when the LSDSP was closed.⁷²

The main "weapon" of the political emigrants' in their opposition to the Lithuanian government was the critique of the Smetona administration in the printed press.⁷³ Often, the official publisher or editor served merely as a facade for the actual creators of the press. Following the prohibition of the distribution of the Lithuanian social-democratic newspaper "Pirmyn", published in Vilnius, the publication of "Darbininkų Balsas" (Workers Voice, 1930–1931) commenced in Rīga, supported by the LSDSP. Officially, Petras Turinis (?–?), the journalist of the leading LSDSP daily "Sociāldemokrāts", was chosen as its editor-in-chief, but in reality the publication was managed by the political emigre Zenonas Buračas (?–?) with the participation of "Sociāldemokrāts" employee Ernests Skujenieks (until 1930 – Kuča, also Kūča, 1901–?). Buračas was the author of numerous articles that were critical of the Lithuanian political regime.⁷⁴

The recently launched periodical received support from the newspaper "Sociāldemokrāts", which highlighted that the new publication, scheduled for twice-monthly release, would encompass not only comprehensive coverage of events in Latvia and Lithuania but also contributions on cultural matters.⁷⁵ The "Sociāldemokrāts" called on Lithuanian workers to support the publication because it was also very cheap – one issue cost only 10 santīms.⁷⁶ Nevertheless, the period of its publication was relatively brief, spanning a mere 15 months and comprising 20 issues in total. The cessation of publication was likely prompted by allegations in the Latvian press, that the periodical was subsidised by Polish organisations with a hostile stance towards the Republic of Lithuania. It is understandable that the publication could not survive solely on the basis of a limited number of subscribers (the print run was only 3,000 copies) and financial support from the "Sociāldemokrāts", funding also came from Vilnius.

The activities of the editorial staff member and the head of the LSDSP Lithuanian district, Vladislavs Pilots (1907–?), provide further evidence to support this hypothesis. He

⁶⁸ More than 200 issues. JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā* [Lithuanians in Latvia]. In DRIBINS, Leo (comp.). *Mazākumtautības Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, p. 50.

⁶⁹ TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 486.

⁷⁰ Editor-in-chief was Stasys (Staņislavs) Burlēvičius (1903–?), law student, active member of Lithuanian community. TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 486.

⁷¹ JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā*, p. 61.

⁷² Ibidem, p. 62.

⁷³ MAČIULIS, Dangiras; JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*, p. 262.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Skar. Jauns cīnītājs sociālistiskās preses frontē [A new fighter on the front of the socialistic press]. *Sociāldemokrāts*, 1930, nr. 123, p. 1.

⁷⁶ Ibidem.

was a Latvian citizen, born in Rīga, had attended the Lithuanian gymnasium (though did not finish it). He was notably active in opposition to the government of A. Smetona: he was involved in the presidium of the Congress of "Fighters for Lithuanian Independence and Democratic Order", recruited and sent to Vilnius the Lithuanians of Latvia for armed resistance. In 1928, he crossed the Lithuanian border for "anti-state purposes".⁷⁷

Following the demise of "Darbininkų Balsas", Pilots proceeded to pursue a career as an editor and publisher, assuming control of a new social-democratic newspaper "Darbo frontas". However, the periodical's tenure was similarly brief, spanning a mere 10 months from July 1933 to April 1934.

However, only a one left-wing Lithuanian publication lasted more than two years. This was the newspaper "Laisvas Žodis" (1928–1930), which was published in Riga once or twice a month. It formed an opposition to "Rygos Balsas", because it contained sharp anti-religious criticism and many anonymous articles. From 1929 the text was enriched with illustrations.⁷⁸ The Lithuanian-language US newspaper "Keleivis" commended the publication for its unmistakably socialist tone and vibrant, compelling language.⁷⁹ The official publisher was Povilas Sukovskis (1880–1961), who was born in Lithuania, but moved to Latvia. His publishing activities were likely financed by leftist organisations, as a private individual would have been unable to sustain such an enterprise without a consistent subsidy. During the economic crisis, he encountered financial challenges, as evidenced by the inventory of his assets in February 1932.⁸⁰

The newspaper "Liaudies balsas" (People's Voice, only 16 issues were published between 16 June 1927 and 15 February 1928) could not inspire confidence either, because of the almost complete anonymity of the articles and sharp critic of the Lithuanian "fascist" regime. Paleckis points out in his book that he and the editor of "Lietuvos žinios", one of the leaders of the Lithuanian Peasants' Union, Felicia Bortkevičienė (1873–1945), came up with the idea of such a publication as early as December 1926, because at that time Latvia had a social-democratic government, including the Minister of Education, Rainis (Jānis Pliekšāns, 1865–1929).⁸² Paleckis brought money to Rīga for the organisation of the newspaper, as well as manuscripts for publication.⁸³ Through the social democrat and later translator Alfons Sukovskis (1910–1998) the political émigré agronomist Vincas Mickus (?–?) and other Lithuanians from Rīga were recruited as contributors to the newspaper.⁸⁴ This is proof that the official editor in charge, Roberts Straume, was either a marionette or a fictitious person, because nothing has been found about him so far.

As director of the Lithuanian news agency ELTA (Lietuvos telegramų agentūra), Paleckis had a diplomatic passport, so his luggage was not checked at the border and he was able to take with him not only the manuscripts for publication in Latvia but also the printed newspaper on his return to Kaunas.⁸⁵

In May 1927, Paleckis was obliged to resign from his position at ELTA. However, the transportation of the newspaper's materials continued, as Paleckis assumed the role of Kaunas correspondent for the largest Latvian newspaper "Jaunākās Ziņas".⁸⁶ Furthermore, he has made contributions to "Lietuvos žinios" and continues to do so for "Naujas Žodis".

⁷⁷ MAČIULIS, Dangiras; JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*, p. 258.

⁷⁸ TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 485.

⁷⁹ "Laisvas Žodis" simpatiškas laikraštis [A sympathetic newspaper "Laisvas Žodis"]. *Keleivis*, 1928, nr. 50, p. 2.

⁸⁰ Rīgas apgabaltiesas 9. iecirkņa tiesu izpildītājs [par mantas pārdošanu 5.02.1932] [Bailliff of the 9th Section of Rīga District Court, on the sale of property 5.02.1932]. *Valdības Vēstnesis*, 1932, nr. 22, 14. lpp.

⁸¹ TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940*, p. 484.

⁸² PAĻECKIS, Justs. *Divās pasaulēs*, p. 125.

⁸³ Ibidem, p. 126.

⁸⁴ Ibidem.

⁸⁵ PAĻECKIS, Justs. *Divās pasaulēs*, p. 135.

⁸⁶ PAĻECKIS, Justs. *Divās pasaulēs*, p. 139.

Following the coup of 15 May 1934, the Constitution of Latvia (the Satversme) was suspended and the Parliament of Latvia was dissolved. This resulted in the closure of all left-wing organisations and their respective publications, including the periodical "Darbo frontas". Additionally, a brief period of pre-publication censorship was observed, but post-publication censorship was a constant feature. The number of periodicals declined significantly: in 1936 only 47 newspapers and 154 magazines were published.⁸⁷ The sole remaining Lithuanian-language newspaper in Latvia was "Lietuvių Balsas". However, this also had a positive effect, as it enabled the Lithuanian public to focus its attention on this single publication, which subsequently increased its frequency (from 26 issues in 1936 to 51 in 1938). The print run was also considerable and notably consistent, with each issue comprising 1,000 copies.⁸⁸

Conclusions

The Lithuanian press in Latvia also reflected the heterogeneous political orientation of the community, encompassing conservative Catholic and anti-religious left perspectives. The content was largely determined by the interests of the main funding organisations, as the relatively modest real turnover did not permit long-term publishing.

During most of the period of independence, Lithuanians in Latvia had at least one periodical that regularly provided information about developments in Lithuania and local activities. Although some editions were biased, they helped improve knowledge of the mother tongue. However, divisions within the Lithuanian community hindered press publishing and the emergence of magazines.

The present state of research on the Lithuanian press in the independent Republic of Latvia is still nascent, and that there is a necessity to attain a more profound grasp of the publishing process, the content of periodicals, their dissemination, reception and influence not merely within the local Lithuanian community, but also in Lithuania. It would be beneficial to identify and research Lithuanian press workers in Latvia during this period and to ascertain their role in the publishing of the periodicals.

Literature

- Ar Triju zvaigžņu ordeni apbalvoto 7. sarakstu [Awarded with the Order of the Three Stars, List 7]. *Valdības Vēstnesis*, 1929, nr. 261, p. 3.
- ARĀJS, Eduards; PAEGLIS, Jānis; ZANDMANIS, Arnolds (ed.). *Latviešu periodika* [Latvian periodicals]. Vol. 1. 1768–1919: bibliographical index. Rīga: Zinātne, 1977.
- BĪLMANIS, Alfrēds. *Latviešu prese cīņā par Latvijas neatkarību* [Latvian Press in the War for Independence of Latvia]. [Rīga]: Latvijas preses biedrība, 1934.
- CERŪZIS, Raimonds. *Libausche Zeitung*. In *Nacionālā enciklopēdija*. Rīga: 2023 [accessed 19 November 2024]. Access through Internet: <<https://enciklopedija.lv/skirklis/163670-Libausche-Zeitung>>.
- DIMANTS, Ainārs. *Die Entwicklung der Massenmedien in Lettland nach der zweiten Unabhängigkeit: Dissertation* [The Development of Mass Media in Latvia after the Second Independence: doctoral thesis]. Berlin: Freie Universität Berlin, 2003, p. 50 [accessed 28 November 2024]. Access through Internet: <https://refubium.fu-berlin.de/bitstream/handle/fub188/51/02_chapter1.pdf>.
- DIMANTS, Ainārs. *Latvijas prese 200 gadus: no Latviešu Avīzēm līdz digitālo mediju laikmetam* [The Latvian Press in 200 Years: from the newspaper "Latviešu Avīzes" to the digital media age]. Rīga: Latvijas mediji, 2022.
- GROSBERG, Oskar; RIEDEL, Robert. *Die Presse Lettlands: mit einem geschichtlichen Rückblick* [The Press in Latvia: with a historical review]. Rīga: Baltischer Verlag, 1927.
- JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā* [Lithuanians in Latvia]. In DRIBINS, Leo (comp.). *Mazākumtautības Latvijā*. Rīga: Latvijas Universitātes Filozofijas un socioloģijas institūts, 2007, p. 42–66.
- JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuvieši Latvijā* [Lithuanians in Latvia]. Rīga: Elpa, 2003.
- KOKTS, Juris (ed.). *Latviešu periodika* [Latvian periodicals]. Vol. 3. 1920–1940: bibliographical index. Rīga: Zinātne, 1988–1989.

⁸⁷ SALNĪTIS, Vilmārs (comp.); SKUJENIEKS, Marģers (ed.). *Latvijas kultūras statistika 1918–1937*. g. = *Statistique de la culture intellectuelle de Lettonie 1918–1937*, p. 132, 138.

⁸⁸ VALSTS STATISTISKĀ PĀRVALDE. *Latvijas statistikas gada grāmata 1939* = *Annuaire statistique de la Lettonie 1939*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1939, p. 60.

- KROLLS, Otto. *Latvijas prese un viņas darbinieki* (The Latvian press and its contributors). Rīga: Latvijas Kultūras veicināšanas biedrība, 1931.
- kte. Ko saka nupat no cietuma atsvabinātais tirgotājs–okultists Boriss Trofimovs [What Boris Trofimov, a merchant-occultist just released from prison, says]. *Pēdējā Brīdī*, 1933, nr. 46, p. 2.
- KULTŪRAS FONDS. *Kultūras fonds, 1920–1928* [Culture Foundation, 1920–1928]. Rīga: Kultūras fonds, 1928.
- Laikrakstu apskats [Overview of newspapers]. *Latvijas Vēstnesis*, 1921, Nr. 173, p. 3.
- “Laisvas Žodis” simpatiskas laikraštis [A sympathetic newspaper “Laisvas Žodis”]. *Keleivis*, 1928, nr. 50, p. 2.
- LAPSIŅŠ, Roberts. *Aizliegto grāmatu, brošūru un citu Latvijā iespiesto poligrāfisko ražojumu saraksts: ziņas par laiku līdz 1939. g. 31. janvārim* [List of banned books, pamphlets and other prints in Latvia: information up to 31 January 1939]. Rīga: J. Rozes izdevums, 1939.
- Latvijas Republika desmit pastāvēšanas gadus* [Ten years of the Republic of Latvia]. Rīga: Grāmatrūpniecības akciju sabiedrība “Golts un Jurjāns”, 1928.
- Latvijas statistiskā gada grāmata 1923 = Annuaire statistique de la Lettonie pour l' année 1923* [Statistical year book of Latvia 1923]. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1924.
- LEITENDORFS, Osvalds; MALDUPS, Aleksandrs. (comp.). *Valsts adresu kalendārs 1924. gadam* [State address calendar for 1924]. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1924, p. 649–658.
- Lietuvos bibliografija*. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba 1823–1940 [Lithuanian serials 1823–1940. Part 1, Printed serials]. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018.
- MAČIULIS, Dangiras. Lietuvas sūtniecība Latvijā un Latvijas lietuviešu kopiena 1926.–1940. gadā [Lithuanian Legation in Latvia and Lithuanian Community in Latvia, 1926s–1940s]. *Latvijas Vēstures institūta žurnāls*, 2018, Nr. 1, p. 65–92.
- MAČIULIS, Dangiras; JĒKABSONS, Ēriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais* [Lithuanians in Latvia, 1918–1940]. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.
- PAEGLIS, Jānis. *Kas bija liegts pirmās Republikas lasītājiem: Preses likumi un izplatīšanai aizliegtā Latvijā izdotā literatūra 1918.–1940. gadā* [What was forbidden to readers in the First Republic: press laws and literature banned in Latvia 1918–1940]. Rīga: Zinātne, 1996.
- PAĻECKIS, Justs. *Divās pasaulēs* [In two worlds]. Rīga: Avots, 1983.
- Rīgas apgabaltiesas 3. nodaļas paziņojums [Announcement of the 3rd Department of the Rīga District Court]. *Valdības Vēstnesis*, 1932, nr. 187, p. 3.
- Rīgas apgabaltiesas 9. iecirkņa tiesu izpildītājs [par mantas pārdošanu 5.02.1932] [Bailiff of the 9th Section of Rīga District Court, on the sale of property 5.02.1932]. *Valdības Vēstnesis*, 1932, Nr. 22, p. 14.
- Rygos Balsas [advertisement]. *Rygos Balsas*, 1924, nr. 48, p. 1.
- Rygos Balsas: paziņojums [announcement of Rygos Balsas]. *Māras Vēstnesis*, 1930, nr. 46, p. 4.
- SALNĪTIS, Vilmārs (comp.); SKUJENIEKS, Marģers (ed.). *Latvijas kultūras statistika 1918.–1937. g. = Statistique de la culture intellectuelle de Lettonie 1918–1937* [Latvian culture statistics 1918–1937]. Rīga: Valsts Statistiskā pārvalde, 1938.
- Skar. Jauns cīnītājs sociālistiskās preses frontē [A new fighter on the front of the socialistic press]. *Sociāldemokrāts*, 1930, nr. 123, p. 1.
- SKUJENIEKS, Marģers. *Latvija: Zeme un iedzīvotāji* [Latvia: Country and population]. Otrais izdevums. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1922.
- TREIJS, Rihards (ed.). *Latvijas Republikas prese 1918–1940* [Press of the Republic of Latvia 1918–1940]. [Rīga]: Zvaigzne ABC, 1996.
- VALSTS STATISTISKĀ PĀRVALDE. *Latvijas statistikas gada grāmata 1939= Annuaire statistique de la Lettonie 1939*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1939.

LIETUVIŲ PERIODINĖ SPAUDA LATVIJOJE XX A. PIRMOJE PUSĖJE

Dangiras Mačiulis

Lietuvos istorijos institutas

Santrauka

Straipsnis skirtas apžvelgti periodinės spaudos lietuvių kalba raidą Latvijoje, XX a. pirmoje pusėje (iki sovietinės okupacijos 1940 m.). Pagrindinis tyrimo objektas – Rygoje leista lietuvių periodinė spauda. Tyrime išskiriami du lietuviškos spaudos raidos Latvijoje etapai. Pirmasis etapas: nuo XX a. pradžios iki Pirmojo pasaulinio karo. Antrasis etapas – Latvijos Respublikos (1918–1940) laikotarpis. Siekiama atskleisti kokios priežastys lėmė periodinės spaudos lietuvių kalba leidybos atsiradimą Rygoje XX a. pradžioje. Naudojantis buvusių spaudos leidėjų ir amžininkų atsiminimais, archyviniais dokumentais, periodine spauda apžvelgiama lietuviškų laikraščių raida. Straipsnyje analizuojama kaip lietuviškos periodinės spaudos raidą Latvijoje veikė šie faktoriai: lietuvių bendruomenės Latvijoje demografinė ir socialinė dinamika, bendruomenės narių teritorinis pasiskirstymas šalyje, ideologinė poliarizacija. Siekiama atsakyti į klausimą, kokią misiją lietuviškai spaudai numatė jos leidėjai. Analizuojant lietuviškos spaudos situaciją Latvijos Respublikoje (1918–1940) papildomai siekiama išsiaiškinti kokį vaidmenį periodinės spaudos leidyboje suvaidino Lietuvos valstybė.

Reikšminiai žodžiai: lietuvių spauda Latvijoje, lietuviai Latvijoje, periodinė spauda, tautinė tapatybė.

Įvadas

XIX–XX a. amžių sandūroje Ryga sparčiai augo – 1913 m. surengtas gyventojų surašymas parodė, kad mieste yra daugiau kaip pusę milijono gyventojų. Jų skaičius per paskutinius tris dešimtmečius padidėjo tris kartus. Iš tuomet mieste gyvenusių 100 tūkst. katalikų 46 tūkst. buvo lenkai, o 37 tūkst. lietuviai. Juozo Tumo-Vaižganto prisiminimu, po šio gyventojų surašymo lietuvių veikėjai piktinosi tuo, kad netrukus lietuvių nūslopėsi savo etninę kilmę, nes esą „kas tik namie mokėjo svetimaip, ypač lenkiškai, visi tie, miestan patekę, savaip nekalbėję ir rašę lenkais ar latviais, rečiau vokiečiais, ypač liuterių tikėjimo <...>, liežuvis lūžo, o kalbėjo ne sava kalba, ir fanaberija nebepaveldėjo jiems prisiduoti lietuviais“, todėl net stebėtina, kad 37 tūkst. gyventojų užsirašė lietuviais¹. 1915 m. sausį Vaižgantas pasidalino spaudoje savo nuomone, kad Rygoje gyvena apie 50 tūkst. lietuvių². Jau vėliau, žvelgdamas retrospektyviai, Rygą laikė buvus pačiu lietuviškiausiu pasaulio miestu Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Gausios lietuvių bendruomenės susidarymas sukūrė prielaidas šiame mieste atsirasti lietuvių periodinės spaudos leidybai. Šiame straipsnyje pabandysime apžvelgti periodinės spaudos lietuvių kalba raidą Latvijoje XX a. pirmoje pusėje, o tiksliau, nuo pirmojo leidinio atsiradimo iki lietuviškos periodinės spaudos istoriją Latvijoje nutraukusios sovietinės okupacijos. Apie periodinę spaudą lietuvių kalba, XX a. pirmoje pusėje leistą Latvijoje, rašyta mažai. Pirmasis atkreipęs dėmesį į jos istoriją buvo Juozas Tumas-Vaižgantas. Pastarasis, remdamasis asmeniniais atsiminimais ir surinktomis iš amžininkų žiniomis, paskelbė straipsnį apie lietuvių bendruomenę Rygoje iki Pirmojo pasaulinio karo, kuriame apžvelgė ir pirmųjų lietuviškų laikraščių Rygoje atsiradimo bei raidos istoriją³. Tik epizodiškai į Latvijos Respublikoje 1918–1940 m. leistą lietuvišką periodinę spaudą pažvelgta Latvijos lietuvių bendruomenės istorijos tarpukariu tyrime⁴.

¹ VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 12. Vilnius: LLTI, 2000. p. 221–223.

² TUMAS, Juozas. Rygos garsai. *Rygos garsas*, 1915, sausio 3, nr. 1, p. 1.

³ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

⁴ MAČIULIS, Dangiras. JEKABSONS, Eriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018.

Šio straipsnio tikslas – atskleisti, kaip lietuviškos periodinės spaudos raidą Latvijoje veikė šie faktoriai: lietuvių bendruomenės Latvijoje demografinė ir socialinė dinamika, bendruomenės narių teritorinis pasiskirstymas šalyje, ideologinė poliarizacija. Siekiama atsakyti į klausimą, kokią misiją lietuviškai spaudai numatė jos leidėjai. Analizuojant lietuviškos spaudos situaciją Latvijos Respublikoje (1918–1940) papildomai siekiama išsiaiškinti kokį vaidmenį periodinės spaudos leidyboje suvaidino Lietuvos valstybė ir kokią misiją jai buvo numachiusi.

Iki Pirmojo pasaulinio karo

1890–1914 m. – masinės lietuvių migracijos metas, kurį sąlygojo darbo jėgos perteklius kaime bei noras rasti skalesnės duonos kąsnį. Pagrindinė lietuvių migracijos kryptis buvo JAV, tačiau šioje šalyje prasidėjusi 1893–1898 m. ekonominė krizė pristabdė darbo paieškas šia kryptimi, todėl padidėjo darbo migracijos mastai imperijos viduje. Lietuviai patraukė į Rygą, Liepoją ir Peterburgą⁵. Ypač lietuvius masino Ryga – dėl geografinio artumo bei ypatingai spartaus ekonominio vystymosi – šiuo požiūriu miestas buvo net tarp pasaulio lyderių. Jau minėjome, kad šiame mieste susiformavo didelė lietuvių bendruomenė, kuri nuolat augo. Gausi lietuvių kolonija susidarė ir Liepojoje. Nuo XIX a. galo lietuvių ūkininkų sūnūs keliavo mokytis į Mintaujos, Liepojos ir Rygos gimnazijas, o kaimo jaunimas traukė dirbti į fabrikus Latvijos didmiesčiuose. Galima teigti, kad Rygoje gyveno didžioji dalis visų tuomet Latvijos teritorijoje gyvenusių lietuvių.

Priminsime, kad prasidėjus masinei lietuvių migracijai į Latviją, jau senokai galiojo lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, kuris buvo įvestas numalšinus 1863 m. sukilimą. Nors šis draudimas galiojo ir Rygoje, tačiau čia, iki XIX a. paskutinio dešimtmečio, valdžios kontrolė nebuvo griežta. Susiklosčiusią padėtį gerai charakterizuoja Liudviko Jakavičiaus atsiminimų epizodas. Siekdamas išvengti persekiojimo dėl lietuviškos spaudos platinimo jis 1891 m. iš Kauno gubernijos persikėlė gyventi į Rygą. Pirmą sekmadienį Rygoje jis patraukė į miesto centre esančią Sopulingosios Dievo Motinos bažnyčią, prie kurios išvydo jį labai nustebinusi vaizdą: „Motinėle tu šventoji, ką aš pamačiau! Nagi, mano knygnešys, Šiušė pasistatęs prie bažnyčios didžiausį stalą, apkrovęs jį lietuviškomis knygomis ir viešai jas pardavinėja. Aš, nustebęs tokiu reginiu, paklausiau Šiušę, kaip jis čia taip laisvai pardavinėja lietuviškas knygas, ar čia leidžiama taip pardavinėti? Jis man atsakė, kad Rygoje nei leidžiama, nei draudžiama lietuviškas knygas pardavinėti. Kadangi, sako, Rygoje policininkais yra tik vokiečiai, tai jie ir neturi supratimo apie lietuviškas knygas ir jų draudimą, ir laiko jas „polskimi knygomis“. Todėl čia ir esą galima lietuviškas knygas drąsiai pardavinėti ir skaityti“⁶.

Draudžiama lietuviška spauda Rygoje platinta gerokai drąsiau, tačiau tokios, pasak L. Jakavičiaus, „lietuviams laimingos dienos“ tęsėsi neilgai, nes greitai prasidėjo masinės lietuvių spaudos platinimu Rygoje įtariamų asmenų kratos, suėmimai ir trėmimai. Suimtas, o vėliau į Rusijos gilumą ištremtas buvo ir minėtasis knygnešys Boleslovas Šiušis⁷. XIX a. paskutiniame dešimtmetyje latviškose gubernijose policija ėmė uoliai persekioti lietuviškos spaudos platintojus ir skaitytojus. Jos dėmesio centre atsидūrė ne tik nelegalios lietuviškos spaudos platintojai, bet ir Latvijoje legaliai veikusios lietuviškos draugijos, nes jos, nors ir buvo orientuotos į savišalpos ar į kultūrinio laisvalaikio organizavimą, telkė ir lietuviška spauda besidominčius žmones, tad buvo potencialiomis spaudos platinimo vietomis.

Paskutiniame XIX a. dešimtmetyje latviškose gubernijose valdžios pradėtą rodyti uolumą persekiojant lietuvišką spaudą būtų galima paaiškinti pirmiausia šios spaudos gausėjimu, nes tuomet, kaip jau minėjome, sparčiai augo šios spaudos vartotojas – lietuvių bendruomenė. Paskui lietuvių išeivius patraukė ir knygnešiai: kai kurie apsigyveno savo

⁵ ЭЙДИНТАС, Альфонсас. Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 г.г. Вильнюс: Мокслас, 1989, с. 68.

⁶ LIETUVANIS. Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938. Šiauliai, [1939], p. 15–16.

⁷ Ten pat, p. 16–17.

noru, vienas kitas į latviškas gubernijas buvo ištremtas valdžios, o kiti, regėdami augančią gretimose gubernijose lietuviškos spaudos rinką, ėmė net specialiai į ją orientuotis ir atvykdavo prekiauti⁸. Ryga, Liepoja ir Mintauja tapo vienais iš gyviausių tokios literatūros platinimo centrų Rusijos imperijoje. Tuomet šiuose miestuose atsirado ir daug jaunųjų lietuviškos spaudos skaitytojų, nes, kaip minėjome, daug lietuvių jaunimo mokėsi šių miestų gimnazijose. 1892 m. „Varpe“ paskelbtais duomenimis 1890–1891 m. Mintaujos gimnazijoje lietuvių tautybės moksleiviai sudarė apie trečdalį⁹.

1895 m. į Mintaują atvykęs kunigauti Vaižgantas šiame mieste rado nedidelį lietuvių inteligentų būrelį ir tapo jo nariu. Jo liudijimu, pagrindiniu šio inteligentų būrelio rūpesčiu buvo lietuviška spauda – pasak jo, „visų mūsų pramušta galva buvo draudžiamoji lietuvių literatūra“ – Mažajoje Lietuvoje leidžiamų „Varpų“ ir „Apžvalgos“ šelpimas tiek savo pačių kūrinių ar literatūrinių sekimais, tiek leidybos rėmimu pinigais. Tuomet ir jis aktyviai įsitraukęs į „inteligentišką rašto darbą“¹⁰.

Tarp įsitraukusių į lietuvių spaudos platinimą buvo ir nuolatiniais gyventojais tapusių lietuvių ir įvairiose mokyklose besimokančių lietuvių moksleivių. Jie kasdien regėjo ryškų latvių ir lietuvių spaudos padėties skirtumą. Liepojos gimnazijos moksleivių buvęs Bronius Prapuolenis, prisimindamas tai rašė, kad tuomet ne kartą su pavydu žiūrėjo, kaip paprasti latvių vežėjai ar tarnai laisvai, niekieno nevaržomi, viešai skaito spaudą gimtąja kalba. Tuo metu jis savęs klausdavęs, kada lietuviai galės skaityti spaudą gimtąja kalba¹¹. Akis badantis lietuvių ir latvių spaudos padėties skirtumas tautiškai angažuotus lietuvių moksleivius veikė kaip skatinimas įsitraukti į lietuviškos spaudos platinimą. Lietuvių inteligentijos Latvijos miestuose buvo nedaug. Tik 1904 m., kai buvo panaikintas lietuviškos spaudos lotyniškais rašmenimis draudimas, atsivėrė galimybės legalizuoti lietuviškos spaudos platinimą ir prekybą. Tuomet Rygoje, Maskvos priemiestyje, Katalikų gatvėje, greta šv. Pranciškaus bažnyčios L. Jakavičius įkūrė pirmąjį lietuvišką knygyną. Vietos knygynui pasirinkimas buvo daugiariopai ženklus – Maskvos priemiestyje gyveno daug lietuvių, kurie, kaip tikėtasi, eidami į bažnyčią užsuks ir į knygyną. Turėdamas galvoje tokį potencialų pirkėją knygyno savininkas prekiaavo daugiausia religinio turinio literatūra ir devocionalijomis. 1905 m. pavasarį Rygoje lietuvišką knygą buvo galima įsigyti ne tik šiame, bet ir vėliau atsidariusiame Antano Macijausko knygne. Už tam tikrą mokestį lietuviškų knygų paskaityti buvo galima gauti lenkiškoje Vyžikovskio skaitykoje, kuri neseniai buvo įsigijusi kelias dešimtis lietuviškų knygų. Tuo metu „Vilniaus žinios“ pranešė, kad lietuviškų knygų skyrelį savo knygne ketinanti įkurdinti ir panelė Podres, pas kurią galima įsigyti ir „Vilniaus žinias“¹².

Tuo metu solidžiausias lietuviškas knygynas Rygoje buvo minėtasis L. Jakavičiaus knygynas. Jo savininkas tuo metu įsigijo ir spausdinimo įrangą, ketindamas pradėti lietuviškų knygų ir laikraščių leidybą. Rygos lietuvių veikėjai, žvelgdami į didžiulę šiame mieste susibūrusią tautiečių bendruomenę, svarstė mintis apie lietuviško laikraščio šiame mieste leidimą. Pirmasis lietuvių laikraštis Rygoje pasirodė 1906 m. gruodį – tai buvo L. Jakavičiaus pradėtas leisti „Juokdaris“. „Literatūros, politikos ir satyros-jumoristikos (juokų) mėnesinis laikraštis su iliustracijomis“ – tokią paantraštę turėjo pirmasis lietuviškas periodinis leidinys Rygoje. Jumoristinį laikraštį tautiečiams pradėjęs leisti L. Jakavičius tikino tokiu būdu užsibrėžęs tikslą kovoti su tautiečių analfabetizmu ir juos prusinti: „Naujasai laikraštis išėjo svietan, kad padidintų lietuvių raštijos turtą, kad padėtų jai platinti šviesą tarp savo brolių lietuvių, kad nors mažą savo lašelį kaip į jūrą įlašintų ir draug su kitais banguodamas laužytų priespaudos ir tamsybės tvanką“¹³.

⁸ MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994, p. 223.

⁹ AIŠBĖ. Iš Mintaujos. *Varpas*. 1892, nr. 1, p. 13.

¹⁰ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuvos aidas*, 1928, gegužės 3, nr. 75, p. 2–5.

¹¹ PRAPUOLENIS, Bronius. *Atsiminimai*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 87–190, lap. 70–71.

¹² P. Ryga. *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 29, nr. 80, p. 4.

¹³ Nuo Redakcijos. *Juokdarys*, 1906, nr. 1, p. 3.

Laikraščio redaktoriais ir pagrindiniu autoriumi buvo pats L. Jakavičius. Talkininkų gretos buvo negausios. Spaudinio kalbą ir korektūrą dėmesingai prižiūrėjo tuo metu Rygos politechnikos institute studijavęs Juozas Tūbelis. Apie jo gebėjimus L. Jakavičius, prisimindamas „Juokdario“ leidybą, vėliau įrodinėjo, esą jis tuo metu Rygoje buvo bene vieninteliu mokančiu taisyklingai lietuviškai¹⁴. Toks tvirtinimas perdėtas, nors tuo metu Rygoje gebėjusių imtis tokio darbo buvo ištis mažai. J. Tūbelis redagavo visus „Juokdario“ numerius, išskyrus paskutinįjį, kurį, šiam pasitraukus, suredagavo Rygos gimnazijoje mokytojavęs Marcelinas Šikšnys¹⁵.

„Juokdario“ leidyba nutrūko po metų – 1907 m. gruodį išleistas paskutinis numeris. Leidybą nutraukusi redakcija aiškino, kad taip atsitiko todėl, jog „mūsų žmonės, dar gerai akių nepratę po 40-metinio tautiško miego, mažai skaito laikraščių, o dar mažiau juos supranta ir per tai kenčia nuostolius visi mūsų laikraščiai; nukentėjo ir „Juokdarys“, bet toliau kentėti nebenori, užtat ir sustojo ėjęs“¹⁶. Pats laikraščio redaktorius tikino, kad leidybos nutraukimo priežastimi tapo tiek nuostolinga jo leidyba, tiek tai, kad esą jis pats „būdamas labai užimtas, prekystės dalykuose“ nebeturėjo laiko redagavimui. L. Jakavičius net viešai pažadėjo, kad jei tik atsiras norintis tęsti „Juokdario“ leidybą, šiam asmeniui „visai už niekus“ perleis visas leidybos teises¹⁷. Tačiau norinčio perimti leidybą neatsirado. Peršasi mintis, kad ištis buvo tik vienintelė leidybos nutraukimo priežastis – ji buvo nuostolinga. Manome, kad regėdamas augančią ir miestietišškai apsitrinančią Rygos lietuvių bendruomenę L. Jakavičius tikėjosi gero pelno iš pirmojo Rygoje pasirodžiusio lietuviško humoristinio laikraščio, tačiau jo taip ir negavo. Leidėjas neįvertino to, kad vakarykščio valstiečio įgytas išorinis miestietiškas apsitrynimas toli gražu dar nereikšė gilesnių pokyčių, kad tokia laisvalaikio praleidimo forma, kaip skaitymas, dar netapo populiaria. Be to, daugumos naujais rygiečiais tapusių lietuvių skaitymo gebėjimai apskritai buvo menki. Šiaip ar taip, po pirmosios nesėkmės su „Juokdariu“ L. Jakavičius neketino atsisakyti sumanymo lietuviškos periodinės spaudos leidybą paversti sėkmingu leidybos verslu Rygoje. Tačiau iki kito Rygoje pasirodžiusio periodinio leidinio lietuvių kalba praėjo daugiau kaip du metai.

1909 m. Rygoje pasirodė du nauji lietuviški laikraščiai – „Rygos garsas“ ir „Rygos naujienos“, kurie netrukus tapo nesutaikomais konkurentais. Nors L. Jakavičius savo atsiminimuose tikino, esą pirmiausia jis pradėjo leisti „Rygos naujienas“ ir tik po kurio laiko jam opoziciškai nusiteikusių asmenų grupė ėmė leisti kitą savaitraštį – „Rygos garsą“¹⁸, tačiau ištis buvo atvirkščiai. Tiesa tik tai, kad leidimą laikraščiui L. Jakavičius ištis buvo gavęs anksčiau nei jo konkurentai¹⁹. Pats L. Jakavičius tikino, kad 1906 m. jau buvo pasiryžęs pradėti leisti „Rygos naujienas“, tačiau esą šiam sumanymui tuomet nebuvo lemta išsipildyti²⁰. Manome, kad leidybos pradžią tiesiog stabdė apyvartinių lėšų stygius.

„Rygos garso“ ir „Rygos naujienų“ leidybos pradžia buvo daugiau nei faktas lietuviškos spaudos istorijoje – tai atspindėjo giluminius procesus pačioje lietuvių bendruomenėje. Bendrąja prasme tai buvo lietuvių bendruomenės stiprėjimo įrodymu. Atkreipsime dėmesį, kad pirmasis „Rygos garso“ numeris pasirodė 1909 m. kovo 19 d. – tą pačią dieną lietuvių bendruomenė, demonstruodama savo politinę ir kultūrinę emancipaciją, dalyvavo rinkimuose į Rygos miesto dūmą. Tądien laikraštį gimtąja kalba įgiję lietuviai nustojo buvę nebylia didmiesčio tautinės mažumos bendruomene ir buvo pasirengę viešai pareikšti savo interesus ir už juos aktyviai kovoti. Be to, dviejų laikraščių atsiradimas atspindėjo Rygos lietuvių bendruomenėje išryškėjusias bent dvi ryškias pasaulėžiūrines stovyklas, kurias galima sąlyginai įvardinti kaip dešiniųjų ir kairiųjų, ar, Vaidganto žodžiais tariant, dviem lageriais: „tautininkų katalikų“, kurie leido „Rygos garsą“ ir „jakavičinkų“, leidžiančių

¹⁴ LIETUVANIS. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938*. Šiauliai, [1939], p. 194.

¹⁵ Ten pat.

¹⁶ T. P. Nuo Redakcijos. *Juokdarys*, 1907, nr. 12, p. 99–100.

¹⁷ JAKAVIČIUS, Liudvikas. Paskutinis žodis. *Juokdarys*, 1907, nr. 12, p. 100.

¹⁸ LIETUVANIS. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938*. Šiauliai, [1939], p. 197.

¹⁹ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

²⁰ JAKAVIČIUS, Liudvikas. „Rygos Naujienų“ pradžia. *Rygos naujienos*, 1909, lapkričio 29, nr. 1, p. 1.

„Rygos naujienas“²¹. Manau, kad Važganto pasiūlytas „jakavičinkų“ pavadinimas vis dėlto taiklenis, nei besąlygiškas jų priskyrimas politinei kairei, nes paties L. Jakavičiaus pasaulėžiūrą ir politines simpatijas įsprausti į aiškius rėmus sunku: buvo tautiškai angažuotas, tačiau radikalių tautinių šūkių neskelbė; simpatizavo kairiesiems, tačiau nebuvo jų rupu, o komunistų nekentė; nepraleisdavo progos pasišaipyti iš kunigų ir Bažnyčios, bet ateistu nebuvo.

Pradėdama „Rygos garso“ leidybą redakcija skelbė siekianti laikraščio pagalbą telkti Rygoje gyvenančius lietuvius į organizuotą bendruomenę. Laikraščio vedamajame, atkreipusi dėmesį į tai, kad, lyginant su kitais miestais, Rygoje gyvena daugiausiai lietuvių, pastebėta, kad nežiūrint gausos, jie išsibarstę po visą miestą, o „apsišvietusių ir vienybės ryšiu suprantančių tarp jų maža tėra. Tokių gi įstaigų, kurios juos visus į vieną kuopą jungtų nėra. Esamosios dabar Rygoje draugijos vos maža dalelę teturi susispietę lietuvių. Bet kas dedasi tose draugijose, kuo jos skiriasi, kas joms rūpi ir patys jų nariai visai gerai nenutuokia“. Redakcija konstatavo, kad susiklostė padėtis, jog lietuviai rygiečiai tarpusavyje beveik nesusaisyti. Be to, mieste „būdami kitataučiais kartais pajuokiami“, todėl ir „dauguma stengėsi ir tebesistengia nepasirodyti kas esą ir gretinasi prie tų, tarp kurių gyvena – latvių, rusų ir lenkų, vartodami visų jų kalbą, skaitydami jų raštus ir sekdami jų papročius. Ne vienas šitaip yra dingęs svetimoje jūroje“. Redakcija deklaravo siekį laikraštį paversti „tarsi magnetu“, kuris visus Rygoje gyvenančius lietuvius „vienodai telktų į vieną didelį būrį, žadintų prie bendro darbo ir vestų prie vieno tikslo“²². Laikraščio steigėjai į jį žvelgė pirmiausia kaip į lietuvių bendruomenę galintį sutelkti instrumentą ir ketino jį paversti bendruomenės spaudos organu. Jiems norėjosi, kad jo dėka iki tol nebyli bendruomenė prabilėtų viešai, o laikraštis taptų jos kolektyviniu balsu. Tautiškai angažuoti „Rygos garso“ signatarai tikėjosi, kad laikraštis gimtąja kalba stiprins bendruomenės narių tautinę savivertę bei savimonę.

1909 m. lapkričio 29 d. Rygoje pasirodė pirmasis antrojo lietuviško savaitraščio šiame mieste numeris – pradėjo eiti L. Jakavičiaus leidžiamos „Rygos naujienos“. Leidėjas, spėdamas, kad „nėra nė vieno Lietuvoje kampelio, kad nebūtų atvykęs uždarbiauti Rygoje kieno nors brolis, sesuo, sūnus, duktė, nes Ryga labai plačiai yra išplėtojusi prekybos pramonę ir iš visos Lietuvos mūsų broliai plaukia čia uždarbio ieškoti“, deklaravo panašius kaip ir „Rygos garsas“ tikslus, žadėdamas, kad laikraštis „kaip galėdamas stengsis, kad prikelti iš gilaus tautiško miego Rygos lietuvius varguolius, kurių gyvena čia apie 40 000 ir yra tamsūs, sunykę“²³. Nors „Rygos naujienos“ taip pat skelbė siekiančios tapti lietuvių bendruomenę telkiančiu ir jos intersus ginančiu laikraščiu, jo leidėjui L. Jakavičiui tai buvo pirmiausia komercinis projektas.

Nuo 1909 m. galo kiekvieną savaitę Rygoje pasirodydavo du tarpusavyje konkuruojantys lietuviški savaitraščiai, bandantys savo pusėn patraukti didesnį skaitytojų skaičių. Nežiūrint didelės mieste gyvenančios lietuvių minios, laikraščiai skaitytojų skaičiumi pasigirti negalėjo ir jų finansinė padėtis buvo sunki. Pavyzdžiui, minėjome, kad „Rygos garsui“ leisti buvo įkurta indėlininkų bendrovė, tačiau sumanymo įgyvendinimas nebuvo toks sklandus kaip tikėtasi, nes, Važganto žodžiais tariant, bendrovės nariai „indėlius nerangiai mokėjo“, todėl 1909 m. rudenį „Rygos garso“ finansinė padėtis tapo tokia bloga, kad jo leidėjas Jurgis Linartas buvo priverstas laikraštį leisti savo lėšomis, imdamas kreditus²⁴. Maža to, „Rygos garso“ leidėjai 1909 m. lapkritį ambicingai nutarė, kad laikraštis nuo 1910 m. sausio pasirodys ne kartą, bet dukart per savaitę²⁵. Tikėtasi, kad tai padės laikraščiui tapti aktualesniu ir pagausins skaitytojų būrį. Iš vienos pusės tai išėjo laikraščiui į naudą – jis ištis tapo aktualesnis, informatyvesnis ir įdomesnis skaitytojams ir tai padidino jų skaičių, tačiau iš kitos pusės ženkliai išaugo laikraščio leidybos kaštai. Galiausiai viskas baigėsi tuo, kad dėl didelių leidybos deficitų 1910 m. spalį laikraštis vėl pradėjo eiti kartą per savaitę. Prieš tai, gegužę, J. Linartas atsisakė rūpintis laikraščio leidyba ir leidėju bei redaktoriumi tapo

²¹ VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 12. Vilnius: LLTI, 2000, p. 233

²² Nuo Redakcijos. *Rygos garsas*, 1909, kovo 19, nr. 1, p. 1.

²³ Nuo Redakcijos. *Rygos naujienos*, 1909, lapkričio 29, nr. 1, p. 1.

²⁴ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

²⁵ „Rygos garso“ valdybos pranešimas. *Rygos garsas*, 1910, sausio 1, nr. 1, p. 1

pasiturintis Rygos lietuvis Antanas Šimoliūnas, o atsakomuoju redaktoriumi vėliau sutiko pasirašinėti Domas Šidlauskis. 1910-ieji „Rygos garso“ leidėjams buvo labai neramūs – rimtai nuogąstauta, kad laikraštis vieną dieną gali bankrutuoti, todėl iš anksto net buvo pasirūpinta gauti leidimus naujiems laikraščiams, kurie užims sustojusio vietą. 1910 m. Jono Atkočiūno vardu gautas leidimas leisti laikraštį „Rygos varpas“, o „Rygos garso“ administracijos tarnautojo Martyno Poderio vardu buvo gautas leidimas laikraščiui „Lietuvos jaunikaitis“²⁶. „Rygos garsas“ siekė tapti respektabiliu lietuvių bendruomenės balsu, išlaikydamas konservatyvų katalikiškam laikraščiui deramą toną. Vaižganto pastebėjimu, laikraščiui „ramų pozityvų toną“ nuo pat pradžių davė vedamuosius straipsnius rašęs Juozas Tubelis.

„Rygos garso“ leidybą 1911 m. perėmė Šv. Kazimiero draugija. Į spaudos leidime patyrusios draugijos rankas patekusio laikraščio padėtis pagerėjo: perėmusi spaudinį, kuris turėjo tik 84 prenumeratorius ir pardudavo tik 300 egzempliorių, naujoji redakcija sugebėjo laikraščio tiražą pakelti iki 2 500. Toks tiražas tuo metu lietuviškam laikraščiui buvo nemažas, nes didžiausių lietuviškų laikraščių tiražas 1914 m. svyravo nuo 3 iki 7,5 tūkst. egzempliorių²⁷. Vaižgantas tvirtino, kad laikraščio populiarumą padidino ir vienas su šiuo leidiniu susijęs skandalas. Jis kilo po to, kai po Rusijos ministro pirmininko Piotro Stolypino mirties 1911 m. rudenį laikraštyje pasirodė jam skirtas kritiškas nekrologas, už kurį laikraščiui teko sumokėti 300 rublių baudą²⁸.

„Rygos garso“ leidybą perėmusios šv. Kazimiero draugijos vadovas kun. Adomas Jakštas planavo, kad šio laikraščio faktiniu redaktoriumi tapęs patirties leidyboje stokojantis kun. Juozas Bikinas dirbs laikinai – kol jo vietą užims jau patyręs spaudos darbuotojas Vaižgantas, tuo metu buvęs Laižuvos klebonu. Dėl asmeninių priežasčių Vaižgantas pasiūlymo atsisakė, tačiau J. Bikinui padėti neatsisakė. Vaižganto biografo Aleksandro Merkelio teigimu, redaktoriumi tapęs J. Bikinas ėmė dažnai lankytis Laižuvos klebonijoje, kuri buvo pasiekiamama per dvi valandas traukiniu iš Rygos. Patyrimo stokojančiam redaktoriui reikėjo tiek profesinių patarimų, tiek solidaus bendradarbio. Pamažu J. Bikinas įkalbėjo Vaižgantą pradėti bendradarbiauti su „Rygos garsu“ ir nuo 1913 m. šis bendradarbiavimas ėmė stiprėti²⁹.

1914 m., orientuojantis į prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui išaugusį žmonių domėjimąsi naujienomis, operatyvesnių žinių poreikį, buvo nuspręsta „Rygos garsą“ pradėti leisti jau tris kartus per savaitę. Tačiau prieš žengiant šį žingsnį, pirmiausia reikėjo sustiprinti redakcijos gretas. Žvalgantis bendradarbių, žvilgsnis iškart nukrypo į Vaižgantą. Šįkart jis sutiko tapti redakcijos nariu. Vaižganto prisiminimu vyskupas Pranciškus Karevičius iš Laižuvos parapijos klebono pareigų jį atleido palydėdamas žodžiais: „Ne tau žemiški darbai dirbti, eik sau rašyti“. „Rygos garso“ redakcijoje atsidūręs Vaižgantas įsipareigojo triskart per savaitę parašyti pirmąjį ir ketvirtąjį laikraščio puslapius, o J. Bikinui teko rengti antrąjį ir trečiąjį puslapius. Šiai dviejų žmonių redakcijai 1915 m. pavyko laikraščio tiražą kilstelti iki rekordinio 13 000 egzempliorių skaičiaus³⁰. „Rygos garsas“, kurio gretas Vaižganto asmenyje papildė talentingas publicistas, tarsi atsigavo, nes taikliu A. Merkelio pastebėjimu, jis laikraščiui tarsi įkvėpė „tos kultūriškos visuomeniškos dvasios, kuri laikraštį daro gyvą ir visuomenės laukiamą“³¹. Vaižganto įsitraukimas į lietuvių spaudos darbą Rygoje buvo palankiai sutiktas ir latvių spaudoje, pažymėjusioje, kad jam „nėra svetimi ir latvių reikalai“³².

„Rygos garsas“ tapo lietuvių bendruomenę telkiančiu, jos interesus atstovaujančiu ir ginančiu laikraščiu. Daug dėmesio jo skiltyse buvo skiriama tam, kad latviškose gubernijose apsigyvenę lietuviai išsaugotų savo tautinę ir religinę tapatybę – liktų lietuviais katalikais. Todėl laikraštis skaitytojus ragino vaikus mokyti lietuviškai, skaityti lietuvišką spaudą ir aktyviai dalyvauti lietuviškų visuomeninių organizacijų veikloje. Minėjome, kad jo leidėjai,

²⁶ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

²⁷ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje*. Vilnius: Stepono leidykla, 1996, p. 243.

²⁸ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

²⁹ MERKELIS, Aleksandras. *Juozas Tumas Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 200–212.

³⁰ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

³¹ MERKELIS, Aleksandras. *Juozas Tumas Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989, p. 216.

³² *Leišu avižniecības attīstība Lietuvā un Rīgā. Dzimtenes Vēstnesis*, 1914, gruodžio 27, p. 2.

pradėdami darbą, buvo deklaravę sieksiantys, kad laikraštis taptų lietuvių bendruomenę telkiančiu instrumentu ir tai jiems iš esmės pavyko. Tokius pačius siekius, kaip minėjome, buvo deklaravusios ir „Rygos Naujienos“, kurios taip pat ragino savo skaitytojus saugoti ir ginti savo lietuvišką tapatybę, tačiau katalikiškos tapatybės svarbos neakcentavo. Jei „Rygos garsas“ išties tapo respektabiliu lietuvišku laikraščiu, kuriam buvo svarbiausia lietuvių kataliko tapatybės gynimas ir deklaruotų pasaulėžiūrinių principų atstovavimas, tai „Rygos naujienos“ pirmiausia siekė atliepti neišrankiam kuo platesnio rato skaitytojų skoniui, vaikydamasis sensacijų, todėl neatsitiktinai Vaižgantas šį laikraštį laikė blogiausiu bulvarinės literatūros pavyzdžiu³³. Tokį kategorišką požiūrį sustiprino ir kita L. Jakavičiaus Rygoje leista menkavertė spauda, kurią Vaižgantas pavadino „lietuvių literatūroje iki tol nematytu šlamštu“, pridurdamas, kad esą šiam „viskas tiko spausdinti, kas tik galėjo padaryti sensaciją <...> ir laimėti kapeikėlę“³⁴.

Su tokiu kategorišku vertinimu galima iš esmės sutikti. „Rygos naujienos“ išties orientavosi ne tiek į žinias, kiek į sensacingus gandus, stengėsi visais įmanomais būdais sudominti lietuviškai skaityti pramokusi, tačiau išsilavinimo stokojantį, nereiklaus skonio skaitytoją. Redaktorius leido tokį laikraštį, kuris, jo manymu, turėjo būti kuo patrauklesnis „paprastam žmogui“, todėl jo skiltyse rasime ir aštrios kritikos Katalikų Bažnyčiai bei dvasininkams, ir socialinio teisingumo idėjų, tačiau jo leidėjas neturėjo nieko bendro su laisvamanių, ateistų ar kairiųjų judėjimais. Tokių idėjų pasirodymas buvo skirtas tik tam, kad pagausinti savo skaitytojų gretas, nes laikraščio leidyba buvo tik komercinis projektas. Tai patvirtina idėjiškai neprincipinga paties laikraščio leidėjo laikysena. Jis redagavo laikraštį, kuriame kritikuota Bažnyčia, ir tuo pat metu pelnėsi iš prekybos katalikiškomis devocionalijomis savo knygyne. Nors „Rygos naujienos“ siekė visokiausiais būdais patraukti skaitytojus, tačiau panašu, kad sėkmingu komerciniu projektu leidyba netapo. Skaitytojai vilioti nemokamais laikraščio priedais, o leidėjas rengdavo net pasilinksminimo vakarus, iš kurių gautas pelnas, amžininkų liudijimu, buvo skiriamas užlopyti „Rygos naujienų“ leidybos finansines skylės³⁵.

Tačiau manome, kad kritiškai vertinant „Rygos naujienas“ dera įsiklausyti ir į kito amžininko – Broniaus Prapuolenio nuomonę. Jis, tarsi oponuodamas Vaižgantui, rašė: „Menkos ar geros vertės spaudinio sąvoka kitkart labai reliatyvi būna. Nieko neskaičiusios minios prieina prie rimtesnių raštų skaitymo tik pradėję nuo lengvų, „menkos vertės“ spaudinių; nuo neprašmatnių vaidinimų lankymo ilgainiui teatrą pamėgsta. Masių auklėjime šitai didelės reikšmės turi: skaitydamas, kad ir menkos vertės raštus, lankydamas vaidinimus, prastuolis yra atitraukiamas nuo girtuokliavimo, kortavimo bei šiaip nenaudingai leidžiamo laiko. Šitai itin svarbu buvo mūs lietuvių masėms, kurios, kad ir per „menkos vertės“ raštų skaitymą, primityvių vaidinimų lankymą priėjo prie rimtesnio išsilavinimo ir tautinio susipratimo. Menko ar gero spaudinio reliatyvumą esu pats iš spaudinių platinimo praktikos patyręs“. B. Prapuolenis pastebėjo, kad skaitytojo kelias prie rimtos spaudos dažnai prasidėdavo nuo Mikaldos pranašysčių ir kitokios lengvo turinio spaudos. Jei skaitytojas lavėdavo, jo rankose anksčiau ar vėliau atsisdurdavo solidesnė spauda. Būtent išėjusių tokiu keliu ilgainiui susidarė rimčiausia ir gausiausia solidesnės lietuviškos spaudos skaitytojų auditorija. Todėl, B. Prapuolenio tikinimu, lietuvių idėjinė spauda greičiausiai plito tarp tų skaitytojų, kurie „vadinamus „šlamštus“ skaitydavo, negu tarpe tų, kurie nieko neskaidydavo“, o L. Jakavičius buvo tokiu leidėju, kuris jautriau ir tiksliau už daugelį kitų spaudos darbininkų sugebėjo „plačiųjų minių nuotaiką pagauti“³⁶.

Manome, kad ši B. Prapuolenio įžvalga, kad „Rygos naujienos“ nusipelnė skatinant menkai išsilavinusių lietuvių skaitymą, yra verta dėmesio ir sunku paneigti jos pagrįstumą. Be to, net menkavertio turinio spauda tarnavo tam, kad būtų palaikomas Latvijos lietuvių tautinis identitetas. Pati „Rygos naujienų“ egzistencija „Rygos garsui“ išėjo tik į naudą, nes turėdamas greta konkuruojantį ir oponuojantį laikraštį, „Rygos garsas“ buvo

³³ TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.

³⁴ Ten pat.

³⁵ VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 12. Vilnius: LLTI, 2000, p. 247–249.

³⁶ LIETUVANIS. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų*: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938. Šiauliai, [1939], p. 81–82.

priverstas sparčiau tobulėti kaip masinės informacijos priemonė – būti aktualesniu, informatyvesniu ir patrauklesniu savo skaitytojams. „Rygos garsas“ bei „Rygos naujienos“ buvo platintos bei prenumeruojamos ir Lietuvoje. Turima nors ir fragmentiška informacija apie prenumeratorių skaičių leidžia teigti, kad Lietuvoje skaitytojai dažniau rinkosi „Rygos naujienas“, o ne „Rygos garsą“³⁷. Manome, kad šio laikraščio populiarumą taip pat nulėmė neįgudusiam ir neišrankiam skaitytojui lengvesnis šio laikraščio turinys.

Socialdemokratams simpatizuojanti Latvijos lietuvių bendruomenės dalis telkėsi greta „Rygos naujienų“. Tačiau telkiamasis greta šio leidinio buvo paremtas „mažesnės blogybės“ principu: pastarieji buvo nepajėgūs patys leisti laikraštį, su katalikišku „Rygos garsu“ buvo nepakeliui, o L. Jakavičiaus leidžiamas laikraštis buvo tiesiog artimiausias jame reiškiamomis simpatijomis kairiesiems ir Bažnyčios kritika. Tačiau kairieji puikiai suprato, kad „Rygos naujienų“ pasaulėžiūrinė pozicija ir socialinė kritika neturi nieko bendra su socialdemokratų ideologija ir sąlygota tik leidėjo siekio patraukti gausesnį skaitytojų ratą. Nepasitenkinimas laikraščio pozicija paskatino kairiuosius pačius imtis laikraščio leidybos. 1913 m. lapkritį Rygoje veikusios socialdemokratinės krypties lietuvių darbininkų draugijos „Giedra“ iniciatyva pradėjo eiti trečias lietuviškas laikraštis „Vilnis“³⁸. Tačiau išėjo tik 23 šio savaitraščio numeriai – leidyba nutrūko po devynių mėnesių 1914 m. liepą. Manytina, kad bolševikų įtakoje esantis laikraštis didesnės įtakos Latvijos lietuvių bendruomenei neturėjo.

Rygoje leidžiamų lietuviškų laikraščių leidyba nutrūko Pirmojo pasaulinio karo metais: 1915 m. nustojo eiti „Rygos naujienos“, o 1917 m. – „Rygos garsas“. Tiesa, 1917 m., vasarą „Vilnis“ trumpam atgijo ir išėjo keturi laikraščio numeriai. Šįkart jo leidėjai, pasinaudoję spaudos laisve Rusijoje po 1917 m. vasario revoliucijos, jau nebesidangstė, kaip anksčiau, maskuojančia paantrašte, kuri skelbė, kad savaitraštis – „visuomenės, politikos, literatūros ir mokslo laikraštis“, bet atvirai deklaravo savo bolševikinę partinę priklausomybę. Savaitraštis buvo bolševikinės latvių socialdemokratų partijos „Lietuvių rajono organas“ – lietuviai šioje partijoje turėjo savo padalinį.

Latvijos Respublikoje 1918–1940

Latvijos nepriklausomybę šioje šalyje gyvenusi lietuvių bendruomenė pasitiko stipriai prarėtėjusi, nes, Pirmojo pasaulinio karo metais, artėjant fronto linijai, daug lietuvių pasitraukė patys ar buvo evakuoti kartu su į Rusijos gilumą perkeliomomis pramonės įmonėmis, kuriose jie dirbo. Po karo daugelis jų jau nebegrįžo į Latviją, bet keliavo į nepriklausoma valstybe tapusią Lietuvą. 1921 m. pradėtas leisti lietuviškas savaitraštis „Rygos balsas“ apgailestaudamas konstatavo, kad „Rygos lietuvių kolonija jau nebe ta“, – neliko gausios, Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse čia gyvenusios lietuvių bendruomenės. Ji ne tik sumažėjo, bet iš esmės prarado savo inteligentiją, kuri, išvyko į Lietuvą³⁹.

1930 m. gyventojų surašymo duomenimis, Latvijoje gyveno 25 885 lietuviai⁴⁰. Daugiausiai lietuvių – 12 627 – gyveno Žiemgalos regione, o mažiausiai – 953 – Latgaloje. Rygoje gyveno 6817⁴¹. 1935 m. gyventojų surašymo duomenimis, Latvijoje gyvenančių lietuvių skaičius, palyginti su ankstesnio surašymo duomenimis, sumažėjo nuo 25 885 iki 22 913. Išliko nepakitusios pagrindinės lietuvių santalkos šalyje – Žiemgala, Ryga ir Kuršas, tik atitinkamai sumažėjo lietuvių skaičius. Žvelgiant į demografinius procesus lietuvių bendruomenėje 1925–1935 m. laikotarpiu, galima pastebėti, kad didesni pokyčiai įvyko Rygoje, kur lietuvių bendruomenės dalis, gyvenanti šiame mieste, sumažėjo nuo 1/3 iki 1/4. Per dešimtmetį nuosekliai mažėjo lietuvių, gyvenančių Rygoje ir Latgaloje⁴².

³⁷ RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus*: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje. Vilnius: Stepono leidykla, 1996, p. 240–257.

³⁸ Rygos lietuviai. *Rygos garsas*, 1914, balandžio 23, nr. 32, p. 1.

³⁹ Redakcija. Užleistą darbą atgaivinant. *Rygos balsas*, 1921, liepos 30, nr. 1, p. 1.

⁴⁰ *Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. Gadā. Rīga*: Valsts statistiskā pārvalde, 1930–1931, p. 63.

⁴¹ Ten pat, p. 72.

⁴² *Ceturtdā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Rīga*: Valsts statistiskā pārvalde, 1936–1939. p. 292.

Latvijos statistikos ekspertai lietuvių bendruomenės skaičiaus pokyčius (tai, kad ji augo 1925–1930 m. ir mažėjo 1930–1935 m.) aiškino kaip darbo migracijos iš Lietuvos svyravimo pasekmę – esą pirmuoju laikotarpiu darbo migracija iš Lietuvos augo, o vėliau ėmė mažėti. Iš tiesų, darbo migracija antruoju laikotarpiu sumažėjo – 1930 m. iš Lietuvos atvyko 18 820 žemės ūkio darbininkų, o 1935 m. – 14 880⁴³. Tačiau būtų neteisinga demografinius pokyčius aiškinti tik darbo migracijos mastų nepastovumu. Reikėtų nepamiršti ir kitų priežasčių – lietuvių asimiliacijos proceso ir to fakto, kad 1935 m. gyventojų surašymas vyko valdžioje įsitvirtinus autoritariniam Karlio Ulmanio režimui. Pastarasis siekė įvairiais būdais sustiprinti titulinės tautos – latvių – dominavimą šalyje, o tai esmingai skatino tautinių mažumų asimiliaciją ir net gimdė norą „pagerinti“ statistikos rodiklius į latviams palankesnę pusę⁴⁴.

Dera šiek tiek detaliau aptarti darbo migracijos iš Lietuvos į Latviją klausimą. Kuomet kalbama apie tuo metu vykusią darbo migraciją, turima galvoje tik žemės ūkio darbininkų vykimas dirbti į Latviją. Ekonominių ir socialinių procesų, vykusių Latvijos kaime, pasekoje susiformavo situacija, jog šios šalies kaime susidarė aštrus darbo rankų stygius. Tarpukariu Latvijos žemės ūkiui buvo būdingas chroniškas darbo jėgos trūkumas, kuris lėmė darbo imigracijos augimą – 1934 m. šalyje dirbo 28 tūkst., o 1938 m. jau 46 tūkst. darbininkų iš užsienio, daugiausia iš Lietuvos ir Lenkijos⁴⁵. Vykti dirbti pas Latvijos ūkininkus lietuvius skatino nedarbas savo šalyje ir gerokai didesnis atlyginimas, nei jie galėjo uždirbti Lietuvoje.

Lietuvos diplomatų žiniomis, 1931 m. Latvijoje buvo 24 338 svetimšaliai darbininkai, iš kurių 19 089 buvo iš Lietuvos⁴⁶. Latvijos specialistų, analizuojančių ekonominius santykius su Lietuva, teigimu, žemės ūkio darbininkų migracija iš Lietuvos į Latviją iki 1931 m. vyko be kliūčių ir svyravo nuo 25 tūkst. iki 30 tūkst. žmonių⁴⁷. Tiesa, 1932 m., dėl Latviją pasiekusios pasaulinės ekonominės krizės, skaičius sumažėjo, bet krizei baigiantis darbo migracija vėl ėmė augti. Šie darbo migrantai buvo tik sezoniniais darbininkais, kurie iš esmės nekeitė sėsliai Latvijoje gyvenančios lietuvių bendruomenės portreto, tačiau šią grupę dera paminėti todėl, kad ją taip pat bandyta paversti Latvijoje leidžiamos lietuvių spaudos adresatu.

1928 m. „Rygos balsas“, žvelgdamas į Latvijoje gyvenančius lietuvius, dalijo juos į dvi grupes: į miestuose gyvenančius lietuvius išėivius, kurie neturi Latvijoje šaknų, nes jie, jų tėvai ar seneliai čia atkeliavę iš Lietuvos, ir lietuvius, nuo seno gyvenančius „savo tėvų ir bočių žemėje“ Lietuvos pasienyje⁴⁸. Esą šios dvi grupės apylygiai dalijosi Latvijoje gyvenusią lietuvių bendruomenę. Nuo seno Latvijoje gyvenantys lietuviai telkėsi Žiemgalos regione, o „išėiviai“ buvo susitelkę Rygoje ir Liepojoje.

Nors Rygoje liko didesnė lietuvių santalka, tačiau, lyginant su prieškariniu, jos dydis, manytina, sumažėjo 5–7 kartus. Tačiau Ryga liko tik Latvijoje gyvenančių lietuvių kultūrinio centru, nes čia telkėsi didžioji dalis lietuvių inteligentijos, veikė įtakingiausios lietuvių draugijos, dirbo lietuviško savaitraščio redakcija ir veikė vienintelė lietuvių gimnazija. Latvijoje dirbantys Lietuvos diplomatai prognozavo, kad ilgainiui lietuviškas proletariatas mieste išnyks ir liks tik vieni inteligentai, tačiau tuo pat metu išaugs valstybių pasienyje gyvenanti lietuvių ūkininkų bendruomenė, o kilę iš jos formuos ir naująją Latvijoje gyvenčių lietuvių inteligentų kartą. Todėl diplomatai siūlė tokią veikimo taktiką: Rygoje ugdyti lietuvių inteligentiją pritraukiant jai „medžiagą“ iš provincijos, o provincijoje intensyvuoti kultūrinę veiklą⁴⁹.

⁴³ *Latvijas lauksaimniecība 1930. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1931. p. 86, 90, 92.; *Latvijas lauksaimniecība 1935. gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936. p. 120–122.

⁴⁴ *Latvija skaitļos 1936*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1937. p. 39, 47.

⁴⁵ *20. gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgads, 2000, p. 391–394, 398; *Latvijas tautsaimniecības vēsture*. Rīga: Jumava SIA, 2017, p. 136.

⁴⁶ *Lietuvos konsulato Rygoje veikla 1931 m.* Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA), f. 383, ap. 7, b. 1277, l. 8–9.

⁴⁷ *Latvijos – Lietuvos ekonominių santykių apžvalga*. 1933, rugpjūčio 9. Latvijos valstybinis istorijos archyvas (LVVA), f. 2574, ap. 3, b. 1156, l. 203.

⁴⁸ A. L. Po Latvijā (Tenai, kur lietuviai šneka). *Rygos balsas*, 1928, lapkričio 17, nr. 42, p. 2.

Pateiktame lietuvių bendruomenės kolektyviniame portrete išryškėja įvykę esmingi pokyčiai lyginant su padėtimi, buvusia Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse. Norėtusi akcentuoti du iš jų: ženklų bendruomenės kiekybinį sumažėjimą ir prarastas Rygos lietuvių bendruomenės pozicijas kiekybine prasme – šiame mieste jau nebegyveno didžioji dalis lietuvių bendruomenės. Šie pokyčiai turėjo ir lemiamos įtakos lietuvių periodinės spaudos raidai Latvijos Respublikos 1918–1940 m. laikotarpiu: jei iki Pirmojo pasaulinio karo lietuviškos spaudos leidėjai Rygoje orientavosi pirmiausia į šiame mieste gyvenančius lietuvius, nes čia buvo didžioji lietuvių santalka, tai tarpukario Latvijoje lietuviškos spaudos leidėjai orientavosi į visoje šalyje gyvenusius tautiečius.

1918 m. lapkričio 18 d. Latvijos Tautos Taryba paskelbė nepriklausomos Latvijos Respublikos įkūrimą. Jauna respublika netrukus patyrė bolševikinės Rusijos agresiją. 1919 m. sausį Rygą užėmė Raudonoji armija ir per trumpą laiką beveik visa Latvija, išskyrus Liepoją, atsidūrė bolševikinės Rusijos remiamos kvazivalstybės – sovietinės Latvijos valdžioje. Bolševikams paėmus valdžią Rygoje, legalizavosi Latvijos bolševikų partijoje veikianti Lietuvių sekcija. Ji iki 1919 m. gegužės, kol mieste buvo sovietų valdžia, leido laikraštį „Darbininkų kova“, kuris buvo bolševikų propagandos ruporas.

Išvadavus Rygą nuo bolševikų atsirado galimybė pradėti mieste vėl leisti lietuvišką laikraštį. Iniciatyvos jį kurti ėmėsi lietuvis spaustuvininkas K. Narkevičius. 1919 m. spalio mėnesį turėjo pasirodyti pirmas laikraščio numeris, tačiau darbą sutrukdė prasidėjęs bermontininkų puolimas Rygos kryptimi. Prie sumanymo realizavimo grįžta 1921 m., susibūrus pirmąjį redakcijos kolektyvą, kurį sudarė Justas Paleckis, kun. Aleksandras Juodavalkis ir Augustinas Vronevskis⁵⁰. 1921 m. liepos 30 d. išėjo pirmasis savaitraščio „Rygos balsas“ numeris. Redakcija žadėjo, kad laikraštis Latvijoje gyvenantiems lietuviams taps pagrindiniu informacijos šaltiniu apie Lietuvą, teiks žinias apie vietos įvykius, rūpinsis vietos lietuviais – jų reikalais, „ras gyviausią atvaizdavimą ir užtarimą“ ir atliks visos lietuvių bendruomenės telkimo misiją⁵¹. Leidybos finansinė našta gulė ant minėto spaustuvininko K. Narkevičiaus – pirmaisiais metais išskirtinai jo lėšomis leistas nuostolingas laikraštis⁵². Spaustuvės savininkas laikraščio leidybos ėmėsi tikėdamasis pelningo verslo, tačiau jo nebuvo, o redakcija vertėsi sunkiai, nes trūko lėšų ir bendradarbių. Minėjome, kad pati „Rygos balso“ redakcija konstatavo ženkliai sumažėjusią bendruomenę, tačiau, matyt, tikėjosi, kad skaitytojų laikui bėgant pagausės ir savaitraščio leidyba nuostolinga nebus.

1924 m. pavasarį, kai pasklido žinia, kad K. Narkevičius ruošiasi nutraukti laikraščio leidybą, „Šviesos“ draugijos valdyba nusprendė pirmai progai pasitaikius perimti „Rygos balso“ leidybą į savo rankas⁵³. „Šviesa“ – tai kun. Aleksandro Juodavalkio iniciatyva 1922 m. rudenį įkurta Lietuvių katalikų jaunimo draugija, kurios tikslas buvo „auklėti lietuvių jaunuomenę tautybės ir katalikybės dėsniais: lavinti ją moksle, ruošti į savistovą ir naudingą visuomenei gyvenimą“⁵⁴. Kai 1924 m. rudenį tapo aišku, kad laikraščio padėtis „visai keblī“ ir K. Narkevičius jo tikrai nebeleis, „Šviesos“ draugijos valdyba nutarė laikraštį kaip galima greičiau perimti į savo rankas – skubėta nuogaustaujant, kad laikraštis gali atsidurti idėjinės oponentės – liberalios „Rūtos“ draugijos rankose⁵⁵. „Šviesos“ draugijai pavyko laikraščio leidybą perimti į savo rankas. 1925 m. sausį redakcija prisipažino, kad pagrindiniai laikraščio rėmėjai yra Latgaloje kunigaujantys lietuviai⁵⁶, tačiau netrukus „Šviesos“ draugijos valdybos posėdyje, informuodamas apie perimto „Rygos balso“ padėtį, jo redaktoriumi tapęs A. Juodavalkis buvo nusiteikęs optimistiškai dėl leidybos perspektyvų⁵⁷. Pridursime, kad optimizmas grįstas pažadėta finansine parama laikraščiui iš Lietuvos. „Rygos balsas“ iki 1931 m., kol jį pakeitė „Lietuvių balsas“, buvo pagrindinis lietuvių bendruomenės laikraštis – tai buvo iš esmės oficialus lietuvių diasporos Latvijoje balsas.

⁴⁹ Lietuvos pasiuntinio Latvijoje pranešimas Lietuvos URM. 1930, birželio 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1038, l. 7–9.

⁵⁰ TELŠIŠKIS. Iš „Rygos balso“ kūrimosi. *Rygos balsas*, 1922, liepos 29, nr. 29, p. 3.

⁵¹ Redakcija. Užleistą darbą atgaivinant. *Rygos balsas*, 1921, liepos 30, nr. 1, p. 1.

⁵² VAIČIŪNAS, A. Mūsų laikraščio reikalu. *Rygos balsas*, 1921, lapkričio 12, nr. 16, p. 1.

⁵³ „Šviesos“ draugijos valdybos posėdžio, įvykusio 1924 gegužės 5, protokolai. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 33.

⁵⁴ „Šviesos“ draugijos visuotinio susirinkimo, įvykusio 1922 rugsėjo 10, protokolai. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 4–5.

⁵⁵ „Šviesos“ draugijos valdybos posėdžio, įvykusio 1924 spalio 6, protokolai. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 40.

⁵⁶ Redakcija. Ant slenksčio Naujųjų Metų. *Rygos balsas*, 1925, sausio 3, nr. 1, p. 1.

Paminėtoji „Rūta“ – tai Lietuvos jaunimo draugija Latvijoje, kuri buvo įregistruota 1923 m. ir savo tikslu skelbė „neatsižvelgiant į jokių partinius siekius, jungti lietuvių jaunimą ir kelti jo kultūrinio meninio, mokslinio, visuomeninio ir fizinio išsilavinimo laipsnį“⁵⁸. Šios liberalios orientacijos draugijos pirmininku iki 1926 m. vasaros buvo Justas Paleckis. Pastarasis nestokojo žurnalistinių ir leidybinių ambicijų ir jo iniciatyva 1925 m. pavasarį draugija ėmė leisti jo redaguojamą ir dukart per mėnesį pasirodantį iliustruotą laikraštį „Naujas žodis“, kurio paantraštė skelbė, kad tai „kultūros – visuomenės paveiksluotas laikraštis“. Nežinia, kaip būtų susiklostęs šio laikraščio likimas Latvijoje, jei jo redaktorius 1926 m. vasarą kartu su redaguojamu leidiniu nebūtų persikėlęs į Lietuvą. „Naujo žodžio“ 1926 m. rugsėjo numeris buvo išleistas jau Kaune ir su „Rūtos“ draugija jo jau niekas nebesiejo.

„Šviesos“ ir „Rūtos“ draugijų varžymasis dėl teisės valdyti „Rygos balsą“ atspindėjo bendruomenėje dominavusį požiūrį į spaudą, kaip ypatingai svarbų savo pasaulėžiūros ir idėjų sklaidos instrumentą. Charakteringa, kad vėliau „Rūtos“ draugija „Rygos balso“ redaktorių kun. A. Juodavalkį kaltino laikraštyje demonstruojant priešišumą jų draugijai ir sąmoningai ignoruojant į redakciją siunčiamą informaciją apie „Rūtos“ veiklą bei tuo pat metu nepagrįstai sureikšminant „Šviesos“ draugijos nuveiktus darbus⁵⁹.

Ši konkurencija dėl siekio savo rankose turėti laikraštį ypatingai išryškėjo tuomet, kai prasidėjo Latvijos lietuvių bendruomenės konsolidavimosi iš vidaus ir konsolidavimo skatinimo iš išorės (Lietuvos valdžios iniciatyva) procesas. Iki trečiojo dešimtmečio galo Latvijos lietuvių veikėjai jau buvo įsitikinę, kad savo tautinės bendruomenės interesus švietimo ir kitose srityse pavyktų ginti geriau, jei būtų įkurtas oficialiai bendruomenę atstovaujantis organas, toks, kokius turėjo, pavyzdžiui, vokiečių ar rusų bendruomenės. Mintį apie būtinumą konsoliduotis aktyviai propagavo Latvijoje dirbantys Lietuvos diplomatai.

1930 m. rudenį Latvijoje susikūrė du visus šioje šalyje gyvenančius lietuvius ir veikiančias visuomenines organizacijas pasišovę suvienyti centrai – Latvijos lietuvių sąjunga (LLS) ir Lietuvos organizacijų centras (LOC). Lietuvos pasiuntinybė besąlygiškai palaikė LLS, nes nenorėjo, kad bendruomenės konsolidavimo priešakyje stotų LOC – ryškių klerikalinį pobūdį turinti draugija, nes nuogąstavo, kad tai nuo vienijimosi draugėn atbaidys liberalesnes ir kairiesiems simpatizuojančias draugijas ir taip bus užkirstas kelias visos diasporos konsolidavimui. Lietuvos pasiuntinybei, siekiančiai bendruomenės konsolidacijos ir politinės emancipacijos bei dominuojančios įtakos bendruomenės vidaus gyvenime, tokie įvykių klostymosi scenarijai buvo nepriimtini.

Kovodami už įtaką bendruomenės gyvenime LOC veikėjai „Rygos balso“ redakcijoje surengė „perversmą“, atstatydindami redaktorių A. Vronevskį, ir šis savaitraštis iš LLS rėmėjos virto jos oponentu ir LOC rupu. Atsakydama į tai LLS pradėjo leisti „Lietuvių balsą“ – pirmasis numeris išėjo 1930 m. gruodžio 19 d.

1931 m. vykstant bendruomenės konsolidavimosi – LLS ir LOC vienijimosi – procesui, tęsėsi kova už įtaką spaudai. LOC siekė, kad kuriama visą lietuvių bendruomenę vienijanti Latvijos lietuvių sąjunga leistų tik vieną laikraštį ir juo būtų „Rygos balsas“. Tokiu būdu LOC siekė užsitikrinti vidinę autonomiją LLS viduje ir savo rankose sutelkti lietuviškos spaudos monopolį. Galiausiai dėl spaudos buvo pasiektas kompromisas – nutarta vietoje „Rygos balso“ ir „Latvijos lietuvio“ leisti naują laikraštį⁶⁰. Pirmas naujojo laikraščio „Lietuvių balsas“ numeris išėjo 1931 m. vasario 27 d.

Tačiau LLS įkūrimas toli gražu nenumalšino konservatyvaus katalikiško lietuvių bendruomenės sparno veikėjų ambicijų. Šis sparnas 1933 m. gruodį net ėmė leisti savo

⁵⁷ „Šviesos“ draugijos valdybos posėdžio, įvykusio 1925 sausio 6, protokolai. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 44.

⁵⁸ Lietuvos jaunimo draugijos Latvijoje „Rūta“ įstatai. 1923 m. LVVA, f. 5761, ap. 1, b. 1, l. 11–14.

⁵⁹ LJD „Rūta“ raštas „Rygos balso“ redaktoriui Juodavalkiui. 1925, kovo 11. LVVA, f. 5761, ap. 1, b. 1, l. 264; LJD „Rūta“ protestas. LVVA, f. 5761, ap. 1, b. 1, l. 269.

⁶⁰ Latvijos lietuviai – vieninga šeima. Kaip praėjo Latvijos lietuvių sąjungos suvažiavimas. *Latvijos lietuvis*, 1931, sausio 23, nr. 4, p. 1–2; Lietuvos konsulo Rygoje 1931 m. veiklos apžvalga. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1277, l. 10–11.

laikraštį „Lietuvis“. Jo pasirodymą LLS sutiko kaip vienybės bendruomenėje ardymo gestą⁶¹. LLS priminė, kad jos kūrimo metu buvo sutarta nutraukti tuo metu ėjusių laikraščių leidybą ir vietoj jų leisti vieną, oficialią LLS poziciją atspindintį, laikraštį, tad į „Lietuvio“ pasirodymą žvelgta kaip į pasiekto susitarimo laužymą ir ragino laikraščio leidybą sustabdyti⁶². Leidėjai ne tik nenutraukė leidybos, bet ir ėmėsi aktyviai ieškoti paramos iš jiems artimų organizacijų⁶³. Paskutinis „Lietuvio“ numeris pasirodė 1935 m. spalį.

Per du „Lietuvio“ leidybos metus pasirodė iš viso tik 18 laikraščio numerių. Nors šios leidybos iniciatoriai svajojo apie laikraštį, kuris konkuruos su „Lietuvių balsu“, tačiau taip neįvyko – redakcijai stigo tiek lėšų, tiek spaudos darbininkų. Nuo 1931 m. iki pat sovietinės okupacijos 1940 m. „Lietuvių balsas“ buvo iš esmės vieninteliu realiu lietuvių bendruomenės Latvijoje poziciją reprezentuojančiu, jos interesus ginančiu, bendruomenės narius telkiančiu ir apie ją pasakojančiu laikraščiu.

Manome, kad lietuvių bendruomenė Latvijoje nebūtų galėjusi be paramos iš Lietuvos valstybės leisti laikraštį. Iš Lietuvos atkeldavo solidi parama Latvijoje veikiančioms lietuvių mokykloms, draugijoms ir spaudai. 1922 m. vasarį Lietuvos vyriausybė nusprendė kas mėnesį „Rygos balsui“ skirti 4000 auksinų pašalpą⁶⁴. Po metų Lietuvos atstovas Latvijoje prašė skirti kas mėnesį laikraščiui 400 Lt pašalpą, nes padėtis „ne tik neatsimainė gerojone pusėn, bet kaip tik pablogėjo“ ir negavęs paramos „laikraštis greitu laiku turėtų sustoti“⁶⁵. Paramą gaudavo ir 1931 m. „Rygos balsą“ pakeitęs „Lietuvių balsas“ – tik dėka šios paramos Latvijos lietuviai turėjo savo savaitraštį.

1925 m. Lietuvos URM sąmatoje, skirtoje Lietuvos pasiuntinybei Rygoje, Latvijos lietuviams šelpti numatyta skirti 120 000 Lt, 1928 m. – 40 000 Lt, o 1929 m. – 75 000 Lt. 1929 m. didžiausia paramos dalis (14 000 Lt) teko „Rygos balso“ leidybai⁶⁶. 1934 m. lietuvių bendruomenei Latvijoje skirta 20 000 Lt parama, kuri buvo paskirstyta taip: 4000 Lt parama lietuvių laikraščiui, 14 050 Lt švietimo reikmėms (didžiąją dalį sudarė lėšos, skirtos mokytojų atlyginimams), 1950 Lt pašalpos lietuvių organizacijoms⁶⁷. Panašios paramos teikimo tendencijos buvo ir vėlesniais metais⁶⁸.

Lietuvos valdžia per Latvijoje dirbančius diplomatus rūpinosi ne tik lietuviškos spaudos išlikimu, bet ir turiniu. Lietuvių diplomatus rūpėjo šios spaudos turinys ir jo kokybė. Pavyzdžiui, 1938 m. rudenį Lietuvos pasiuntinys Jurgis Savickis Lietuvos URM paragino ieškoti žmogaus, kuris galėtų imtis Rygoje leidžiamo „Lietuvių balso“ redagavimo, nes esamas redaktorius A. Vronevskis ligotas, o tinkamo žmogaus bendruomenėje nėra. Diplomas „Lietuvių balsą“ pavadino „silpnu laikraštuku“, kuris esą „jokio gyvumo mūsų kolonijai neteikia“. Ragindamas spręsti redaktoriaus klausimą, jis kartu siūlė į Rygą skirti Eltos arba „Lietuvos aidą“ korespondentą, kuris greta tiesioginių pareigų kartu galėtų pasirūpinti ir „Lietuvių balsu“. Diplomas priminė, kad tokia praktika jau naudota, kai 1929 m. rudenį į Rygą dirbti Eltos korespondentu buvo atsiųstas Vincas Kemežys⁶⁹.

Lietuvos diplomatai ir lietuvių diasporos veikėjai vienbalsiai nurodydavo pagrindinę visai lietuvių bendruomenei Latvijoje bendrą problemą – tvyrančią nutautėjimo grėsmę, kurią Lietuvos konsulas Rygoje 1928 m. įvardijo „opiausiu dienos klausimu“⁷⁰. Svarbiu lietuviškos tapatybės ugdymo ir palaikymo instrumentu laikyta lietuviška spauda – tokia misija buvo skirta Rygoje leidžiamam lietuviškam laikraščiui. Norėta, kad jis pasirūpintų ne tik Latvijoje autochtonais esančių lietuvių tautinės tapatybės sauga, bet atsigręžtų ir į šalį

⁶¹ Mūsų kaimynas. „Lietuvio“ pasirodymo proga. *Lietuvių balsas*, 1934, sausio 13, nr. 1, p. 1.

⁶² Iš Latvijos Lietuvių Sąjungos Centro Valdybos gyvenimo. *Lietuvių balsas*, 1934, vasario 23, nr. 4, p. 3.

⁶³ Tėvų draugijos narių visuotinis susirinkimas. *Lietuvių balsas*, 1934, balandžio 26, nr. 8, p. 2.

⁶⁴ Ministrų Kabineto reikalų vedėjo raštas Lietuvos URM. 1922, vasario 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 266, l. 293.

⁶⁵ Lietuvos atstovybės Latvijoje raštas Lietuvos URM. 1923, sausio 8. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 376, l. 152.

⁶⁶ GAIGALAITĖ, Aldona. Latvijos lietuvių organizacijos ir jų šelpimas 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1995. Vilnius: Pradai, 1996, p. 103.

⁶⁷ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje 1934 m. slaptų kreditų sąmata. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1336, l. 7.

⁶⁸ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje 1936 m. slaptų kreditų sąmata. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1336, l. 13.

⁶⁹ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje pranešimas Lietuvos URM. 1938, spalio 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2031, l. 3.

atvykstančius lietuvius darbo migrantus. 1937 m. balandį „Lietuvių balse“ net atsirado nauja skiltis, kuri buvo skirta į Latviją žemės ūkio darbams atvykusiems lietuviams.

1938 m. pavasarį, artėjant samdos sezonui kaime, „Lietuvių balso“ vedamajame pabrėžta svarba „neleisti žūti plačiose kitataučių masėse silpniesiems tautiečiams“. Taip akcentuotas būtinumas pasirūpinti iš Lietuvos ir Vilniaus krašto atvykstančių dirbti lietuvių tautinės tapatybės sauga. Raginta atvykusiems lietuviams „padėti gyventi savųjų dvasia“ – aprūpinti juos lietuviška spauda, įtraukti juos į vietos lietuvių bendruomenės gyvenimą⁷¹.

Lietuvių spaudoje akcentuota, kad sunku megzti ir palaikyti socialinius ryšius su darbo migrantais, kurie išsibarstę po latvių ūkius, todėl konstatuota, jog vieninteliu realiu saitų tarp atvykusių darbininkų ir jų gimtinės bei Latvijoje gyvenančių tautiečių gali būti tik lietuviškas laikraštis – Rygoje leidžiamas „Lietuvių balsas“. Šio laikraščio redakcijos duomenimis, 1937 m. jį skaitė apie kelis šimtus iš Vilniaus krašto atvykusių dirbti lietuvių⁷². 1940 m. pavasarį Lietuvos pasiuntinybės patarėjas Kazys Karėčka, siūlydamas „Lietuvių balso“ pertvarką, be kita ko, taip pat manė, kad šis laikraštis turėtų pasirūpinti iš Lietuvos atkeliavusių sezoninių kaimo darbininkų, kurie, kaip jam atrodė, greičiausiai pasiduoda asimiliacijai, lietuviškos tapatybės sauga⁷³.

Lietuvos diplomatai ne kartą skundėsi Rygoje leidžiamo lietuviško laikraščio silpnumu. 1940 m. pavasarį Lietuvos pasiuntinybės patarėjas K. Karėčka jį pavadino net „keistu spaudos reiškiniu“, kuris leidžiamas tarsi vien norint parodyti, „jog lietuviai dar ne visai išmirę Rygoje“. Pastebėta, kad turiniu jis skaitytojams neįdomus, o kaip tapatybės ugdymo instrumentas neveikia – ironiškai pridūrus, kad tokio turinio laikraščio leidyba tik „palaikoma Latvijos popierės pramonė“. Pasigesta aktyvesnės laikraščio pozicijos tarnaujant tapatybės ugdymui ir ginant bendruomenės interesus⁷⁴. Nežiūrint išties menkoko laikraščio turinio, kurį objektyviai sąlygojo spaudoje gebančių dirbti bendruomenės narių stygius, „Lietuvių balsas“ pagal savo išgales vis dėlto atliko lietuvių bendruomenės konsolidavimo ir tapatybės saugos funkcijas.

Apžvelgiant Latvijoje leistą lietuvių periodinę spaudą dera paminėti ir šioje šalyje pasirodžiusius politinių emigrantų leidinius. Po 1926 m. gruodžio 17 d. valstybinio perversmo Lietuvoje ir nesėkmingo kairiųjų bandymo ginklu susigrąžinti prarastą valdžią 1927 m. surengiant kontrperversmą, atsirado Lietuvos piliečių, kurie, vengdami suėmimo dėl politinių motyvų, buvo priversti pasitraukti į kaimynines šalis. Itin gausi politinių emigrantų bendruomenė susidarė Latvijoje.

Politiniai emigrantai tęsė kovą ir pagrindinis jų ginklas buvo propaganda spausdintu žodžiu. 1927 m. lapkritį lietuvių emigrantai socialdemokratai Vilniuje pradėjo leisti savo laikraštį „Pirmyn“, kuris buvo platinamas ir Latvijoje. Tačiau šį laikraštį Latvijos valdžia 1929 m. birželį uždraudė įvežti į šalį, todėl Lietuvos socialdemokratų organizacija užsienyje (ji įsikūrė 1928 m.) 1930 m. balandžio 6 d. nutarė Rygoje leisti mėnesinį socialdemokratų laikraštį „Darbininkų balsas“⁷⁵. Pirmas šio laikraščio numeris pasirodė 1930 m. birželio 1 d. Laikraščio faktiniu redaktoriumi tapo Zenonas Buračas, o atsakinguoju redaktoriumi buvo Latvijos pilietis, dienraščio „Socialdemokrats“ reporteris Peteris Turinis, pasirašinęs Petru Turinu. Artimiausiu Z. Buračo talkininku leidžiant laikraštį buvo nuolatinis dienraščio „Socialdemokrats“ bendradarbis Ernestas Skujeniekas, dažnai rašantis į šį dienraštį Lietuvos politinį režimą kritikuojančius straipsnius. Šis latvių kairiųjų žurnalistų bendradarbiavimas nebuvo atsitiktinis – Latvijos kairioji spauda rėmė politinių emigrantų leidybinę veiklą: „Darbininkų balso“ redakcija, priimdama interesus, glaudėsi laikraščio „Lauku darbs“

⁷⁰ Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo protokolas. 1928, vasario 3–5. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 799, l. 172.

⁷¹ BYRAS. Pavasariniai rūpesčiai. *Lietuvių balsas*, 1938, balandžio 8, nr. 14, p. 1.

⁷² Kuo galime paremti užsienių darbininkus lietuvius? *Lietuvių balsas*, 1938, lapkričio 11, nr. 44, p. 4.

⁷³ Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje patarėjo K. Karėčkos pro memoria apie Latvijos lietuvius ir Lietuvos laukų darbininkus Latvijoje. 1940, balandžio 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 564.

⁷⁴ Ten pat.

⁷⁵ Lietuvos socialdemokratų organizacijos užsienyje Vykdomojo komiteto posėdžio protokolas. 1930, balandžio 6. LCVA, f. 120, ap. 1, b. 2, l. 25.

redakcijoje, o „Socialdemokrats“ redakcija „Darbininkų balso“ leidybai kas mėnesį skirdavo nedidelę finansinę paramą. Tačiau pagrindinės leidybos išlaidos buvo padengiamos iš Vilniaus atkeliaujančiais plečkaitininkų pinigais⁷⁶.

1931 m. rudenį kiek ilgiau kaip metus ėjusio laikraščio leidybą buvo nuspręsta laikinai sustabdyti. Manoma, kad šis sprendimas buvo priimtas dėl finansinių problemų, nes leidyba taip ir nebuvo atnaujinta⁷⁷. Akivaizdu, kad laikraščio (kaip teigta, turinčio 3000 egzempliorių tiražą) leidimas buvo nuostolingas, tačiau kita vertus, leidėjų tikslas buvo ne pelnas, o savo idėjų sklaida. Štai kaip redaktorius Z. Buračas su bendraminčiais dalijosi sumanymu, kaip platinsiąs pirmąjį laikraščio numerį: „Šiandien tik gavau iš spaustuvės po pietų ir daug jau išdaviau agentūroms, išsiuntinėjau asmenims ir 300 padalysiu prie visų 3 bažnyčių (turėta galvoje Rygoje veikiančios katalikų bažnyčios – aut. past.) po šimtą. Manau, kad bus nemaža triukšmo iš klerikalų ir fašistų pusės. Kaip tik Rygoje yra ūkink. sąjungos atgabenta 100 žm. lietuvių darb. ir todėl mes jau šiandien pat juos aprūpinom laikraščiu. Manau, kad šis laikraštis daug mums padės polit. darbo nuveikti“⁷⁸. Didelę šio laikraščio, kaip ir kitų politinių emigrantų leidžiamų laikraščių, tiražo dalį buvo bandoma nelegaliai pargabenti ir platinti Lietuvoje. Politinių emigrantų spaudai platinti Latvijoje buvo skurtas platintojų tinklas, kurį sudarė daugiau kaip 60 asmenų⁷⁹. 1933 m. liepą Rygoje pasirodė pirmasis naujo politinių emigrantų laikraščio „Darbo frontas“ numeris, kurio redaktoriumi buvo V. Pilotas. Šis laikraštis taip pat buvo trumpaamžis – leidyba nutrūko 1934 m. po Latvijoje įvykusio valstybės perversmo.

1940 m. rugpjūčio 9 d. išėjo paskutinis „Lietuvių balso“ numeris – sovietinė okupacija daugiau kaip pusei amžiaus nutraukė lietuvių spaudos Latvijoje leidybą. Šis lietuvių bendruomenės laikraštis buvo atgaivintas tik 1994 m., kai Latvija jau buvo atkūrusi nepriklausomybę.

Išvados

Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse, dėl ekonominės migracijos iš Lietuvos, kurią sąlygojo darbo jėgos perteklius kaime, Latvijos miestuose susiformavo gausios lietuvių bendruomenės. Lietuviškos spaudos legalizavimas Rusijos imperijoje 1904 m. ir potencialaus skaitytojų rato susiformavimas sukūrė prielaidas Latvijoje pradėti leisti periodinę spaudą lietuvių kalba. 1909 m. Rygoje, kur gyveno didžiausia lietuvių bendruomenės dalis, buvo pradėti leisti lietuviški savaitraščiai. Šių laikraščių leidyba atspindėjo socialinius ir kultūrinius procesus lietuvių bendruomenėje: lietuvių bendruomenės konsolidavimo siekį ir jos kultūrinę bei politinę emancipaciją, lietuvių bendruomenės pasidalijimą į skirtingas pasaulėžiūrines stovyklas. Periodinė spauda tapo lietuvių bendruomenę atstovaujančiu, ją telkiančiu ir jos interesus ginančiu instrumentu. Šios spaudos leidėjai siekė, kad ji tarnautų kaip tautinio identiteto palaikytoja ir saugotoja.

Lietuvių bendruomenė Latvijos Respublikoje 1918–1940 m., lyginant su laikotarpiu prieš Pirmąjį pasaulinį karą, buvo žymiai mažesnė. Ryga nebebuvo vieta, kur gyveno lietuvių bendruomenės dauguma, tačiau išliko kultūrinis centru Latvijoje gyvenantiems lietuviams, todėl šiame mieste buvo atgaivinta lietuviškos spaudos leidyba. Dėl labai sumažėjusios ir ekonomiškai silpnos lietuvių bendruomenės jai skirtos periodinės spaudos leidyba buvo galima tik dėka finansinės paramos iš Lietuvos valdžios. Pastaroji siekė, kad spauda tarnautų lietuvių etninio identiteto išsaugojimui. Latvijoje leidžiama periodinė spauda lietuvių kalba, kaip ir anksčiau, atliko lietuvių bendruomenę atstovaujančio, ją telkiančio ir jos interesus ginančio instrumento vaidmenį, o jos leidėjai siekė, kad ji tarnautų bendruomenės narių tautinio identiteto saugojimui.

⁷⁶ VRM Kriminalinės policijos Lietuvos URM pateikta politinių emigrantų veiklos Latvijoje apžvalga. 1930, liepos 11. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1025, l. 18.

⁷⁷ ČEPAS, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius: Vaga, 2000, p. 245–247.

⁷⁸ VRM Kriminalinės policijos Lietuvos URM pateikta politinių emigrantų veiklos Latvijoje apžvalga. 1930, liepos 11. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1025, l. 19.

⁷⁹ Ten pat, l. 20.

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai šaltiniai

- LJDL „Rūta“ protestas. LVVA, f. 5761, ap. 1, b. 1, l. 269.
- LJDL „Rūta“ raštas „Rygos balso“ redaktoriui Juodavalkiui. 1925, kovo 11. Latvijos valstybinis istorijos archyvas (toliau – LVVA), f. 5761, ap. 1, b. 1, l. 264.
- Lietuvių jaunimo draugijos Latvijoje „Rūta“ įstatai. 1923 m. LVVA, f. 5761, ap. 1, b. 1, l. 11–14.
- Lietuvos Ministrų Kabineto reikalų vedėjo raštas Lietuvos URM. 1922, vasario 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 266, l. 293.
- Lietuvos atstovybės Latvijoje raštas Lietuvos URM. 1923, sausio 8. Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 376, l. 152.
- Lietuvos konsulų Latvijoje suvažiavimo protokolas. 1928, vasario 3–5. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 799, l. 172.
- Lietuvos socialdemokratų organizacijos užsienyje Vykdomojo komiteto posėdžio protokolas. 1930, balandžio 6. LCVA, f. 120, ap. 1, b. 2, l. 25.
- Lietuvos pasiuntinio Latvijoje pranešimas Lietuvos URM. 1930, birželio 25. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1038, l. 7–9.
- Lietuvos VRM Kriminalinės policijos Lietuvos URM pateikta politinių emigrantų veiklos Latvijoje apžvalga. 1930, liepos 11. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1025, l. 18–19.
- Lietuvos konsulo Rygoje 1931 m. veiklos apžvalga. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1277, l. 10–11.
- Lietuvos konsulato Rygoje veikla 1931 m. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1277, l. 8–9.
- Latvijos – Lietuvos ekonominių santykių apžvalga. 1933, rugpjūčio 9. (LVVA), f. 2574, ap. 3, b. 1156, l. 203.
- Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje 1934 m. slaptų kreditų sąmata. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1336, l. 7.
- Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje 1936 m. slaptų kreditų sąmata. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1336, l. 13.
- Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje pranešimas Lietuvos URM. 1938, spalio 18. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 2031, l. 3.
- Lietuvos pasiuntinybės Latvijoje patarėjo K. Karėčkos pro memoria apie Latvijos lietuvių ir Lietuvos laukų darbininkus Latvijoje. 1940, balandžio 19. LCVA, f. 383, ap. 7, b. 1888, l. 564.
- PRAPUOLENIS, Bronius. *Atsiminimai*. Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bibliotekos Rankraščių skyrius, f. 87–190, lap. 70–71.
- „Šviesos“ draugijos valdybos posėdžio, įvykusio 1924 gegužės 5, protokolas. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 33.
- „Šviesos“ draugijos visuotinio susirinkimo, įvykusio 1922 rugsėjo 10, protokolas. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 4–5.
- „Šviesos“ draugijos valdybos posėdžio, įvykusio 1924 spalio 6, protokolas. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 40.
- „Šviesos“ draugijos valdybos posėdžio, įvykusio 1925 sausio 6, protokolas. LVVA, f. 5638, ap. 1, b. 2, l. 44.

Publikuoti šaltiniai ir literatūra

20. *gadsimta Latvijas vēsture. II: Neatkarīga valsts. 1918–1940*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgads, 2000.
- A. L. Po Latvijā (Tenai, kur lietuviai šneka). *Rygos balsas*, 1928, lapkričio 17, nr. 42, p. 2.
- AIŠBĒ. Iš Mintaujos. *Varpas*, 1892, nr. 1, p. 13.
- BYRAS. Pavasariniai rūpesčiai. *Lietuvių balsas*, 1938, balandžio 8, nr. 14, p. 1.
- Ceturtā tautas skaitīšana Latvijā 1935. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936–1939. p. 292.
- ČEPAS, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius: Vaga, 2000. 272, [2] p. ISBN 5-415-01488-8.
- GAIGALAITĒ, Aldona. Latvijos lietuvių organizacijos ir jų šelpimas 1919–1940 metais. *Lietuvos istorijos metraštis*. 1995. Vilnius: Pradai, 1996, p. 91–107.
- Iš Latvijos Lietuvių Sąjungos Centro Valdybos gyvenimo. *Lietuvių balsas*, 1934, vasario 23, nr. 4, p. 3.
- JAKAVIČIUS, Liudvikas. Paskutinis žodis. *Juokdarys*, 1907, nr. 12, p. 100.
- JAKAVIČIUS, Liudvikas. „Rygos Naujienų“ pradžia. *Rygos naujienos*, 1909, lapkričio 29, nr. 1, p. 1.
- Kuo galime paremti užsienių darbininkus lietuvių? *Lietuvių balsas*, 1938, lapkričio 11, nr. 44, p. 4.
- Latvija skaitļos 1936. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1937.
- Latvijas lauksaimniecība 1930. Gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1931.
- Latvijas lauksaimniecība 1935. gadā. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1936.
- Latvijas tautsaimniecības vēsture. Rīga: Jumava SIA, 2017.
- Latvijos lietuviai – vieninga šeima. Kaip praėjo Latvijos lietuvių sąjungos suvažiavimas. *Latvijos lietuvis*, 1931, sausio 23, nr. 4, p. 1–2.
- Leišu avižniecības attīstība Lietuvā un Rīgā. *Dzimtenes Vēstnesis*, 1914, gruodžio 27, p. 2.
- LIETUVANIS. *Atsiminimai iš lietuvių spaudos draudimo laikų: 20 metų Lietuvos nepriklausomybės sukakties minėjimo proga, 1918–1938*. Šiauliai: išleido Liudas Jakavičius, [1939]. 312 p.
- MAČIULIS, Dangiras; JEKABSONS, Eriks. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2018. 317, [1] p. ISBN 978-609-8183-55-9.
- MERKELIS, Aleksandras. *Juozas Tumas Vaižgantas*. Vilnius: Vaga, 1989. 398, [1] p. ISBN 5-415-00658-3.
- MERKYS, Vytautas. *Knygnešių laikai, 1864–1904*. Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 1994. 418, [3] p. ISBN 9986-09-018-0.
- Mūsų kaimynas. „Lietuvio“ pasirodymo proga. *Lietuvių balsas*, 1934, sausio 13, nr. 1, p. 1.
- Nuo Redakcijos. *Juokdarys*, 1906, nr. 1, p. 3.
- Nuo Redakcijos. *Rygos garsas*, 1909, kovo 19, nr. 1, p. 1.
- Nuo Redakcijos. *Rygos naujienos*, 1909, lapkričio 29, nr. 1, p. 1.
- P. Ryga. *Vilniaus žinios*, 1905, kovo 29, nr. 80, p. 4.
- RAGUOTIENĖ, Genovaitė. *Spaudą atgavus: knyga ir skaitytojas 1904–1918 m. Lietuvoje*. Vilnius: Stepono leidykla, 1996. 349, [3] p. ISBN 9986-690-01-3.
- Redakcija. Užleistą darbą atgaivinant. *Rygos balsas*, 1921, liepos 30, nr. 1, p. 1.
- Redakcija. Ant slenkščio Naujųjų Metų. *Rygos balsas*, 1925, sausio 3, nr. 1, p. 1.
- „Rygos garso“ valdybos pranešimas. *Rygos garsas*, 1910, sausio 1, nr. 1, p. 1.

- Rygos lietuviai. *Rygos garsas*, 1914, balandžio 23, nr. 32, p. 1.
- T.P. Nuo Redakcijos. *Juokdarys*, 1907, nr. 12, p. 99–100.
- TELŠIŠKIS. Iš „Rygos balso“ kūrimosi. *Rygos balsas*, 1922, liepos 29, nr. 29, p. 3.
- Tėvų draugijos narių visuotinis susirinkimas. *Lietuvių balsas*, 1934, balandžio 26, nr. 8, p. 2.
- Trešā tautas skaitīšana Latvijā 1930. Gadā*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1930–1931, p. 63.
- TUMAS, Juozas. *Rygos garsai*. *Rygos garsas*, 1915, sausio 3, nr. 1, p. 1.
- TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuva*, 1927, vasario 11, nr. 34, p. 2–5.
- TUMAS, Juozas. Lietuvių kultūros centrai. *Lietuvos aidas*, 1928 gegužės 3, nr. 75, p. 2–5.
- VAIČIŪNAS, A. Mūsų laikraščio reikalai. *Rygos balsas*, 1921, lapkričio 12, nr. 16, p. 1.
- VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 12. Vilnius: LLTI, 2000, p. 247–249.
- ЭЙДИНТАС, Альфонсас. *Литовская эмиграция в страны Северной и Южной Америки в 1868–1940 г.г.* Вильнюс: Мокслас, 1989. 30, [3] p.

POETINĖ ATGIMIMO RETORIKA 1917–1919 M. LIETUVIŲ IR LATVIŲ SPAUDOJE

Viktorija Jonkutė

Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas

Santrauka

1918-ieji Lietuvoje, kaip ir Latvijoje – karo patirtimi įprasminti valstybės atkūrimo ir nepriklausomybės paskelbimo metai. Tuo metu Baltijos šalyse ir yrančiose Rusijos ir Vokietijos imperijose vykę politiniai pokyčiai buvo labai svarbūs ir spaudos leidiniams, kurie net ir cenzūruojami esmingai prisidėjo prie visuomenės ir viešosios erdvės laisvėjimo. Nors tokie dramatiški, ribiniai, revoliuciniai laikotarpiai yra nestabilūs, jie pasižymi savita kultūros charakteristika. Karo metu trauminėmis aplinkybėmis prasidėjęs Atgimimas siekė sutelkti tautinę bendruomenę ir spaudoje: aktualizavo literatūros, kultūros tradicijas, poetinius įvaizdžius, naudojo savitą agitacinę tautinę retoriką. Pastarajai būdingas karo, kovos personifikavimas, antropomorfiniai tautos vaizdiniai, gamtinė nepriklausomybės, laisvės metaforika. Straipsnio pradžioje glaustai aptariamas pereinamojo nepriklausomybės laikotarpio istorinis kontekstas, spaudos raida ir tuometinė jos situacija. Empyrinėje dalyje analizuojamas itin didelę visuomeninę, politinę įtaką turėjęs 1917–1919 m. lietuvių laikraščio *Lietuvos aidas*, tapusio vyriausybės oficiozu, ir tarpukario laisvos Latvijos spaudos simbolio *Jaunākās Ziņas* (*Naujausios Žinios*) turinys. Fragmentiškai pasiremama ir kitais šio laikotarpio lietuvių ir latvių periodinės spaudos leidiniais bei literatūros kūriniams. Tyrimo medžiagos korpusą sudaro šimtas tekstų ar jų fragmentų. Dėl ribotos straipsnio apimties straipsnyje pristatomi tik keli tekstiniai pavyzdžiai. Analizuojant literatūriniuose ir publicistiniuose tekstuose dažniausiai pasikartojančias Atgimimo diskurso figūras ir poetinės raiškos ypatumus, aptariami keli iliustratyvūs metaforiško konceptualizavimo atvejai. Dažniausiai pasitaikanti vaizdinių grupė – gamtos reiškiniai. Straipsnyje pristatoma tyrimo medžiaga – teksto autorės vykdomo podoktorantūros stažuotės projekto¹ dalis.

Reikšminiai žodžiai: spauda, Lietuva, Latvija, 1918, Atgimimas, revoliucija, karas, poetika, vaizdinys, metafora.

Įvadinės pastabos: istorinis kontekstas

1918-ieji Lietuvoje ir Latvijoje – simboliniai metai, įprasminti nepriklausomybės kovų ir valstybingumo patirtimi, įgyta per beveik dešimtmetį trukusį karų laikotarpį². Tokio mas-to įvykiai ir suirutės stipriai paveikia visuomenės gyvenimą, bet sykiu ją sutelkia ir mobili-zuoja. Lietuvių ir latvių Atgimimo istorija neatsiejama nuo spaudos istorijos, tad šie ribiniai metai – ir šių tautų nacionalinės spaudos raidos atskaitos taškas. Spauda nuo pat jos atsiradimo laikų atliko itin svarbų vaidmenį tautų kultūrų formavimėsi. Raštingumo paplitimas ir spaudos technologijos buvo vienas svarbiausių veiksnių, lėmusių tautinių bendruomenių susitelkimą ir modernių tautų atsiradimą³. Kaip aptardamas XX a. pradžios literatūrinius leidinius pastebėjo išeivijos istorikas Vincas Trumpa, „nuo Aušros laikų mūsų istorija yra

¹ Finansavo Lietuvos mokslo taryba (sutarties Nr. S-PD-22-76).

² BALKELIS, Tomas. *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas*. Vilnius: Tyto alba, 2019.

³ ANDERSON, Benedict. *Įsivaizduojamos bendruomenės. Apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė. Vilnius: Baltos lankos, 1999, p. 26.

žymia dalimi mūsų spaudos istorija. Kova dėl spaudos draudimo panaikinimo brandino mūsų kultūrinės ir politinės nepriklausomybės idėją⁴. Baltijos šalių spaudos raidos istorija europiniame kontekste šiuo požiūriu yra fenomenalus reiškinys. Neatsitiktinai latviai vadinti „laikraštinių tauta“ (latv. *Avīžnieku tauta*)⁵, o Lietuvoje XX a. pradžioje kalbėta apie „laikraštinkystės epidemiją“⁶.

XX a. pirmieji dešimtmečiai Lietuvoje ir Latvijoje buvo lemtingi ir spaudai. 1904 m. panaikinus spaudos draudimą, prasidėjo nauja era. Šio politinio, kultūrinio įvykio reikšmę amžininkai skambiai lygino su Žalgirio mūšiu, Gedimino ir Vytauto laikų pergalėmis⁷. O Latvijoje 1922 m. simboliškai įprasminas ir spaudos šimtmetis⁸. Nesant kitų demokratijos institucijų, spauda atsiskleidė kaip paveikus intelektualinis, visuomeninis telkties veiksnys, sykiu – politinės galios įrankis. Laikraščiai Latvijoje buvo tarsi „visuomeninio ir politinio gyvenimo kvėpavimo organai“⁹. Vis dėlto, nepaisant klestėjimo, XX a. spaudos laukė ilgas ir sudėtingas formavimosi procesas ir nuolatinė kova už laisvę. Viltingi karo pabaigos ir nepriklausomybės lūkesčiai ne iš karto išsipildė: dar ilgai tekėjo „kraujo ir ašarų upeliai“¹⁰, tęsėsi rekvizicijos, plėšikavimai, žudymai, badas, gaisrai. Lietuva ir Latvija karo metais prarado daugiau nei po milijoną gyventojų¹¹. Visa tai sunkino ir spaudos leidybą ir platinimą. Karo metais dalies leidinių tiražai sumažėjo kelis kartus, o kai kurių leidyba apskritai buvo nutraukta, ne kartą keitėsi leidybos vietos, leidinių pavadinimai.¹²

Be to, net ir po 1917 m. vasario revoliucijos spaudai teko susidurti su politine ar karine cenzūra: iš pradžių išorine Rusijos ar Vokietijos okupacinių valdžių, po nepriklausomybės paskelbimo – ir vidine valstybine¹³. 1918 m. vasario 16 d. paskelbus Lietuvos nepriklausomybę, o lapkričio 18 d. – Latvijos, šalyse pradėtos kurti naujos masinių medijų sistemos ir apibrėžti veiklos principai, nors tebeveikė cenzorių įvesti reglamentai. 1919 m. lapkričio 30 d. priimtas Lietuvos Valstybės Spaudos įstatymas¹⁴ suteikė daugiau laisvių, tačiau įvesta stipri karo kontrolė leido komendantams prireikus sustabdyti spaudos leidimą¹⁵. Andrius Vaišnys savo tyrimuose yra išsamiai aptaręs periodinės spaudos reglamentavimą atnaujinus karo cenzūrą, įtemptus spaudos ir valdžios santykius, viešosios informacijos ribojimo pasekmės¹⁶. Latvijoje 1919 m. liepą taip pat įvesta karo cenzūra, prižiūrėjusi žiniasklaidoje publikuojamą informaciją¹⁷. Naujas spaudos etapas šioje kaimyninėje šalyje prasidėjo tik 1924 m. vasarį, priėmus liberalųjį Latvijos Respublikos Spaudos įstatymą.

Atgimimo laikotarpio spauda: politinė jėga ir sociokultūrinis kapitalas

XX a. Atgimimo laikotarpio spauda leista įtemptomis, nestabiliomis ekonominėmis, politinėmis aplinkybėmis. Pirmaisiais metais didelę dalį dienraščių turinio užėmė karo naujienos ir faktografinė informacija apie kariaujančias šalis, dingusiųjų ir karo belaisvių sąrašai.

⁴ TRUMPA, Vincas. Į platesnius horizontus. *Metmenys*, Chicago, Illinois: Metmenų bendrovė, 1981, nr. 42, p. 138.

⁵ LINIŠ, Eduards. *Avīžnieku tauta: 1822. gadā sāk iznākt "Latviešu Avīzes"*. LSM.LV, 2022 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/aviznieku-tauta/aviznieku-tauta-1822.-gada-sak-iznakt-latviesu-avizes.a154932/>>.

⁶ SĖBRAITIS (S. Matulaitis). Laikraštinkystės epidemija. *Vilniaus žinios*, 1908, vasario 16 (29), p. 3.

⁷ PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Karo meto dienoraštis*. T. 1. Sud. Jerutė Vaičekauskienė. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2010, p. 20.

⁸ 1822 m. išleistas pirmasis laikraščio „*Latviešu Avīzes*“ (*Latweeschu Awises* „Latvijos laikraštis“) numeris.

⁹ SESKIS, J. Prese un politika. *Brīvā Zeme*, 1921, 11. aprīlis, nr. 80, p. 1.

¹⁰ Į Lietuvos piliečius. *Lietuvos aidas*, 1918, gruodžio 29, nr. 165, p. 2.

¹¹ Konkretų karo metų Baltijos šalių gyventojų skaičius šaltiniuose varijuoja, nes nepakanka statistinių duomenų, skiriasi skaičiavimų metodologijos. Latvijoje įprastai nurodomas 1914 m. gyventojų skaičius yra 2 552 000, o po karo – 1 480 000 (Skujenieks, 1928). Lietuvoje gyventojų karo metais sumažėjo nuo 3 350 500 (Vaitekūnas, Meškauskas; naujausiais skaičiavimais 3 057 126, Norkus, et. al., 2020) iki 2 121 000.

¹² Pavyzdžiui, latvių laikraštis *Lidums* (1915–1918; 1925–1928) 1917–1918 m. tapo *Gaisma*, vėliau *Tauta* (1918), nuo 1919 m. *Brīvā Zeme*.

¹³ SAHLITS, J. (ZĀLĪTIS, Jānis). Latvijas Pagaidu Valdība. *Latvijas Sargs*, 1919, 6. aprīlis, nr. 65, p. 1.

¹⁴ *Žurnālistika* 1988/1989. Kn. 17–18. Vilnius, 1991, p. 48–49.

¹⁵ RIAUBIENĖ, Airida. Spaudos priežiūros ir kontrolės sistema tarpukario Lietuvoje. *Bibliografija*, 2003, p. 33.

¹⁶ VAIŠNYS, Andrius. *Spauda ir valstybė, 1918–1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu*. Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija, 1999.

¹⁷ ZELMENIS, Gints. Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918–1934). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, no. 4 (85), p. 81.

„Fiat“ automobilis, registruotas Emilijos Benjaminios vardu, XX a. 3 deš.
Latvijos valstybės istorijos archyvas (LNA LVVA)

Daugelio nepriklausomybės kovų laikotarpio tekstų poetinė raiška buvo šabloniška, tačiau individualesniuose jau matėsi autorių kūrybos turinio ar stilistikos pokyčiai. Nors poetikos to meto periodikoje būta mažai, net ir pavieniai joje publikuoti poezijos, poetinės prozos ar literatūrinės publicistikos tekstai skatino polemiką ir savirefleksiją, prisidedami ir prie tautinės savimonės stiprinimo bei literatūros modernėjimo. Minėtina ir tai, kad spaudos leidinius rengė, tekstus rašė autoritetingos, visuomenėje žinomos asmenybės, kurių didelė dalis buvo rašytojai, aktyviai įsitraukdavę ir į politinę, visuomeninę veiklą. Jie padėdavo ideologines, vertybines nuostatas įtvirtinti skaitytojų bendruomenėje. Publikacijos spaudoje buvo naudingos ir patiems autoriams – populiariausi dienraščiai pasiekdavo daug didesnę auditoriją nei specializuoti literatūriniai, kultūriniai leidiniai ar knygos.

Prieškariu pradėtas leisti, pradžioje kapeiką tekainavęs, vėliau „spaudos karaliumi“¹⁸ tapęs nepartinis latvių dienraštis *Jaunākās Ziņas* (1911–1940) žymi masinės spaudos Latvijoje pradžią¹⁹. Itin svarbų vaidmenį jis atliko karo metu: nemokamai publikavo pabėgėlių skelbimus, naujienas iš fronto ir politines aktualijas, siekė kultūrinių temų įvairovės. Leidinyje taip pat publikuotos „bulvarinės“ vietos naujienos, reklamos, skaitytojų nuomonė, kelionių įspūdžiai ir net romanų fragmentai. Laikraštis turėjo platų užsienio korespondentų tinklą, modernią spausdinimo mašiną, be to, autoriams mokėjo didelius honorarus. Žinomi Latvijos rašytojai, tokie kaip Karlis Skalbe (*Kārlis Skalbe, 1879–1945*), jame rengė autorines publicistikos, literatūros skiltis. Be to, kuomet kiti periodikos leidiniai ir spaustuvės iš sostinės evakavosi, *Jaunākās Ziņas* buvo vienintelis Rygos pafrontėje likęs laikraštis²⁰. Tuo metu jo pardavimai siekė rekordinį 98 tūkstančių egzempliorių tiražą, o tarpukario pabaigoje kai kurie numeriai leisti netgi 250 tūkstančių egzempliorių tiražu. Savo populiarumu ir leidybos apimtimis šis leidinys lenkė kitus to meto Baltijos šalių laikraščius. Jo leidėja Emilija Benjaminia (*Emīlija Benjamiņa, 1881–1941*)²¹ tarpukariu tapo viena turtingiausių ir įtakingiausių Latvijos moterų, kartu su vyru Antonu Benjaminu (*Antons Benjamiņš, 1860–1939*) aktyviai dalyvavo paramos veiklose. Deja, buvo ištremta į Sibirą, kur ir mirė.

¹⁸ KĀRKLIŅŠ, Jānis. *Latvijas preses karalis: atmiņas par Jaunāko ziņu laikiem*. Rīga: Karogs, 1990.

¹⁹ Populiarių, didelio tiražo laikraščių XX a. pradžioje Latvijoje būta ir anksčiau, pavyzdžiui, „Dzimtenės Vėstnesis“, bet jų tiražai ir populiarumas buvo mažesni.

²⁰ DIMANTS, Ainārs. *Latvijas prese 200 gados: No „Latviešu Avīzēm“ līdz digitālo mediju laikmetam*. Rīga: Latvijas Mediji, 2022, p. 56.

²¹ Vadinta „Spaudos karaliene“. 2021 m. Latvijoje tokiu pavadinimu (*Latvijas preses karaliene*) sukurtas daugiaserijinis meninis filmas. 2025 m. serialas išverstas ir į lietuvių kalbą.

Prezidentas A. Smetona lietuvių periodinės spaudos parodoje prie savo redaguotų laikraščių stendo ir J. Kirklys. Atvirukas. 1927 m. kovo 19 d. Kauno IX forto muziejus

Jau kitą dieną po Nepriklausomybės paskelbimo *Jaunākās Ziņas* redakcija skubėjo džiaugtis šia istorine akimirka ir sveikinti naująją Latviją²². Vis dėlto spaudos leidiniai šiai temai skyrė tik nedidelę dalį puslapio, periodikos tekstuose tuo metu dar nenaudota iliustracijų²³. Dienraščiai paminėjo šį įvykį tik simboliškai, publikuodami Latvijos himno stulpelį²⁴ ar kokį kitą proginį posmą, užsienio ar vietos valdžios kreipimuisi į piliečius, informacinių pranešimų apie Tautos tarybos veiklas ar Vokietijos atstovų atsakymus.

Lietuvoje simboliniu Atgimimo šaukliu tapo 1917 m. rugsėjo 6 d. pradėtas leisti „Lietuvos Aidas“. 15 tūkstančių tiražu išleistame pirmajame leidinio numeryje Antano Smetonos vadovaujama redakcija rašė: „Mes nusimanome, kaip sunkiomis aplinkybėmis tenka mums darbuotis; aplinkui karo pėdsakai, visur kur tik žvilgtelėsi, liūdna ir griaudu: čia griuvėsiai žolėmis apaugę, ten tuščias suirusio gyvenimo trobesys, ten vėl kitas koks skurdo reginys. Visi betgi juntame karą galop einant. Nuliūdime gimsta geresnės ateities viltis: tikimės stosiant ant griuvėsių naują gyvatą, nebepanašią į tą, kuri buvo prieš karą.“²⁵ Taigi, net ir niūriomis aplinkybėmis, skurdžiomis sąlygomis leidiniai ryžtingai ėmėsi darbo ir ragino tautiečius „glaudžiai vienybės laikytis“ ir nepasiduoti.

1917 m. ruduo buvo itin svarbus ir Lietuvos valstybingumui. Vilniaus konferencijoje susirinkę visuomenės atstovai apsvaistė Lietuvos valstybės atkūrimo klausimą ir išrinko Lietuvos Tarybą. Beveik visi jos nariai užsiėmė leidybine veikla arba buvo publicistai, redaktoriai ar kitaip bendradarbiavo spaudoje. Nors vokiečių cenzūra draudė spaudoje skelbti Vilniaus konferencijos nutarimus, „Lietuvos Aido“ literatūriniam priede „Liuosoji valanda“ spalio pradžioje pasirodė dvi Konferencijos ir Tarybos narių nuotraukos, o 1918 m. vasario 19 d. slapta paskelbtas ir Nepriklausomybės Akto tekstas. Ankstesnis bandymas jį publikuoti laikraštyje baigėsi nesėkmingai – parengti numeriai buvo konfiskuoti, o spaustuvė uždaryta. Bet prieš tai dokumentas išsiųstas ir paviestas Vokietijos laikraščiuose.

²² *Jaunākās Ziņas*. 1918, 19. novembris, nr. 4.

²³ 1920 m. Latvijoje pradėtas leisti modernus iliustruotas meno, literatūros žurnalas *Ilustrēts Žurnāls*. Iliustracijų atsirado ir laikraštyje *Jaunākās Ziņas*.

²⁴ *Dzimtenes Ziņas*. 1918, 20. novembris, nr. 158; 21. novembris, nr. 159.

²⁵ Pirmutinis žodis. *Lietuvos aidas*, 1917, rugsėjo 6, nr. 1, p. 1.

LIETUVOS AIDAS

Einis Vilnieje antradienis, ketvirtadienis ir šeštadienis su mėnesiu „Lietuvos Valandos“ priedu. Kainos metams 6 rub. 12 mar.; pusl. metų 3 rub. 6 mar., trims mėnesiams 1 rub. 50 kap. (3 mar.), mėnesiui 50 kap. (1 mar.). Atskiras numeris — 5 kap. (10 f.). Redakcijos adresas: Vilnius, Benediktyn g. 2. Lietuviškai rašant reikia dėti adresą: An die Pressestelle Ob Ost, IV für „Lietuvos Aidas“, Deutsche Feldpost 166.

Skelbimų kainos: ketradalo skilties patito eilutė 15 kap. (30 f.), buty ir darbo skelbimams tokiai pat patito eilutė 10 kap. (20 f.); trečdalo skilties reklamų eilutė 75 kap. (1,50 mar.). Skelbimų pakartojant nuleidžiamas procentas. Skelbimai priimami laikraščio Administracijoje, Vilniuje, Benediktyn g. 2—2, tam tikrų agentų ir visose skelbimų įstaigose.

Vilniausius redaktorius A. Smetona, artimieji bendradarbiai: M. Biržiška, P. Bugailiškis, P. Klimas, kun. dr. J. Stankevičius, agr. A. Stulginskis, dr. J. Šaulys ir A. Zmuidzinavičius.

№ 22 (70)

Vilnius, antradienis, 1918 m. vasario mėn. 19 d.

II metai

LIETUVOS TARYBA skelbia

Lietuvos nepriklausomybę

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario m. 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybės šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaip vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintąją tautų apsisprendimo teisę ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18—23 d. 1917 metais, **skelbia atstautanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine VILNIUJE** ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Draugė Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.

Vilnius, vasario 16 d. 1918 m.

Lietuvos Tarybos nariai:

Dr. J. Basanavičius, K. Bizauskas, M. Biržiška, S. Banaitis, P. Dovydaitis, St. Kairys, P. Klimas, D. Malinauskas, V. Mironas, St. Narutavičius, A. Petrulis, Dr. J. Šaulys, K. Šaulys, J. Šernas, A. Stulginskis, A. Smetona, J. Smilgevičius, J. Staugaitis, J. Vailokaitis, J. Vileišis.

„Lietuvos aidas“ viršelis, kuriame pirmą kartą paskelbtas Lietuvos Nepriklausomybės Aktas.
1918 m. vasario 19 d., Nr. 22

LIUOSOJI VALANDA

4° MĖNESINIS LIETUVOS AIDO PRIEDAS

ALp 2505

№ 1

VILNIUS, KETVIRTADIENIS, 1917 M. SPALIŲ MĖN. 4 D.

PIRMI METAI

LIETUVIŲ KONFERENCIJA VILNIUJE

Kaina 10 fén.

Organizacijos Komiteto pildomasis biuras ir Konferencijos Prezidiumas A. Jurašaitys fot.
(iš kairės į dešinę): P. Bugailiškis, K. Bizauskas, Kun. kan. K. Saulys, Kun. J. Staugaitis, Dr. J. Basanavičius, S. Kairys, A. Smetona, J. Vileišis, Kun. P. Dogelis, J. Paknys, Dr. J. Saulys, M. Biržiška, Kun. Dr. Stankevičius, P. Klimas.

Konferencijos išrinktoji Lietuvos Taryba A. Jurašaitys fot.
(iš kairės į dešinę, sėdi): J. Vileišis, Dr. J. Saulys, Kun. J. Staugaitis, S. Narutavičius, Dr. J. Basanavičius, A. Smetona, Kun. kan. K. Saulys, S. Kairys, J. Smilgevičius, (stovi): K. Bizauskas, J. Vailokaitis, D. Malinauskas, Kun. V. Mironas, M. Biržiška, Kun. A. Petrusis, S. Banaitis, P. Klimas, A. Stulginskas, J. Šernas, P. Dovydaitis.

„Lietuvos aid“ priedas, skirtas Lietuvos konferencijai
Vilniuje. 1917 m. spalio 4 d., Nr. 1

Atgimimo pradžioje spaudoje dar vengta vartoti žodį „nepriklausomybė“, tiesiogiai aktualizuoti valstybingumą ir tautinį kontekstą, todėl jie perteikti fragmentiškais literatūrinėmis, publicistinėmis parafrazėmis ar metaforizuota poetine kalba. Nestabiliaus ir dramatiško laikotarpio fatališkumas, jo svarbos, istoriškumo pojūtis įvardytas ir tokiomis apibendrinančiomis laikinėmis nuorodomis kaip „ateina laikas“, „mūsų valanda“, „rimta valanda“, „Lietuvos valanda“ ar „išmušė valanda“. Šiuo požiūriu simboliškai ir Pirmojo pasaulinio karo metais kaizerinės Vokietijos leisto laikraščio „Dabartis“ (1915–1918) bei jo priedo „Dabarties žiedai“ (1917–1918) ar juos pakeitusio „Nauja gadynė“ (1918) pavadinimai.

Atgimimo poetika: istoriškumas ir literatūriškumas

XX a. pradžios Atgimimo spaudos tyrimai dažniausiai apsiriboja istorine ar politine faktografija ir neretai tampa tarpukario²⁶ ar kitų platesnių kultūrinių tyrimų dalimi. Nors jau vien Atgimimo terminas sulaukia kritikos dėl metaforiško, mitinio pobūdžio²⁷, simbolinės to meto įvykių ir patirčių reprezentacijos bei metaforinės jų konceptualizacijos tyrinėtinos kaip savita pereinamojo laikotarpio visuomenės ir kultūros charakteristika. Sykiu tai ir to meto poetinės, literatūrinės vaizduotės atspindys. Tokiu atveju poetinė savimonė laikoma tautinės-kultūrinės savimonės dėmeniu²⁸. Netgi teigiama, kad poetinis lietuviškosios tapatybės šaltinis yra esminis, pasikartojantis jos bruožas²⁹. Poetiškas istorijos įliteratūrinimas buvo ryškus karo įvykių paliestų valstybių kūrybos bruožas. Pavyzdžiui, karo metais Vokietijos spaudos leidinius ištiko „poetinė ekstazė“³⁰, į dienraščių redakcijas plūdo laišakai su eilėraščiais. Minėtinas ir Kaune 1919 m. birželį išleistas Kazio Binkio sudarytas, labdarai skirtas almanachinis leidinys „Gėlių diena“, kuriame publikuoti jausmingi prozos ir poezijos kūriniai gamtos ir meilės motyvais. Poetiniai „Atgimimo“, „tautų pavasario“ terminai būtent ir išryškina pirminius, impulsyvius laisvės kovų ir lūžio diskurso aspektus. Jų istorizavimas – jau antrinis artikuliavimo etapas.

Pasikartojančius literatūrinius Atgimimo vaizdinius galima laikyti kultūrinės atminties elementais. Kaip teigia šios atminties tyrinėtojas Janas Assmannas³¹, žmogaus atmintis yra „įsišaknijusi“ socialiniuose rėmuose ir kultūros simboliuose (pvz., tekstuose, vaizdiniuose ir ritualuose), kurie yra bendruomenės „tapatumo“ ir jos savivaizdžio dalis. Literatūra, būdama simboline atminties forma, išsiskiria iš kitų kultūrinės atminties simbolių sistemų³². Nors, kaip ir kultūra, atlieka analogišką mnemoninę funkciją³³. Kai kurie vaizdiniai ir kiti prasminiai elementai iš teksto perkeliama į kultūrinės bendruomenės tikrovę. Tokie kultūriniai vaizdiniai keliauja per įvairias kultūros epochas, išlaikydami tam tikrą reikšminį pagrindą, kuris rekonstruoja kultūrinius kontekstus. Vykstant kaitos procesams, simboliniai vaizdiniai kaskart naujai kontekstualizuojami – jų kultūrinė, istorinė reikšmė įgyja naujų simbolių sąsajų su dabarties realijomis. Literatūriniuose, publicistiniuose tekstuose specifiniai, atpažįstami vaizdiniai formuoja kultūrinę atmintį ir kolektyvinę patirtį. Pirmojo pasaulinio karo ir nepriklausomybės kovų metu taip pat aktyvuotas tautinis, kultūrinis simbolinis režimas³⁴, išsiskyręs savitais vaizdiniais.

Atgimimo meto virsmas buvo daugialypis ir apėmė politinės, socialinės, kultūrinės kaitos etapus. Nors nenuspėjami pokyčiai vyko staigiai, jie aprėpė sudėtingus, ilgalaikius procesus bei įvairialypes patirtis, kuriems artikuluoti pasitelkta savita poetinė raiška ir

²⁶ TREIJS, Rihards. *Latvijas Republikas prese: 1918–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.

²⁷ ŽENTELYTĖ, Audronė. Lietuvių tautinio atgimimo mitologija. *Literatūra*, 1998, t. 36 (1), p. 55–73.

²⁸ JONAITIS [ŠIDLAUSKAS], Marijus. *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose*. Klaipėda: Eldija, 1994, p. 50.

²⁹ PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius: Aidai, 2004, p. 10.

³⁰ VAREIKIS, Vyantas. Be ateities iliuzijų. Pirmojo pasaulinio karo vaizdai lietuvių literatūroje. *Kultūros barai*, 2018, nr. 2, p. 80.

³¹ ASSMANN, Jan. Communicative and Cultural Memory. In *Cultural Memories: The Geographical Point of View, Knowledge and Space*. Vol. 4. Edited by Peter Meusburger, Michael Heffernan and Edgar Wunder. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2011, p. 15–27.

³² ERL, Astrid. Literature as a Medium of Cultural Memory. In *Memory in Culture*, Palgrave Macmillan UK, 2011, p. 144–171.

³³ LOTMAN, Jurij. *Culture, Memory and History: Essays in Cultural Semiotics*. Edited by Marek Tamm, translated by Brian James Baer. Cham: Palgrave, Springer, 2019, p. 142.

³⁴ ELGENIUS, Gabriella. *Symbols of Nations and Nationalism: Celebrating Nationhood*. Palgrave Macmillan, 2011, p. 1.

Dabartis

Laikraštis skiriamas Lietuvai

Eina tris kartus į savaitę: antradieniais, ketvirtadieniais, šeštadieniais. Kaina 1 mėnesiui 50 fenigų (30 kap.), vienas numeris 5 fenigai (3 kap.). Užsisakyti prie „Dabarties“ agentų. Duodami nuosimčiai laikraščio pardavinėtojams.

Skelbimai už smulkio rašto eilutę arba jos vietą kainuoja 25 fenigai (12 kapelių) reklamų eilė kainuoja 60 fenigų (30 kapelių). — Redakcija, administracija ir spaustuė Kaune, Kaizerio Vilhelmo gatvė Nr. 60.

No. 37.

Kaunas, pirmadienis kovo 25. dieną.

1918.

Lietuvos valanda.

Paskelbimas laisvos, nepriklausomos Lietuvos.

Berlinas, kovo 23. d. (valdiškai). Lietuvos Tarybos delegacija yra atvykusi pas Vokietijos kanclerį prašytų lietuvių tautos vardu, kad Vokietijos vyriausybė pripažintų Lietuvos valdijos savarankybę. Vokietijos kancleris delegacijai štai kaip atsiliepė:

„Viešpaties kaizerio įsakymas, Jo, kaip teisėto Vokietijos valdijos atstovo, vardu, aš Jums turiu štai ką užreikšti:

Lietuvos Taryba, kaip pripažinta lietuvių tautos atstovybė, gruodžio 11. d. 1917 yra paskelbusi atstatymą Lietuvos, kaip nepriklausomos, su Vokietijos valdija amžina, tvirta sąjunga ir konvencijomis, — ypatingai karuomenės, susinešimo, muitų ir pinigų reikalų — susijungusios valdijos, ir tos valdijos atstatymui yra prašiusi Vokietijos apsaugos ir padėjimo,

kadangi nuogšioliai Lietuvos sąryšiai su kitomis valdijomis yra pertraukti,

tai dabar Vokietijos vardu, pasiremiant minėta Lietuvos Tarybos užraška nuo gruodžio 11. d. 1917, Lietuva tampa pripažinta laisva nepriklausoma valdija.

Vokietija sutinka Lietuvos valdijai suteikti apsaugos ir padėjimo jai atstatyti ir, susitarusi su Lietuvos gyventojų atstovybe, vykins reikalingus darbus.

Ir sulyg nustatymo sąjunginio taikiaus su Vokietija ir sumanytų jam sudaryti reikalingų konvencijų bus padaryta, ko reikės. Kaizeriškoji Vokietijos valdžia re-

miasi ta mintimi, kad, darant konvencijas, bus pabota, taip Vokietijos, kaip ir Lietuvos reikalai ir, kad Lietuva prisidės prie nešimo Vokietijos karo naštų, kuri yra derėjusi ir jai išvaduoti.“

Lietuvos Tarybai taps įteiktas dar tam tikras to pripažinimo dokumentas. Atsakyme minėtas Lietuvos Tarybos nutarimas nuo gruodžio m. 11. dienos 1917 skamba šitaip:

Lietuvos Taryba, Lietuvos ir užsienio lietuvių pripažinta kaip vienintelė įgaliota lietuvių tautos atstovybė, pripažintais tautų apsisprendimo pamatais ir lietuvių susivažiavimo rugsėjo mėn. 18. ligi 23. dienos nutarimu Vilniuje, paskelbia atstatymą nepriklausomos Lietuvos valdijos, su sostapile Vilniumi ir atsiskyrimą nuo visų valdijinių susirišimų, buvusių su kitomis tautomis.

Valdijai atstatyti ir valdijos reikalams ginti taikos derybose Lietuvos Taryba prašo Vokietijos imperijos padėjimo ir apsaugos. Atsižvelgiant į Lietuvos gyvybės reikalus, kurie privalo veikaus sudarymo patvaraus ir artimo taikiaus su Vokietija, Lietuvos Taryba stoja už amžiną, tvirtą sąjungą tarp Lietuvos valdijos ir Vokietijos; toji sąjunga ypač bus vykdoma karuomenės ir susinešimo konvencija, muitų ir pinigų bendrumu.“

Delegacija dabar grįž Lietuvon, praneštų savo tautiečiams savo pasiuntinybės išgavų.

„Dabarties“ viršelis, kuriame publikuotas Vokietijos kanclerio atsiliepimas į paskelbtą Lietuvos Nepriklausomybę. 1918 m. kovo 25 d., Nr. 37

Dabarties Žiedai

No. 12

Kaunas, rugsėjo 14. d.

m. 1918

Apie Vytį ir tautines spalvas.

Manau, kad pradėjus kalbėti apie pačią Vytį, Lietuvos ženklą, kokis jis yra ir iškūr atsiradęs, bus neprošali pasakius keletą žodžių ir apie tai, kas tai yra iš viso tautų ženklai ir kaip jie yra atsiradę.

Viduriniuose amžiuose buvo priimta, kad kiekvienas valdovas, kuris tankiausiai nepažindavo parašus, o naudo-davosi ženklu-antspaudu, vietoje savo parašo. Tas ženklas atvaizdindavo jo paties pavelslą, visoje jo didybėje arba seniau priimtą koki- nors ženklą. Pažvelgus giliau į žmonijos kultūros praeitį, randame dar prieš užgimimą Kristaus naudotasi panašiais ženklais ne tik valdantiųjų, bet ir žymesnių tautos sluogs-nių, pav. Arai bei Semitai. Paminėjau tiedvi tauti, kad jos yra mums artymesnės.

Visoms Europos tautoms prabočiai yra arai, artymesni jų kaimynai yra semitai— žydų prabočiai.

Dabartiniuose laikuose jau visai neabejingai mokslas pripažinstą svastyką, kaipo ženklą arų, kuri parodo mums šaltinį, iškūr arai gavo ugnį.

Svastyka suteikia mums pavyzdžių, kaip arai išgavo ugnį; jie pasigamindavo du gabalu medžio ir svastyka pirmą kartą savo formoj — tai du gabalu sudėtu kryžium kaip trynimui. Sekančioji paskui tą išstobulinta forma, tur prie pirmosios galų pridėtas trumpas linijas (žiur. pusl. IV, fig. a). Tolesnė išstobulinta fig. b vartota slavų ir lietuvių, tos ornamentos vadinamas malūnėlis (pusl. IV, fig. b); tokiu būdu pirmutinė paprasta svastyka gauna labai dailių ir išstobulintų formų, kurių randame kuone visų Europos tautų ornamentikoje su didesnėmis ar mažes-nėmis atmainomis. — Mes, lietuviai, kaipo prigimtą visa- ką užlaikom iš prosenių laikų, ką matome ir mūsų kalboje, kuri iš gyvųjų kalbų yra artimiausia sanskritui (senųjų indų kunigų kalba) ir ta pirmą kartą išgauti ugniai yra pas mus užsilikusi dar ligi šiol.

Aš pats ne vieną kartą esu matęs, kaip piemens, neturėdami degtukų, taip pasirupindavo ugnies (fig. c).

Mūsų pilekalniuose ir kapinyuose randame pirmą kartą formoj svastyka ženklinčių puodų. Taip, sakysime, ištiriant

Derbutiškių pilekalni, buvo atrasta ligi dešimties gerai užsilikusiu puodų dugnų, ženklinčių su padarų ženklu, svastyka.¹⁾

Tas pats mokslas pripažinstą kaipo ženklą Semitams ugnelę (žiur. pusl. IV, fig. c), ir tvirtina, kad ugnį yra išgavę ne trynimu, o skėlimu. Praplėstą ugnelės ženkla vartojo žydai, jis dabar pramintas Dovydo skydu (IV. pusl., fig. d). — Iš šitų pavyzdžių matome, kad nors senovėje ir netokioj formoj buvo var-tojami senovės ženklai, kaip dabar, bet jie vis jau buvo vartojami tolimoj praeityje, už keleto metašimčių prieš Kristaus gimimą.

Ligi šiol dar nežinome, ar Lietuva vartojo kokių ženklu anksčiau. Algirdo laikais pirmą kartą ženklą vartojo antspaudui prie trakato, padaryto 1366, tarp Kazimiero Didžiojo, Lenkų karaliaus, ir Lietuvos kunigaikščio Algirdo. Bet viršuje minėtasis ženklas, tada dar nebuvo pripažintas Lietuvos ženklu ir nebuvo naudojamas tam tikslui. Algirdas, sekdamas Europos valdovus, liepė savo antspau-de išpjauti raitelį, kuris atvaizdintų jį patį.

Tokią nuomonę išreiškia lenkų heraldikai, ką kalba ir Jonas Obst savo straipsnyje „Herbarz Litewski“, pirmam tome laikraščio „Kwartalnik Litewski“.

Tas raitelis neturi nieko bendra su šventu Jurgiu, ką mums aiškiai parodo pridėtas Kęstučio pinigų pavidalas, kur vienoj pusėj yra Gedimino ženklas, „slulpai“ ir antroj pusėj raitelis. Jis durtuvą laiko ne kairėje, o dešinėje pakeltoj rankoje laiko kardą (žiur. IV. pusl., fig. 5 a ir 5 b). Pirmą kartą, kaipo kunigaikš-

tystės ženklą, vytį priima Vytautas, didysis Lietuvos kunigaikštis. Jogėla, priėmęs Lenkų karaliaus vainiką, Vytį vartojo drauge su Lenkų aru, kaipo sujungtų valdijų ženklą. Tokių žinių suteikia mums stragistyką²⁾.

Numizmatika, mano nuomone, duoda grynesnius argu-mentus, pažinti mūsų ženklo formai. Delto čia paduodu

¹⁾ Derbutų pilekalnis stovi ant kairiojo Dubysos krašto, kame jį įteka į Keršniavą; šalia vieškelio, iš Betygalos į Ariogalą.

²⁾ Stragistyką — mokslas apie antspaudus.

Lietuvos »Vytis« (Daugirdo)

metaforizavimas. Be to, refleksijas veikė ir cenzūra. Dėl to abstrakčios aksiologinės, ideologinės vertės dažniausiai reikštos konkretizuotais, daiktiškais pavidalais ir apčiuopiamais aplinkos vaizdiniais. Analizuojant jų reikšmes konkrečiuose literatūriniuose, publicistiniuose tekstuose, pravartu pasitelkti diskurso analizę, leidžiančią išskirti pasikartojančius simbolinius Atgimimo vaizdinius. Semiotikos teorijoje vadinamąsias diskursyvines figūras³⁵, t. y. turinio plotmės vienetų, įprasta skirstyti į tris pagrindines grupes: atlikėjus, vietas ir laikus.

Istorinių, sociokultūrinių procesų natūralizavimas – Europoje įprasta nacionalizmo praktika. Gamtinė metaforika yra tapusi tradicine literatūrinės, kultūrinės revoliucijų ir tautinių judėjimų vaizdinijos dalimi. Be to, nors XIX a. „Tautų pavasaris“ buvo modernių tautų formavimosi laikas, o prieškarui atsirado ir avangardistų kūryba, XX a. pirmųjų dešimtmečių poetinė simbolika vis dar glaudžiai siejosi su literatūrinės, kultūrinės tradicijos įtvirtinta valstietiška kultūra ir gamtiška cikline pasaulėjauta. XX a. pradžioje skambėjęs šūkis „Atgal į romantizmą“ sykiu skatino atsigręžti ir į gamtą bei simbolinį poetinį kraštovaizdį³⁶, tautinių judėjimų metu tapusį bendruomenės istorinės, politinės scenos dalyviu.

Nepriklausomybės diskurso poetizmai ir virsmo vaizdiniai

Atgimimo pradžioje spaudoje intensyviai aktualizuota karo patirtis ir laisvės, nepriklausomybės kovos, kurios periodikos tekstuose personifikuotos ir reikštos metaforiškais vaizdiniais. Pagal semantines, poetines ypatybes galima išskirti tris dominavusius jų tipus. Dažniausiai pasirenkami fiziomorfiniai vaizdiniai (paralelės su gyvosios ir negyvosios gamtos elementais). Kiek retesnė antropomorfinė (objektui suteikiamos žmogaus savybės, kūniškumas) ir teomorfinė (religiniai, mitologiniai motyvai) vaizdinija, kuri, Sauliaus Pivoro teigimu, buvo itin būdinga XIX a. nacionalizmo retorikai³⁷. Būta ir pavienių technomorfinių vaizdinių. Pavyzdžiui, valstybė lyginta su mechanizmu, mašina³⁸.

Latvių publicistas Arturas Berzinis (*Arturs Bērziņš*) Nepriklausomybės paskelbimą palygino su gimimu: „Tai atsitiko. Svajonė išsipildė. Gimė Latvija. Ji gimė iš mūsų skausmo, iš mūsų ilgesio. Aplink jos galvą šviesi aureolė. Ir ji šypsosi pro ašaras. Prie jos lopšio vakar stovėjo vieninga latvių tauta“³⁹. Vaiko ar vaikystės vaizdinys tokiuose tautinių judėjimų kontekstuose – gana įprastas. „Visos istorinės tautos yra atgimimo kūdikiai“⁴⁰ – yra sakęs filosofas Arvydas Šliogeris, aptardamas Atgimimo sąvoką. Nors poetinėje lietuvių vaizdinijoje įprasčiau motinos-tėvynės vaizdinys. Šiuo atveju žmogaus gimimas – gyvenimo pradžios taškas – naujos valstybės pradžios simbolis. Be to, pasitelkus paralelę su kūdikiu, tauta, valstybė suasmeninami, atsiranda pažeidžiamumo semantika, sustiprinamas emocinis poveikimas.

Vis dėlto Atgimimas dažniau gretintas ne su žmogumi, o su gamtos reiškiniiais. Karas, kaita ir dinamiški įvykiai spaudoje neretai apibūdinti kaip nevaldomos gamtos stichijos, lemtis ar kitos išorinės jėgos: siaučianti „karo audra“⁴¹, „karo viesulas“, jaunus vyrus ryjantis „karo slibinas“⁴² ar „karo hidra“⁴³ ir išvaduojanti „laisvės vėtra“, „verpetas“ ar „sūkurys“. Pabrėžtas ir kovos motyvas, priešingų polių, gamtos jėgų, pavyzdžiui, ūko, tamsos ir saulės, šviesos, sandūra. Ji jau tapusi tradicine lietuvių ir latvių literatūrinės, kultūrinės tautinių judėjimų vaizdinijos dalimi. Pavyzdžiui, lietuvių visuomenininkas, publicistas Juozas

³⁵ GIROUD, Jean-Claude; PANIER, Louis. *Semiotika*. Diskurso analizės teorija. Iš prancūzų k. vertė D. Vaitkevičiūtė ir S. Žukas. *Baltos lankos*, 1991, nr. 1, p. 123.

³⁶ SMITH, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999, p. 155.

³⁷ PIVORAS, Saulius. Lietuvių nacionalizmo retorikos šablonai XIX ir XX amžių lyginamojoje perspektyvoje. *Semiotika*, 1997, nr. 4, p. 94–102.

³⁸ MEŠKUS. Kokie turėtų būti mūsų valsčiai? *Tėvynės sargas*, 1918, vasario 19, nr. 7, p. 2.

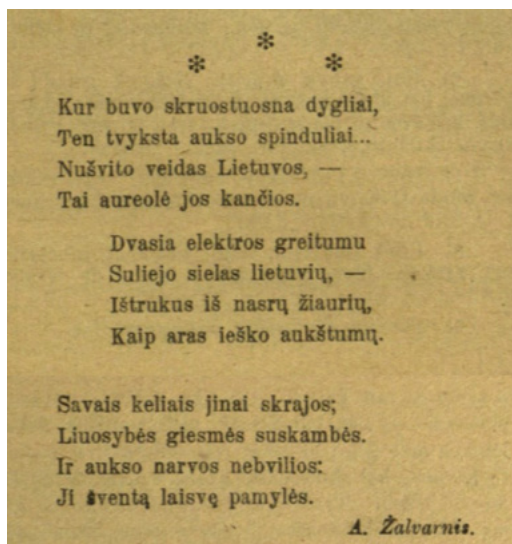
³⁹ BĖRZINŠ, Arturs. Wehsturskā briedi. *Jaunākās Ziņas*, 1918, 19 novembris, nr. 4, p. 3.

⁴⁰ ŠLIOGERIS, Arvydas. *Kas yra atgimimas? In Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 1: *Tautinės savimonės žadintojai*: nuo asmens iki partijos. Vilnius: Sietynas, 1990, p. 154–155.

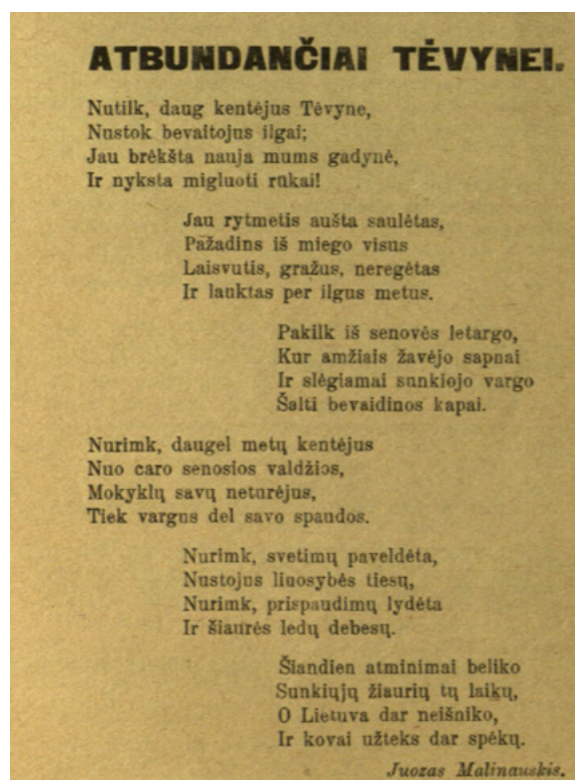
⁴¹ Karo audros sukuryje. *Lietuvos aidas*, 1917, rugsėjo 6, nr. 1.

⁴² TUMAS, Juozas. Karo Slibinas. *Vairas*, 1914, rugpjūčio 30, nr. 14.

⁴³ PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Karo meto dienoraštis*. T. 1. Sud. Jerutė Vaičekauskienė. Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2010, p. 167.

„Tėvynės sargas“. 1918 m. vasario 19 d., Nr. 7

„Tėvynės sargas“. 1918 m. vasario 26 d., Nr. 8

Pajaujis-Javis *Lietuvos Aide* kūrė misteriską Atgimimo vaizdinį: „Nuo žemės, pasruvusios milijonų žmonių kraujais, aplietos tūkstančių motinų ašaromis, kyla tirštas ūkas ir dengia tamsia skraiste žmonijos ateitį. O per tuos kraujo ir ašarų garus skverbiasi, veržiasi taip pat kruvinai betekančios saulės-laisvės spinduliai ir skaudžiai skrodžia akį, pritapusią tamsybėse žvalgytis“⁴⁴. Abstrakčiame, nuasmenintame simboliniame pasaulėvaizdyje nebelieka konkretaus istorinio laiko ir istorinės realybės. Nors atsiranda emocinis ir prasminis nuotolis, kuriama ekspresyvi ir paveiki retorika. Be to, tokia daukantiška, donelaičiška istoriosofinė gamtinio-ciklinio laiko samprata atkartoja mitinės priešistorės modelį ir (re)konstruoja mitologinius Atgimimo kontekstus.

Tiek latvių, tiek lietuvių autorių periodikos tekstuose Atgimimo, kaip pereinamojo laiko ar būsenos, reikšmės pabrėžtos su metų laikais, dienos ir nakties kaita ar gamtos ciklais susijusiais vaizdiniais. Jie dar XIX a. įtvirtinti literatūrinėje, kultūrinėje tradicijoje, perimti ir iš tautosakos. Šiuo požiūriu simboliški 1919 m. pradėto leisti latvių žurnalo *Latvijas rytas* (*Latvijas Rihts*) ir lietuvių mėnraščio *Aušra* (*Auszra*) pavadinimai. Atgimimo metu spaudoje ne kartą cituotos ar perfrazuotos ir klasika tapusios, kanonizuotos Maironio eilutės „Aušra naujos gadinės teka: / Nušvis ir saulės spinduliai“⁴⁵ ar latvių rašytojo Rainio (*tikr. Jānis Pliekšāns*) dramatinės poemos „Saulės Dauguva“⁴⁶ eilės. Šiuose tekstuose saulė – pagrindinis, pasikartojantis simbolinis Atgimimo elementas, tapsmo, pradžios, gyvybės metafora. Patekanti saulė išsklaido prieblandą, pažadindama sustingusią žemę ir atnaujinama žemiškosios gyvybės būty. Gamtos pabudinimas – pats dažniausias Atgimimo vaizdiny⁴⁷. Tiek Maironio, tiek Rainio kūryboje ryški senoji tradicija, kurią jau yra analizavę mitologai⁴⁸.

⁴⁴ PAJAUJIS, Juozas. Amžių balsai. *Lietuvos aidas*, 1918, vasario 19, nr. 22, p. 2.

⁴⁵ MAIRONIS, St. Užtrauksme naują giesmę. *Pavasario Balsai*. Peterburgas: kasztu autoriaus, 1895 (Tilžėje: O. von Mauderodės sp.), p. 8.

⁴⁶ RAINIS, J(ānis). *Daugava: Sērdienų dziesma*. Rīga: A. Gulbis, 1919.

⁴⁷ ŽENTELYTĖ, Audronė. Lietuvių tautinio atgimimo mitologija. *Literatūra*, 1998, t. 36 (1), p. 66.

⁴⁸ RAZAUSKAS, Dainius. Maironis ir senoji tradicija. *Liaudies kultūra*, 2013, nr. 2, p. 11–25.

Latvių literatūrinėse Atgimimo refleksijose išskirtinas vandens vaizdinys ir likimo upe, tautos „skausmų ramintoja“ vadinta Dauguva, kurie XX a. nepriklausomybės kovų metu tapo ne tik literatūrinės, kultūrinės tradicijos dalimi, bet ir politiniu simboliu. Dauguva buvo tapusi fronto linija. „Poetinę atmintį“ pirmiausia įtvirtino Rainis karo metu rašytoje dramatinėje poemoje „Dauguva“ ir Karlis Skalbė poezijos rinktinėje „Dauguvos vilnys“⁴⁹.

1919 m. birželį Skalbė spaudoje nepriklausomybę atgavusią Latviją palygino su smėliu užneštu laivu, stovinčiu uoste ir negalinčiu pajudėti⁵⁰. Po Vokietijos pajėgų „Balandžio pučo“ Latvija iš tiesų buvo tapusi simboline „Respublika ant vandens“ – Latvijos Laikinosios vyriausybės nariai buvo priversti pasitraukti į Liepoją ir du mėnesius vykdyti savo veiklą uoste stovinčiame laive „Saratov“. Tuo metu liepą laikraštyje *Jaunākās Ziņas* Skalbė rašė: „Nerimastingasis vandenio! Kai visos tamsiosios jėgos mus išdavė, tu išlikai mums ištikimas, permainingasis vandenio! Savo lengvai pasišiaušusiomis bangomis tu išsaugojai mūsų jaunąją laisvę. Du mėnesius mūsų respublika laikėsi tik ant vandens“⁵¹. Lietuvių spaudoje 1918 m. Lietuva fragmentiškai taip pat įvardinta mažu laiveliu, atsidūrusiu viduryje siūbuojančios jūros⁵².

Apibendrinimas

Taigi XX a. pradžios Atgimimas Lietuvoje ir Latvijoje buvo itin dramatiškas ir sudėtingas pereinamasis laikotarpis, tapęs platesnių europinių kultūrinių, politinių, socialinių pokyčių dalimi. Vis dėlto kryžkelėje atsidūrusios, didžiųjų valstybių audrų blaškomos Baltijos šalys nepalūžo. Atgimimas suvoktas kaip atpildas už karo naštą ir pasiaukojimą⁵³. O ilgametė karo patirtis, imperijų griūtis buvo palanki tuo, jog sutelkė jų tautinę, kultūrinę bendruomenę ir sustiprino jos laisvės siekį. Pastarasis pasireiškė ir periodikos leidiniuose, literatūrinėje kūryboje. Dauguma rašytojų, leidėjų aktyviai dalyvavo ir visuomeninėje, politinėje veikloje. Lietuvių ir latvių 1917–1919 m. spaudoje nepriklausomybės kovos ir poimperinis virsmas reflektuoti kaip stichiški, fatališki įvykiai. Dalyje poetinių tekstų subjektai tiesiogiai įvardijami ir dažniausiai pristatomi kaip kolektyvinio veiksmo atlikėjai – pasiaukojantys, kovojantys sūnūs arba būsenos subjektai – kenčianti tėvynė ar tauta. Likusiuose tekstuose individualumo ir subjektyvumo raiškos nebelieka, veikėjų vietą užima gamta ir istoriniai veiksniai. Būdingiausi tokios poetinės raiškos vaizdiniai – fiziomorfiniai elementai. Svarbi gamtinės metaforikos ir ja steigiamo ciklinio laiko ypatybė – įvairių ciklų periodų mitinis įprasminimas⁵⁴ ir sugretinimas. Pavyzdžiui, nepriklausomybės paskelbimas, valstybės atsiradimas prilyginami pavasariui, rytui, žmogaus gimimui; karas, nelaisvė – žiemai, nakčiai, mirčiai. Pagrindiniai analizuotų tekstų Atgimimo poetinės raiškos elementai pateikiami lentelėje.

⁴⁹ SKALBĖ, Kārlis. *Daugavas vilni*. Limbaži: P. Stumps, 1918.

⁵⁰ SKALBĖS, Kārlis. Pulkwedis Kolpaks. *Jaunākās Ziņas*, 1919, 16. jūnijs, nr. 17, p. 1.

⁵¹ SKALBĖ, Kārlis. Republika uz uhdens. *Jaunākās Ziņas*, 1919, 5. jūlijs, nr. 33, p. 1.

⁵² ARŠIS, P. Organizuokime šalį! *Tėvynės sargas*, 1918, lapkričio 15, nr. 38, p. 6.

⁵³ VĖLIUS, Norbertas. Profesionalusis menas ir mitologija. Iš *Tautosakos darbai*. T. 1 (8). Vilnius: LLTI, 1992, p. 175.

⁵⁴ VĖLIUS, Norbertas. Profesionalusis menas ir mitologija. Iš *Tautosakos darbai*. T. 1 (8). Vilnius: LLTI, 1992, p. 175.

Erdvė, pozicija	Vieškelis, jūra, vanduo, slenkstis, prieangis, durys
Fiziomorfinis subjektas / atlikėjas	Augmuo, žaliavimas, medis, ąžuolas, karklas, gėlė
Antropomorfinis subjektas ar vyksmas	Ateitis, kūdikis, vaikas, gimimas
Teomorfinis, mitologinis vyksmas	Prisikėlimas, kentėjimas, atgimimas, aušra
Laiko kaita, gamtos ciklai	Žiema, naktis / pavasaris, rytas, diena
Fiziomorfinis subjektas: kaita, dramatiškas vyksmas	Vėsula, audra, žaibas, bangavimas, skrydimas, verpetas, virimas, kova
Kūniškos, jausminės išraiškos	Ašaros, verksmas, kraujas, žaizdos, skausmas, dygliai, ilgesys
Aplinkybės, veiksniai	Tamsa, šaltis, ledas, geležis, ūkas, migla, rūkas / šviesa, šiluma, saulė, ugnis
Aplinkybės, veiksniai	Pančiai, kapai, nasrai, žiotys, pragaras, vargai / laisvės spinduliai, laisvės audra
Būsenos	Agonija, kančia, troškulys, alkis, badas, miegas, mirtis, pražūtis / pilnatvė, viltis, svajonė, nubudimas, išgijimas, (san)taika, gyvybė
Išoriniai subjektai: karo vaizdiniai	Karo slibinas, hidra, vėtra, viesulas, žaizdos, liepsnos

Šaltiniai ir literatūra

ANDERSON, Benedict. *[sivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą. Iš anglų kalbos vertė Aušra Čižikienė. Vilnius: Baltos lankos, 1999. 245, [1] p. ISBN 9986-861-74-8.*

ARŠIS, P. Organizuokime šalį! *Tėvynės sargas*, 1918, lapkričio 15, nr. 38.

ASSMANN, Jan. Communicative and Cultural Memory. In *Cultural Memories: The Geographical Point of View, Knowledge and Space. Vol. 4. Edited by Peter Meusburger, Michael Heffernan, and Edgar Wunder. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2011, p. 15–27.*

BALKELIS, Tomas. *Lemtingi metai: Lietuva 1914–1923 m. Karas, revoliucija ir tautos gimimas. Vilnius: Tyto alba, 2019. 350, [1] p. ISBN 978-609-466-373-4.*

BĒRZIŅŠ, Arturs. Wehsturiskā brīdī. *Jaunākās Ziņas*, 1918, 19. novembris, nr. 4.

DIMANTS, Ainārs. *Latvijas prese 200 gadus: No „Latviešu Avīzēm” līdz digitālo mediju laikmetam. Rīga: Latvijas Mediji, 2022.*

Dzimtenes Ziņas, 1918, 20. novembris, nr. 158.

Dzimtenes Ziņas, 1918, 21. novembris, nr. 159.

ELGENIUS, Gabriella. *Symbols of Nations and Nationalism: Celebrating Nationhood. Palgrave Macmillan, 2011.*

ERLL, Astrid. Literature as a Medium of Cultural Memory. In *Memory in Culture. Palgrave Macmillan UK, 2011, pp. 144–171.*

GIROUD, Jean-Claude; PANIER, Louis. Semiotika. Diskurso analizės teorija. Iš prancūzų k. vertė D. Vaitkevičiūtė ir S. Žukas. *Baltos lankos*, 1991, nr. 1, p. 119–162. | Lietuvos piliečius. *Lietuvos aidas*, 1918, gruodžio 29, nr. 165.

JONAITIS [ŠIDLAUSKAS], Marijus. *Poetas ir visuomenė XIX–XX amžių sankirtose. Klaipėda: Eldija, 1994. 121, [1] p. ISBN 9986-11-014-9.*

KĀRKLIŅŠ, Jānis. *Latvijas preses karalis: atmiņas par Jaunāko ziņu laikiem, Rīga: Karogs, 1990.*

LINIŅŠ, Eduards. *Avīžnieku tauta: 1822. gadā sāk iznākt “Latviešu Avīzes”. LSM.LV, 2022 [žiūrėta 2024 m. gruodžio 1 d.]. Prieiga per internetą: <<https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/aviznieku-tauta/aviznieku-tauta-1822.-gada-sak-iznakt-latviesu-avizes.a154932/>>.* LOTMAN, Jurij. *Culture, Memory and History: Essays in Cultural Semiotics. Edited by Marek Tamm, translated by Brian James Baer. Cham: Palgrave, Springer, 2019.*

MAIRONIS, St. Užtrauksme naują giesmę. *Pavasario Balsai*. Peterburgas: kasztu autoriaus, 1895 (Tilžėje: O. von Mauderodės sp.). 78, [2] p.

MEŠKUS. Kokie turėtų būti mūsų valsciai? *Tėvynės sargas*, 1918, vasario 19, nr. 7, p. 2.

- NORKUS Zenonas, AMBRULEVIČIŪTĖ, Aelita, MARKEVIČIŪTĖ Jurgita. The Population size of Lithuania (within contemporary borders) between 1897 and 1914. *Journal of Baltic studies*, Vol. 51, no. 4, 2020, p. 587–609.
- PAJAUJIS, Juozas. Amžių balsai. *Lietuvos aidas*. 1918, vasario 19, Nr. 22.
- PETKEVIČAITĖ-BITĖ, Gabrielė. *Karo meto dienoraštis*. T. 1. Sud. Jerutė Vaičekauskienė, Panevėžys: E. Vaičekausko knygyno leidykla, 2010. 231, [1] p. ISBN 978-9955-758-11-2. Pirmutinis žodis. *Lietuvos aidas*, 1917, rugsėjo 6, nr. 1, p. 1–2.
- PIVORAS, Saulius. Lietuvių nacionalizmo retorikos šablonai XIX ir XX amžių lyginamojoje perspektyvoje. *Semiotika*, 1997, nr. 4, p. 94–102.
- PUTINAITĖ, Nerija. *Šiaurės Atėnų tremtiniai, arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.* Vilnius: Aidai, 2004. 239, [1] p. ISBN 9955-656-00-X.
- RAINIS, J(ānis). *Daugava: Sērdieņu dziesma*. Rīga: A. Gulbis, 1919.
- RAZAUSKAS, Dainius. Maironis ir senoji tradicija. *Liaudies kultūra*, 2013, nr. 2, p. 11–25.
- RIAUBIENĖ, Airida. Spaudos priežiūros ir kontrolės sistema tarpukario Lietuvoje. *Bibliografija*, 2003, p. 32–37.
- SESKIS, J. Prese un politika. *Brivā Zeme*, 1921, 11. Aprīlis, nr. 80.
- SĒBRAITIS (S. Matulaitis). Laikraštinių kystės epidemija. *Vilniaus žinios*, 1908, vasario 16 (29).
- SKALBES, Kārlis. Pulkvedis Kolpaks. *Jaunākās Ziņas*, 1919, 16. Jūnijs, nr. 17.
- SKALBE, Kārlis. Republika uz uhdens. *Jaunākās Ziņas*, 1919, 5. Jūlijs, nr. 33.
- SKUJENIEKS, Margers. *Latvija 1918.–1928. gados*. Rīga: Valsts statistiskā pārvalde, 1928
- SMITH, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*. Oxford: Oxford University Press, 1999.
- ŠLIOGERIS, Arvydas. Kas yra atgimimas? In *Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 1: Tautinės savimonės žadintojai: nuo asmens iki partijos*. Vilnius: Sietynas, 1990, p. 154–155.
- Tėvynės sargas*, 1918, vasario 26, nr. 8.
- Tėvynės sargas*, 1918, vasario 19, nr. 7.
- TREIJS, Rihards. *Latvijas Republikas prese: 1918–1940*. Rīga: Zvaigzne ABC, 1996.
- TRUMPA, Vincas. Į platesnius horizontus. *Metmenys*, Chicago, Illinois: Metmenų bendrovė, 1981, nr. 42, p. 138.
- TUMAS, Juozas. Karo Alleliuja. *Rygos garsas*. 1915 m. kovo 21 d., Nr. 33, p. 1.
- SAHLITS, J. (ZĀLĪTIS, J(ānis): Latvijas Pagaidu Valdība. *Latvijas Sargs*, 1919, 6. aprīlis, nr. 65.
- TUMAS, Juozas. Karo Slibinas. *Vairas*, 1914, rugpjūčio 30, nr. 14.
- VAIŠNYS, Andrius. *Spauda ir valstybė, 1918–1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu*. Vilnius: UAB Biznio mašinų kompanija, 1999. 263, [1] p. ISBN 9986-9174-5-X.
- VĒLIUS, Norbertas. Profesionalusis menas ir mitologija. Iš *Tautosakos darbai*. T. 1 (8). Vilnius: LLTI, 1992, p. 175.
- ZELMENIS, Gints. Cenzūra un to reglamentējošā likumdošana Latvijā (1918–1934). *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 2012, no. 4 (85), p. 79–104.
- VAREIKIS, Vygtas. Be ateities iliuzijų. Pirmojo pasaulinio karo vaizdai lietuvių literatūroje. *Kultūros barai*, 2018, nr. 2, p. 80–85, 95.
- ŽENTELYTĖ, Audronė. Lietuvių tautinio atgimimo mitologija. *Literatūra*, 1998, t. 36 (1), p. 55–73. *Žurnalistika*. Kn. 17–18 (1988/1989). Vilnius, 1991, p. 48–49.

„PANEVĖŽIO BALSO“ PIRMEIVIS STASYS LIUTKEVIČIUS – KAS JIS?

Leonas Kaziukonis

istorikas, archyvaras

Santrauka

Stasys Liutkevičius buvo pirmasis 1924 metais Panevėžyje pradėjusio eiti laikraščio „Panevėžio balsas“ redaktorius ir leidėjas. Apie jį ir laikraščio leidybos pradžią liko daugiau nieko nežinoma. Atlikus archyvinių dokumentų paiešką ir tyrimą, straipsnyje aptariama, kaip buvo išsiaiškinta S. Liutkevičiaus profesinė tapatybė, nagrinėjamas jo vaidmuo įkuriant „Panevėžio balsą“, pateikiama biografija.

Reikšminiai žodžiai: Stasys Liutkevičius, Konstantinas Jasiukaitis, laikraštis, archyvas, paieška, dokumentai, biografija.

Įvadas

1924–1935 metais ėjęs ir 1990 metais atkurtas „Panevėžio balsas“ yra pirmasis ir seniausias lietuviškas Panevėžio laikraštis. Simboliška, kad 1924 metais jis pradėtas leisti vasario 16-ąją, minint Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo dieną. O ir atkurtas buvo 1990 metais, kai buvo atkurta Lietuvos nepriklausomybė. Gaila, kad iki šiol buvo užmirštas ir liko nežinomas šio Panevėžio laikraščio pirmeivis Stasys Liutkevičius. Kaip parodė atliktas surinktų duomenų tyrimas, jis buvo ne tik „Panevėžio balso“ keturių pirmųjų numerių redaktorius-leidėjas, bet ir jo iniciatorius ir pirmasis steigėjas.

Apie S. Liutkevičių beveik nieko nežinant, „Panevėžio balso“ istoriografijoje įsigalėjo teiginys, kad šio laikraščio įkūrėjas ir pirmasis redaktorius buvo Konstantinas Jasiukaitis, žinomas rašytojas ir spaudos darbuotojas¹. Bet 2014-aisias, vasario 16 d. minint „Panevėžio balso“ 90 metų sukaktį išleistame jubiliejiname šio laikraščio numeryje jau buvo nurodyta, kad K. Jasiukaitis buvo tik vienas iš „Panevėžio balso“ įkūrėjų ir pirmųjų laikraščio redaktorių. Buvo pripažinta, kad „Panevėžio balso“ istorijoje yra baltų puslapių ir apgailestauta: *Ypač gaila, jog neturima praktiškai jokių žinių apie žmogų, pasirašiusį pirmajame laikraščio numeryje redaktoriumi-leidėju – Stasį Liutkevičių. Nėra lengva ką nors pasakyti ir apie „Panevėžio balso“ pradžią*².

Tąsyk tokiu pasibėdavojimu viskas ir baigėsi. Neturint jokių duomenų apie S. Liutkevičių nebuvo įmanoma ir dokumentų apie jį paieška archyvuose. Bet, kai minint jau „Panevėžio balso“ 100 metų sukaktį laikraščio istorijos balti puslapiai vėl buvo prisiminti³, nuspręsta pabandyti įminti su laikraščio pradžia susijusią paslaptį.

„Tas, kieno „Balsą“ ir dabar tebeklauso panevėžiečiai“

S. Liutkevičiaus pėdsakų paieškai jau buvo žinomas svarbus faktas. Muziejininkas Donatas Pilkauskas savo straipsnyje apie Lietuvos matininkų sąjungos 1926 metais Panevėžyje

¹ Rytoj laikraščiui „Panevėžio balsas“ sukanka 84 metai. *Panevėžio balsas*, 2008, vasario 15, nr. 38, p. 5; SUBAČIUS, Gintautas. „Panevėžio balsas“ mini 85-ąsias įkūrimo metines. *Panevėžio balsas*, 2009, vasario 14, nr. 31, p. 3; MIKUČIONYTĖ, Raimonda. K. Jasiukaitis, pirmasis „Panevėžio balso“ redaktorius. *Panevėžio balsas*, 2011, spalio 8, nr. 231, priedas „Savaitgalis“, p. 8.

² SAVICKIENĖ, Daiva. „Panevėžio balsas“ švietė net sunkiausiais laikais. *Panevėžio balsas*, 2014, vasario 17–23, nr. 7, p. 2.

³ SAVICKIENĖ, Daiva. Šimtas metų su Lietuva. *Panevėžio balsas*, 2024, vasario 15, nr. 7, p. 2.

Stasys Liutkevičius. Apie 1926 m.
Iš anūkės Dianos Armonienės šeimos albumo.

pradėtą leisti žurnalą „Matininkas“ užsiminė, kad šios sąjungos valdybos pirmininku ir sekretoriumi buvo panevėžiečiai Stasys Renigeris ir Stasys Liutkevičius⁴. Knibždėjo mintis, ar nebus, kad šis Liutkevičius 1924 metais buvo ir „Panevėžio balso“ redaktoriumi.

Peržiūrėjus Lietuvos centriniame valstybės archyve saugomo Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos valdybos dokumentų fondo apyrašą, rasta jame įrašyta Stasio Liutkevičiaus tarnybos byla. Archyve bylą užsakius ir ją peržiūrėjus nebuvo rasta nei menkiausios žinios, kad Panevėžyje matininku, o vėliau Utenoje apygardos žemės tvarkytoju dirbęs S. Liutkevičius būtų redagavęs „Panevėžio balsą“. Bet tuo užbaigti paieškos nesinorėjo. Iš tarnybos bylos buvo matyti, kad šis S. Liutkevičius į Panevėžį atvyko kaip tik keletą mėnesių prieš pasirodant „Panevėžio balsui“. Nuspręsta peržiūrėti visus tarpukariu leistus „Matininko“, vėliau pervadinto į „Žemėtvarka ir melioracija“ žurnalus, tikintis tą žinią rasti čia.

Portale epaveldas.lt pradėjus „Matininko“ žurnalą skaitinėti, jau pirmajame jo numeryje buvo rastas kriptonomu pasirašytas S. Liutkevičiaus straipsnis apie Lietuvos matininkų sąjungos veiklą⁵. S. Liutkevičiaus straipsnių buvo užtikta ir kituose žurnalo numeriuose. Tai rodė, kad Panevėžyje gyvenęs ir matininku dirbęs S. Liutkevičius buvo savo profesinio žurnalo bendradarbis ir spauda jam nebuvo svetima.

1931 metais išėjęs „Žemėtvarka ir melioracija“ žurnalo 1-asis numeris buvo skirtas „Matininko“ žurnalo 5 metų sukakčiai paminėti. S. Liutkevičius apžvelgė šio žurnalo pirmuosius žingsnius 1926 metais Panevėžyje⁵. Paminėjo, kad parengtus tekstus taisė rašytojas Konstantinas Jasiukaitis ir kalbininkas Petras Būtėnas. Toliau sekė inžinieriaus Marijono Chmieliausko straipsnis „Kaip mes redagavome „Matininką“. Čia jau antroje pastraipoje rasta parašyta, ko ir buvo ieškota: *Vienintelis šio žurnalo iniciatorius buvo tas, kieno „Balsą“*) ir dabar tebeklauso panevėžiečiai. Tai Stasys Liutkevičius (taip tekste – L. K. pastaba), dabartinis Utenos apygardos žemės tvarkytojas. Dėka jo pastangų buvo nutarta leisti savo žurnalą. O puslapio apačioje pateiktas žvaigždute pažymėto žodžio „Balsas“ paaiškinimas rastą žinią dar labiau užakcentavo: Mat. St. Liutkevičius buvo pirmu įsteigėju ir leidėju „Panevėžio Balso“⁶.*

Geresnės žinios ir nereikėjo. Tapo aišku, kad matininku dirbęs Stasys Liutkevičius buvo ne tik 1926 metais Panevėžyje pradėto leisti „Matininko“ žurnalo iniciatorius, bet ir 1924-aisiais įsteigto „Panevėžio balso“ laikraščio pradininkas. Toliau jau parūpo išsiaiškinti kaip „Panevėžio balsas“ buvo įkurtas ir kas atsitiko, kad S. Liutkevičius buvo užmirštas.

⁴ PILKAUSKAS, Donatas. Žurnalas „Matininkas“ Panevėžyje [interaktyvus]. AINA, 2018, balandžio 28. [žiūrėta 2024 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://aina.lt/zurnalas-matininkas-panevezyje/>>.

⁵ S. L-ČIUS [Stasys Liutkevičius]. Pirmieji mūsų žurnalo žingsniai. *Žemėtvarka ir melioracija*. 1931, nr. 1, p. 95–97.

⁶ CHMIELIAUSKAS, M. Kaip mes redagavome „Matininką“. *Žemėtvarka ir melioracija*. 1931, nr. 1, p. 99.

Apie „Panevėžio balsą“ pradžią

Apie „Panevėžio balsą“ įsteigimą ištis ką nors pasakyti buvo sunku – neišliko jokių dokumentų, nebuvo paskelbta ir atsiminimų. Nors jų tikėtasi rasti, bet paieškos buvo beprasmos. Nėra abejonės, kad nesant duomenų apie „Panevėžio balsą“ pradžią, nežinia pamažu apgaubė ir jo pirmtaką Stasį Liutkevičių. Apie jį buvo žinoma tik iš „Panevėžio balse“ paskelbtos informacijos. Laikraščio 3-jame numeryje buvo pranešta, kad S. Liutkevičius su K. Jasiukaičiu 1924 m. kovo 8 d. tapo vieninteliais „Panevėžio balsą“ savininkais⁷. Kas buvo kiti laikraščio steigėjai pranešime neužsiminta. Pirmojo ir likusių trijų „Panevėžio balsą“ numerių redaktoriumi-leidėju pasirašė S. Liutkevičius. Jis laikraščio redaktoriumi-leidėju buvo nurodytas ir „Panevėžio balsą“ registruojant Panevėžio miesto ir apskrities viršininko įstaigoje⁸.

K. Jasiukaitis „Panevėžio balsą“ redaktoriumi-leidėju tapo nuo laikraščio 5-ojo numerio. Ko gero, tuo metu S. Liutkevičius K. Jasiukaičiui perdavė ir visas savo laikraščio savininko teises. Netrukus po to K. Jasiukaitis su bendraminčiais „Panevėžio balsui“ leisti įsteigė spaudos bendrovę „Žodis“. Jos įstatai Finansų, prekybos, ir pramonės ministerijos Kredito įstaigų ir kooperatyvų inspekcijoje buvo įregistruoti 1924 m. balandžio 28 d. Nr. 593⁹. Ši bendrovė atpirko „Panevėžio balsą“ iš K. Jasiukaičio ir tapo jo leidėja¹⁰. 1924 m. gegužės 8 d. išėjusiame 10-ajame laikraščio numeryje K. Jasiukaitis jau buvo nurodytas tik redaktoriumi.

Kaip matyti iš šios įvykių sekos, S. Liutkevičius su K. Jasiukaičiu buvo svarbiausi „Panevėžio balsą“ kompanionai. Pavyko išsiaiškinti ir kas juos abu siejo. Tam pasitarnavo žymaus lietuvių socialdemokratų veikėjo Kipro Bielinio (knygnešio Jurgio Bielinio sūnaus) 1959 metais Amerikoje išleista prisiminimų knyga „Penktieji metai“. Iš jos buvo matyti, kad S. Liutkevičius ir K. Jasiukaitis buvo prieš Rusijos carinę valdžią kilusios 1905–1907 metų revoliucijos bendražygiai. Abu tuo laiku priklausė Lietuvos socialdemokratų partijai ir buvo jos leidžiamo laikraščio „Naujoji gadynė“ bendradarbiai: S. Liutkevičius - laikraščio administratorius, o K. Jasiukaitis vienu metu ir šio laikraščio redaktorius. Po revoliucijos nuslopavimo, vengdami politinio persekiojimo, jie abu iš Lietuvos pasitraukė. K. Jasiukaitis išvyko į Vakarų, o S. Liutkevičius į Tolimuosius Rytus, Užbaikalę, kur gyveno ir dirbo matininku Čitoje¹¹.

1923 metais grįžus į Lietuvą, S. Liutkevičius Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos buvo paskirtas matininku Panevėžyje¹². Čia nuo 1919 metų gyveno ir K. Jasiukaitis, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui demobilizavęsis iš Rusijos armijos ir grįžęs į Lietuvą. Faktų, kada ir kaip šie du buvę spaudos bendražygiai nusprendė, kad Panevėžiui reikia savo laikraščio, nėra. Bet nėra abejonės, kad tai jie padarė kartu. Tikėtina, kad iniciatyva priklausė S. Liutkevičiui, nes K. Jasiukaitis, tuo metu aktyviai bendradarbiavęs didžiuosiuose Lietuvos laikraščiuose, tokio didelio noro nerodė¹³. Antraip, Panevėžio laikraščio įkūrimo jis būtų ėmęsis anksčiau.

Šių „Panevėžio balsą“ istorijos detalių gerai nežinant, pamažu apie jo pradžią ėmė rastis kitokių aiškinimų. Literatūrologas Leonas Gudaitis 1986 metais išleistoje knygoje „Permainų vėjai: lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais“ rašė, kad prie Panevėžio spaudos ištakų stovėjęs Konstantinas Jasiukaitis suredagavo „Panevėžio balsą“ pirmąjį šimtą numerių¹⁴. Yra vietų, kur tvirtinama, kad S. Liutkevičius buvo tik oficialus „Panevėžio balsą“ redaktorius, o tikrasis ir faktinis neva buvo K. Jasiukaitis¹⁵. Kiek vėliau jis pradėtas minėti jau ir pirmuoju „Panevėžio balsą“ redaktoriumi. Kaip parodė atliktas tyrimas, juo K. Jasiukaitis pradėtas minėti apie S. Liutkevičių ir „Panevėžio balsą“ pradžią nesant pakankamai žinių.

⁷ LIUTKEVIČIUS, St.; JASIUKAITIS, K. „Panevėžio balsas“ perėjo... *Panevėžio balsas*, 1924, kovo 15, nr. 3, p. 1.

⁸ Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 840, ap. 1, b. 2895, l. 41.

⁹ LCVA, f. 387, ap. 4, b. 2460, l. 2.

¹⁰ P. B. Spaudos bendrovė „Žodis“. *Panevėžio balsas*, 1924, gegužės 15, nr. 11, p. 2.

¹¹ BIELINIS, Kipras. *Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai*. Niujorkas, 1959, p. 566–569.

¹² LCVA, f. 1247, ap. 1, b. 864, l. 7.

¹³ KAZIUKONIS, Leonas. Sekant Stasio Liutkevičiaus pėdsakais [interaktyvus]. Sekundė, 2024, lapkričio 14. [žiūrėta 2024 m. lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą: <<https://sekunde.lt/leidinys/sekunde/sekant-stasio-liutkevičiaus-pedsakais/>>.

¹⁴ GUDAITIS, LEONAS. *Permainų vėjai: lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais*. Vilnius, 1986, p. 221.

¹⁵ LCVA, f. 1268, ap. 1, l. 3.

Stasio Liutkevičiaus biografijos datos

Apie S. Liutkevičių archyvuose radus nemažai dokumentų bei kitur surinkus daugiau duomenų, buvo galima parengti jo biografiją. Svarbiausios Stasio Liutkevičiaus gyvenimo ir veiklos datos yra šios:

1886 m. sausio 24 d. gimė Joniškėlyje valstiečio iš Krekenavos valsčiaus Karolio Liutkevičiaus ir Onos Židonytės iš Židonių kaimo šeimoje.

1898 m. baigė Šeduvos pradžios mokyklą.

Iki 1906 m. tarnavo braižytoju ir padėjėju pas privačius matininkus Šiaulių ir Panevėžio apskrityse.

1905–1907 m. dalyvavo revoliuciniame judėjime ir socialdemokratų veikloje, jų laikraščio „Naujoji gadynė“ administratorius.

1908 m. dėl politinio persekiojimo pasitraukė į Tolimuosius Rytus, apsigyveno Čitoje, dirbo matininku.

1912 m. Užbaikalės braižykloje išlaikęs egzaminus, įgijo matininko padėjėjo vardą.

1917 m. po Vasario revoliucijos išrinktas į Apsaugos komitetą, paskirtas Čitos miesto milicijos viršininku.

1918 m. mobilizuotas į Kolčiako armiją, ėjo divizijos intendantūros raštvedžio, intendanto pareigas, 1-ojo Rytų korpuso intendantūros viršininkas.

1923 m. per Japoniją ir JAV grįžo į Lietuvą, apsistojo Kaune.

1923 m. lapkričio 1 d. Žemės ūkio ir valstybės turtų ministerijos paskirtas Žemės tvarkymo ir matavimo departamento matininku Panevėžio apskrityje.

1924 m. vasario 16 d. dėka jo pastangų įsteigtas ir pradėjo eiti „Panevėžio balso“ laikraštis, buvo keturių pirmųjų laikraščio numerių redaktorius-leidėjas.

1926 m. pradžioje jo iniciatyva įkurtas Lietuvos matininkų sąjungos žurnalas „Matininkas“, Panevėžyje išleistas pirmasis žurnalo numeris.

1926 m. liepos 5 d. paskirtas į Žemės ūkio ministerijos Žemės reformos valdybos valdytojo pareigas. Po gruodžio 17 d. valstybės perversmo atleistas.

1926 m. gruodžio 18 d. grįžo į buvusias Žemės tvarkymo departamento matininko-revizoriaus pareigas Panevėžyje.

1928–1938 m. dalyvavo Vilniaus vadavimo sąjungos veikloje.

1931 m. sausio 1 d. paskirtas Utenos apygardos žemės tvarkytojo įstaigos vadovu.

1931 m. vasario 16 d. Lietuvos Respublikos Prezidento aktu apdovanotas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino IV laipsnio ordinu.

1933–1940 m. dalyvavo Šaulių sąjungos veikloje, buvo šios sąjungos Utenos valsčiaus kultūros švietimo skyriaus vedėjas, vėliau Utenos šaulių būrio vadas.

1941 m. sausio 1 d. sovietinės valdžios paskirtas Utenos apskrities vykdomojo komiteto Žemės ūkio skyriaus Žemės tvarkytojo ir matininkų grupės viršininku.

1941 m. birželio 14 d. sovietinių enkavedistų suimtas ir išvežtas į Rešotų koncentracijos stovyklą Sibire.

1943 m. sausio 2 d. Ypatingojo pasitarimo prie NKVD nuteistas 10 metų lagerio, kalėjo Siblage, vėliau Abezėje.

1951 m. rugpjūčio 11 d. pasibaigus bausmės laikui ir praradus sveikatą, išsiųstas į invalidų namus.

1954 m. balandžio 22 d. perdavus dukters Aldonos Laumelienės-Liutkevičiūtės globai, iš lagerio paleistas. Grįžęs į Lietuvą, apsigyveno savo šeimos namuose Vėvelišio kaime, netoli Subačiaus.

1957 m. persikėlė į Panevėžį, gyveno dukters Jūratės Grmailovienės-Liutkevičiūtės šeimoje.

1967 m. vasario 18 d. mirė, palaidotas Panevėžio Kristaus Karaliaus katedros kapinėse.

1990 m. gruodžio 14 d. pripažinus nekaltu ir neteisėtai represuotu, Lietuvos Respublikos generalinės prokuratūros reabilituotas.

Vietoj išvadų

Ilgą laiką buvo manoma, kad apie pirmojo ir seniausio lietuviško Panevėžio laikraščio „Panevėžio balsas“ redaktorių ir leidėją Stasį Liutkevičių nei Žurnalistikos enciklopedijoje, nei kitur nepateikiama jokių žinių. Ir kai jau archyvuose buvo surinkti dokumentai ir daug kas išsiaiškinta, apie jį atsitiktinai informacija rasta „Kupiškėnų enciklopedijoje“. Jo pavardė pateko į šį leidinį, nes Kipro Bielinio Jungtinėse Amerikos Valstijose išleistos prisiminimų knygos apie 1905 metų revoliuciją žiniomis, S. Liutkevičius gimė Kupiškio rajone, Subačiuje. Nežiūrint šios klaidos, šiuose leidiniuose rasta informacija, kad S. Liutkevičius buvo socialdemokratų partijos leidžiamo laikraščio „Naujoji gadynė“ administratorius, leido paaiškinti jo bendrystę su K. Jasiukaičiu, taip pat buvusiu šio laikraščio bendradarbiu ir dalyvavusiu to meto revoliuciniame judėjime. Vėliau jie abu Panevėžyje jau kūrė jokiai partijai nepriklausantį „Panevėžio balsą“.

Be laikraštininko darbo reikėtų apžvelgti dar kitas S. Liutkevičiaus veiklas. Jis buvo puikus matininkas ir atsidavęs visuomenininkas: dalyvavo socialdemokratų partijos, matininkų sąjungos veikloje. Buvo aktyvus Vilniaus vadavimo sąjungos, Šaulių sąjungos narys. Už dalyvavimą Šaulių sąjungos veikloje sovietinių enkavedistų buvo suimtas ir nuteistas 10 metų lagerio. Dabar, atsekus S. Liutkevičiaus paliktas pėdas, tikėtina, kad ateityje jo gyvenimas ir įvairiapusiška veikla bus nuodugniai ištirti. Po bibliotekos konferencijos ir straipsnio „Panevėžio balse“ atsiliepė Panevėžyje gyvenanti jo anūkė Diana Armonienė, apie savo senelį suteikusi daug naudingos informacijos. Džiugina, kad ji išsaugotas S. Liutkevičiaus nuotraukas, vertingus dokumentus sutinka tolimesniam saugojimui perduoti Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešajai bibliotekai.

Šaltiniai

1. Laikraščių ir žurnalų redakcijų fondo charakteristika. LCVA, f. 1268, ap. 1, l. 1-7.
2. Panevėžio spaudos bendrovė „Žodis“. LCVA, f. 387, ap. 1, b. 2460.
3. Pažymėjimas apie savaitraščio „Panevėžio balsas“ įregistravimą. LCVA, f. 840, ap. 1, b. 2895, l. 41.
4. Stasio Liutkevičiaus baudžiamoji byla. LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-13569.
5. Stasio Liutkevičiaus, gavusio vidaus pasą, asmens byla. KRVA, f. 66, ap. 1, b. 37275.
6. Stasio Liutkevičiaus tarnybos byla. LCVA, f. 1247, ap. 1, b. 864.

Literatūra

7. BIELINIS, Kipras. Penktieji metai: revoliucinio sąjūdžio slinktis ir padariniai. Niujorkas, 1959. 592 p.
8. CHMIELIAUSKAS, M. Kaip mes redagavome „Matininką“. Žemėtvarka ir melioracija, 1931, nr. 1, p. 99–101.
9. GUDAITIS, LEONAS. Permainų vėjai: lietuvių literatūrinė spauda 1923–1927 metais. Vilnius, 1986. 360, [4] p.
10. KAZIUKONIS, Leonas. Sekant Stasio Liutkevičiaus pėdsakais [interaktyvus]. 2024, lapkričio 14. [žiūrėta 2024 m. lapkričio 21 d.]. Prieiga per internetą: <<https://sekunde.lt/leidinys/sekunde/sekant-stasio-liutkevici- aus-pedsakais/>>.
11. LIUTKEVIČIUS, St.; JASIUKAITIS, K. „Panevėžio balsas“ perėjo... Panevėžio balsas, 1924, kovo 15, nr. 3, p. 1.
12. Liutkevičius Stasys. Iš Kupiškėnų enciklopedija, t. 2. Vilnius, 2012, p. 312–313.
13. MIKUČIONYTĖ, Raimonda. K. Jasiukaitis, pirmasis „Panevėžio balso“ redaktorius. Panevėžio balsas, 2011, spalio 8, nr. 231, priedas „Savaitgalis“, p. 7–8.
14. P. B. Spaudos bendrovė „Žodis“. Panevėžio balsas, 1924, gegužės 15, nr. 11, p. 2.
15. PILKAUSKAS, Donatas. Žurnalas „Matininkas“ Panevėžyje [interaktyvus]. AINA, 2018, balandžio 28. [žiūrėta 2024 m. spalio 10 d.]. Prieiga per internetą: <<https://aina.lt/zurnalas-matininkas-panevezyje/>>.
16. Rytoj laikraščiai „Panevėžio balsas“ sukanka 84 metai. Panevėžio balsas, 2008, vasario 15, nr. 38, p. 5.
17. S. L. [Stasys Liutkevičius]. Sąjungos veikimas. Matininkas, 1926, nr. 1, p. 26–27.
18. S. L. [Stasys Liutkevičius]. Matininkui Leonui Palšaičiui mirus. Žemėtvarka ir melioracija, 1930, nr. 1, p. 54–55.
19. SAVICKIENĖ, Daiva. „Panevėžio balsas“ švietė net sunkiausiais laikais. Panevėžio balsas, 2014, vasario 17–23, nr. 7, p. 2–4.
20. SAVICKIENĖ, Daiva. Šimtas metų su Lietuva. Panevėžio balsas, 2024, vasario 15, nr. 7, p. 2, 5.
21. SUBAČIUS, Gintautas. „Panevėžio balsas“ mini 85-ąsias įkūrimo metines. Panevėžio balsas, 2009, vasario 14, nr. 31, p. 5.
22. Vėveliškis. Iš Kupiškėnų enciklopedija, t. 3. Vilnius, 2012, p. 540.

Santrumpos

KRVA – Kauno regioninis valstybės archyvas
LCVA – Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LYA – Lietuvos ypatingasis archyvas

BIRŽŲ SPAUSTUVĖS LEIDINIO – STASIO MATULAIČIO „LIETUVIŲ TAUTOS ISTORIJS“ – DETEKTYVAS

Vijolė Nikšienė

Biržų krašto muziejus „Sėla“

Santrauka

Biržų spaustuvė, įkurta 1912 metais, buvo viena žinomiausių to meto Lietuvos provincijos spaustuvių. Ji turėjo oficialų pavadinimą – *M. Yčo ir bendrovės spaustuvė*. Jau pirmaisiais Biržų spaustuvės gyvavimo metais buvo pradėtas ruošti spaudai ir spausdinti Stasio Matulaičio veikalas „Lietuvių tautos istorija“ („Šviesos“ b-vės leidinys). Šis leidinys, spausdintas Biržų spaustuvėje 1913 m., po mūsų šalį galėjo pasklisti tūkstantiniu tiražu, tačiau taip neatsitiko. Biržų spaustuvininkams išleisti ir platinti S. Matulaičio „Lietuvių tautos istoriją“ sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas.

S. Matulaičio veikalo, kuris buvo skirtas populiarinti Lietuvos istoriją ir kultūrą, istoriografija labai skurdi. Dažniausiai minima, kad *pastarasis spaudinys neišvydo pasaulio*. Taip pat pažymima, kad didžioji dalis leidinio tiražo buvo sunaikinta ir po karo iš 5000 egzempliorių tiražo leistos S. Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ 23 lankų pavyko sudaryti vos 13 ar 14 egzempliorių, kurie taip pat pradingo. Todėl labai ilgai buvo manoma, kad nė vienas iš nedaugelio to tiražo egzempliorių neišliko. Tačiau, atsitiktinumo dėka, vienas sveikas egzempliorius išliko ir yra saugomas Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkiniuose. Galima pasidžiaugti, kad XX a. pradžios šviesuomenės užmojis išleisti Lietuvos istorijos vadovėlį arba vieną reikšmingiausių Stasio Matulaičio istorinių publikacijų ir ją atspausdinti Biržų spaustuvėje vis tik ne visai sužlugo.¹

Raktiniai žodžiai: Biržų spaustuvė, spaudos istorija, Stasys Matulaitis, „Lietuvių tautos istorija“, Juozas Masaitis, Biržų krašto muziejus „Sėla“, spaudos paveldas.

Įvadas

Šiame straipsnyje, remiantis originaliais dokumentiniais šaltiniais, nuotraukomis, Stasio Matulaičio leidinio „Lietuvių tautos istorija. Su 4 žemlapiais ir paveikslėliais“ (1913) istoriografiniais šaltiniais, pristatoma Biržų krašto muziejaus rinkiniuose saugomo originalaus ir labai vertingo „Šviesos“ bendrovės leidinio Nr. 20 vieno egzemplioriaus išlikimo istorija. Leidinio egzempliorių su kartu įrištais atsiminimais apie šios knygos likimą 1931 m. Biržų muziejui padovanojo Biržų spaustuvės vedėjas Juozas Masaitis. Šio žmogaus nuovoka, verslumas ir atsakingumas, leidinio svarbos suvokimas ir toliaregiškas sprendimas nulėmė, kad šiandien Lietuvoje turime išlikusį S. Matulaičio „Lietuvos istorijos“ egzempliorių, kuris nuspelno atskiro tyrimo ir analizės.

¹ Kalbama apie unikalų egzempliorių su dedikaciniu įrašu ir įkliją. Po straipsnio parengimo išsiaiškinta, kad dar vienas 1913 m. leidinio egzempliorius saugomas Lietuvos nacionalinėje Martyno Mažvydo bibliotekoje, Nacionaliniame publikuotų dokumentų archyvine fonde (*autorės pastaba*).

Biržų spaustuvės veikla, raida ir leidiniai Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu spaudos istorikų įdėmiau nėra tirta. Jos istorija trumpai yra minima enciklopedinio pobūdžio leidiniuose. Daugiau informacijos apie šią spaustuvę galima rasti tik Lietuvos karininko, savanorio, literato, dainininko, etnografo Petro Biržio, pasivadinusio Akiro slapyvardžiu, monografijos „Lietuvos miestai ir miesteliai“ II-me tome „Biržų apskritis“ (Kaunas, 1932), profesoriaus Jono Yčo 1931 m. išleistoje monografijoje „Biržai: tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė: istorijos eskizas“, Martyno Yčo knygoje „Iš Agaro krašto“ (Kaunas, 2009), evangelikų reformatų bažnyčios generalinio superintendente, mokslininko, visuomenės veikėjo, Biržų spaustuvės steigėjo Povilo Jakubėno 1952 m. išėivijoje parašytuose atsiminimuose, žurnalisto, kraštotyrininko Algirdo Butkevičiaus straipsniuose spaudoje ir leidiniuose. Tiriant Biržų spaustuvės istoriją, buvo susidurta ne vien su Biržų spaustuvės istorijos tyrimų stoka, bet ir faktografinės informacijos netikslumais.

Straipsnio objektas – viena seniausių Lietuvos provincijos spaustuvių – Biržų spaustuvė Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu ir joje tuo metu spausdinti leidiniai, kurie iki šiol turi išliekamąją vertę. Straipsnio tikslas – pristatyti daugiau kaip prieš šimtmetį Biržų spaustuvėje pradėto spausdinti vieno pirmųjų Lietuvos istorijos vadovėlių – Stasio Matulaičio „Lietuvių tautos istorija. Su 4 žemlapiais ir paveikslėliais“ „Šviesos“ bendrovės leidinio Nr. 20 egzemplioriaus išlikimo istoriją, atkreipiant ypatingą dėmesį į leidinio atsiradimo aplinkybes. Pagrindinis tyrimo šaltinis – Biržų krašto muziejaus „Sėla“ dokumentinė ir archyvinė medžiaga, kuri iki šiol istoriografijoje nėra tyrinėta ir naudota moksliniuose tyrimuose.

Biržų spaustuvė 1912–1915

Kova dėl spaudos lotyniškaisiais rašmenimis ir tautinis atgimimas išjudino sąmoningąją lietuvių tautos dalį ir prikėlė naujam visuomeniniam kultūriniam gyvenimui. Šio tautinio atgimimo, švietimo ir kultūros sklaidos kontekste itin svarbų vaidmenį vaidino spausdintas žodis. *Atgavus spaudą ir leidus lietuvių kalbą dėstyti pradžios mokyklose, atsirado didelė vadovėlių ir šiaip spausdinto žodžio stoka. O pasidairius po Biržų apylinkę, buvo menkos spaustuvėlės Panevėžyje ir Šiauliuose, bet jose buvo galima spausdinti [tik] blankus. Didesnę spaustuvę buvo įsteigęs Saliamonas Banaitis. Spaudinio reikalui, esant ir nesant visai susisiektimo priemonių, sunku buvo minėtas spaustuves pasiekti. Tad sumaniau Biržuose įsteigti Biržų spaustuvę <...>*, – 1952 m. išėivijoje parašytuose atsiminimuose to laikmečio realijas ir spaustuvės įkūrimo būtinybę apibūdino spaustuvės kūrimo iniciatorius, knygnešys, evangelikų reformatų bažnyčios generalinis superintendentas, mokslininkas, visuomenės veikėjas Povilas Jakubėnas². Prisiminimuose jis nurodė, kad *reikalingam kapitalui sudaryti buvo įsteigta bendrovė. Kiekvienas bendrovės narys įmokėjo ne mažiau vieno šimto rublių. Didžiausias indėlininkas buvo provizorius Baltrus Čepulis, kuris spaustuvės reikalams įmokėjo 1000 rublių. <...> keli buvo, kurie prisidėjo su 200 rublių <...>. <...> spaustuvė pradėjo veikti 1913 m. rudenį*³.

Dar vienas spaustuvės įkūrėjas profesorius Martynas Yčas mini dvi spaustuvės įkūrimo datas – *apie 1911 m. reformatų kunigas P. Jakubėnas sumanė steigti Biržuose spaustuvę. O 1931 m. išleistoje savo monografijoje „Biržai: tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė“ jis tvirtina, kad: Dabar Biržai tėra nedaug suspėję pasigaminti literatūros. Atsirado tiktai 1912 m. Martyno Yčo spaustuvė*⁴. Petras Biržys-Akiras Biržų apskrities istorijoje atkartoja tą pačią informaciją: *Spaudą atgavus, viena iš pirmųjų, buvo įsteigta spaustuvė ir Biržuose 1912 m. Vėliausiai ši data fiksuota 1923 metais, Biržų spaustuvės akcinės bendrovės valdybos reklaminiame lapelyje, kuriame pranešama, kad Biržų spaustuvė akc. b-vė ... Turi garbės pranešti Tamstai, kad mūsų spaustuvė, įkurta Biržuose 1912 m., dabar yra atnaujinta ir aprūpinta naujomis mašinomis <...> ir laukia Tamstos malonybės aplankymo <...>. Nors ir trūksta dokumentų,*

² YČAS, Martynas. *Iš Agaro krašto: 1885–1941*. Kaunas: Candela, 2009, p. 43.

³ Ten pat.

⁴ YČAS, Jonas. Biržai: tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė: istorijos eskizas. Iš *Humanitarinių mokslų fakulteto raštai*. T.8. Kaunas, 1931, p. 154.

kuriuose būtų nurodyta tiksli spaustuvės įkūrimo data, bet režiumuojant galima teigti, kad Biržų spaustuvė buvo įkurta 1912 metų pabaigoje.

Kunigas Povilas Jakubėnas ir kiti spaustuvės steigėjai prisimena, kad spaustuvės steigėjų būta ne vieno, o darbuotasi kolektyviai, tad pirmąją spaustuvę Biržų mieste įsteigė gerai žinomi ir pasiturintys šio krašto vyrai. Daug prisidėjo įtakingas Rusijos valstybės dūmos deputatas, advokatas Martynas Yčas, ligoninės vedėjas dr. Mykolas Kuprevičius (kompozitoriaus Giedriaus Kuprevičiaus senelis), pramoninkas ir išradėjas Jurgis Trečiokas, ūkininkas Krisius Prunskas, poetas ir vertėjas Stanislovas Dagilis ir kiti.

Naujai įkurta Biržų spaustuvė turėjo oficialų pavadinimą „M. Yčo ir bendrovės spaustuvė“, bet tai nereiškė, kad ji buvusi Yčo nuosavybė. 1912 m. energingam politikos ir visuomenės veikėjui Martynui Yčui *pavyko iš gubernatoriaus [Veriovkino] gauti leidimą įkurti Biržuose spaustuvę*⁵, todėl spaustuvės savininku buvo užsiregistruotas Martynas Yčas ir bendrovė. Toks firmos vardas ir tapo oficialiu spaustuvės pavadinimu.

„M. Yčo ir bendrovės spaustuvės“ kontora veikė Jurgio Trečioko *bute ties turgaviete*⁶, pati įmonė – Dirvono (dabar Vytauto) gatvės medinio, per karą sudegusio ir iki šios dienos neišlikusio pastato trijuose kambariuose. Yra žinoma, kad spaustuvė buvo neblogai aprūpinta modernia technika⁷. Bendrovė buvo įsigijusi modernią vokiečių Friedricho Konigo ir Friedricho Andreaso Bauerio konstrukcijos spausdinimo mašiną ir rankinę spausdinimo mašiną „Bastonetė“, lankų siuvimo, popieriaus pjaustymo mašinas, daug lotyniško šrifto.

Naujai įkurtos spaustuvės steigėjams netrūko verslumo ir žinių, tačiau jiems taip pat netrūko ir organizacinių bei techninių iššūkių. Martynas Yčas rašo pedagogui, istorikui, broliui Jonui Yčui: *Spaustuvė mūsų (Biržuose) dar neįtaisyta ir nežinau kuomet tą padaryti: visgi nėra kam kaip reikiant užsiimti. Dabar greitai laiku važiuoju į Biržus ir manau tą dalyką kiek pastūmėti. Kitame laiške rašo: Neseniai grįžau iš Peterburgo. Nusipirkome mašinas spaustuvei, pasamdžiau užvaizdą ir daug visokių reikalų atlikau. Petras Biržys-Akiras Biržų apskrities istorijoje rašo, kad: Biržų spaustuvės inventorių tada sudarė: 1 spausdinama mašina 48x66 cm, firmos „Koenig & Batter“, 1 spausdin. mašina „Bostonka“, 1 popieriui piaustyti mašina, daugybė įvairių lotyniškų raidžių. Lietuvos spaustuvių istorijos tyrinėtojo Viliaus Užtupo tvirtinimu, tuo metu įmonės (Biržų spaustuvės) poligrafiniais darbais daugiausia rūpinosi kunigas Povilas Jakubėnas, kuris gana greitai spėjo perprasti spaudos darbų specifiką. O spaustuvėje dirbo apie 10–15 žmonių⁸. Tačiau šis skaičius galėjo būti ir šiek tiek padidintas, nes Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse po 15 darbininkų turėjo tik didmiesčiai – Martyno Kuktos ir Saliamono Banaičio – spaustuvės⁹ (žr. 1 pav.).*

Tuo metu dauguma provincijos spaustuvių užsiiminėjo smulkiais darbais – spausdino etiketes, blankus, kontoros knygas ir kt. Naujai įkurtos Biržų spaustuvės pajėgumai leido spausdinti įvairesnius poligrafinius spaudinius ir garantuoti, kad užsakymai bus atlikti operatyviai ir kokybiškai. Todėl steigėjai pradėjo rūpintis ne tik informacijos sklaida, bet ir įmonės reklama. Apie bendrovės konkurencinį pranašumą pirmiausia buvo pranešta Panevėžio J. Masiulio knygyno leidžiamuose „Panevėžio kalendoriuose“. Pirmajame „Panevėžio kalendoriuje“ 1914-iesiems metams, kurį 1913 m. parengė ir išleido knygnešio Juozo Masiulio knygynas Panevėžyje, pasirodžiusi „M. Yčo ir bendrovės spaustuvės“ reklama skelbė, kad *M. Yčo ir bendrovės spaustuvė praneša gerbiamajai visuomenei, jog spaustuvė atlieka įvairius darbus: spausdina knygas, brošiūras, kainininkus, draugijų įstatus, visokios rūšies blankus (metrikams, kontorams, bankams, mokykloms, valsčiaus raštinėms. ir t.t.), afišas-apgarsinimus, pakvietimo, susižiedavimo ir vestuvių bilietus, vizitines korčiukes, visokias žymes, sąskaitas, vokus (konvertus), pašaukimus (paviestkas), atvirukes ir t.t.). Darbas*

⁵ YČAS, Martynas. *Iš Agaro krašto: 1885–1941*. Kaunas: Candela, 2009, p. 43.

⁶ *Panevėžio kalendorius 1914 metams*: 1-ieji metai. Panevėžys, 1913, p. 84.

⁷ BIRŽYS, Petras. *Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2. Biržų apskritis. Kaunas, 1932, p. 84–86.

⁸ UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius, 1998, p. 117.

⁹ KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius, 2009, p. 349.

1 pav. Biržų „M. Yčo ir bendrovės“ spaustuvės darbuotojai spaustuvėje apie 1916 m. Iš dešinės: kaizerinės Vokietijos karys, raidžių rinkėja Ona Plepytė (Pranskietienė). Nuotrauka iš Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkinių.

atliekamas greitai, sąžiningai ir dailiai, labai vidutinėmis kainomis. Spaustuvė aprupinta greitai dirbančiomis mašinomis iš geriausių užrubežinių fabrikų¹⁰.

Tarp daug smulkių darbelių, spaudinėlių, Biržų spaustuvėje¹¹ buvo pradėti spausdinti ir didesnės apimties leidiniai. Savo veiklą 1912 metų pabaigoje M. Yčo ir bendrovės spaustuvė pradėjo nuo tam tikros periodinės spaudos leidinių atmainos – kalendorių leidybos. Apie kalendorius, kuriuos sutaisė ir išlaidė kun. P. Jakubėnas ir stud. M. Yčas¹² Petras Biržys-Akiras rašė: <...> buvo periodiškai leidžiami anuomet garsūs „Biržų kalendoriai“, kurie pasiekė tikslą išvydami latvių pasieny įsigalėjusį spaudos draudimo metu „Laika gramata“¹³ (kalendorius latvių kalba, liet. „Laiko knyga“ – aut. past.). Patys pirmieji „Biržų kalendoriai“ puoselėti ev. reformatų kunigo Povilo Jakubėno ir tuokart dar studento Martyno Yčo, buvo pradėti spausdinti 1906 metais Mintaujoje (Nitaujojė: Steffenhageno ir sunaus sp.) ir vadinosi kalendorius „Kaimynas“. Pirmasis, „Biržų kalendorius“ 1911-s metams, buvo išsp. Jagomasto spaustuvėje Tilžėje, paskiau, įsisteigus Biržų spaustuvei, jau Biržuose spausdinta¹⁴. „Biržų kalendoriai“ ėjo su pertraukomis karo metu nuo 1910 m. iki 1928 m.

Savo pirmuosius sieninius kalendorius Biržų spaustuvėje spausdino ir Onos Vitkauskytės knygynas Kaune. Biržuose buvo išleistas sieninis lietuviškas 1913 metų kalendorius. To meto spaudoje buvo sulaukta palankių atsiliepimų apie Onos Vitkauskytės knygyno Kaune kalendorių, išspausdintą Biržuose, tikriausiai ne be pačių spaustuvės steigėjų papildomo rūpesčio. Visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis „Viltis“ 1912 metų pabaigoje rašė: *Jau parduodamas Onos Vitkauskytės leidimo lietuviškas sieninis kalendorius 1913 m. Išleidimas nesulyginamai gražesnis, kaip buvusieji iki šiol tos rūšies leidimai; gero tekstų parinkimo, gražia forma ir puikiu popieriu turi būt priskirtas prie geriausiai nusisekusių leidimų. Kaina 30 kap.*¹⁵.

¹⁰ Panevėžio kalendorius 1914 metams: 1-ieji metai. Panevėžys, 1913, p. 84.

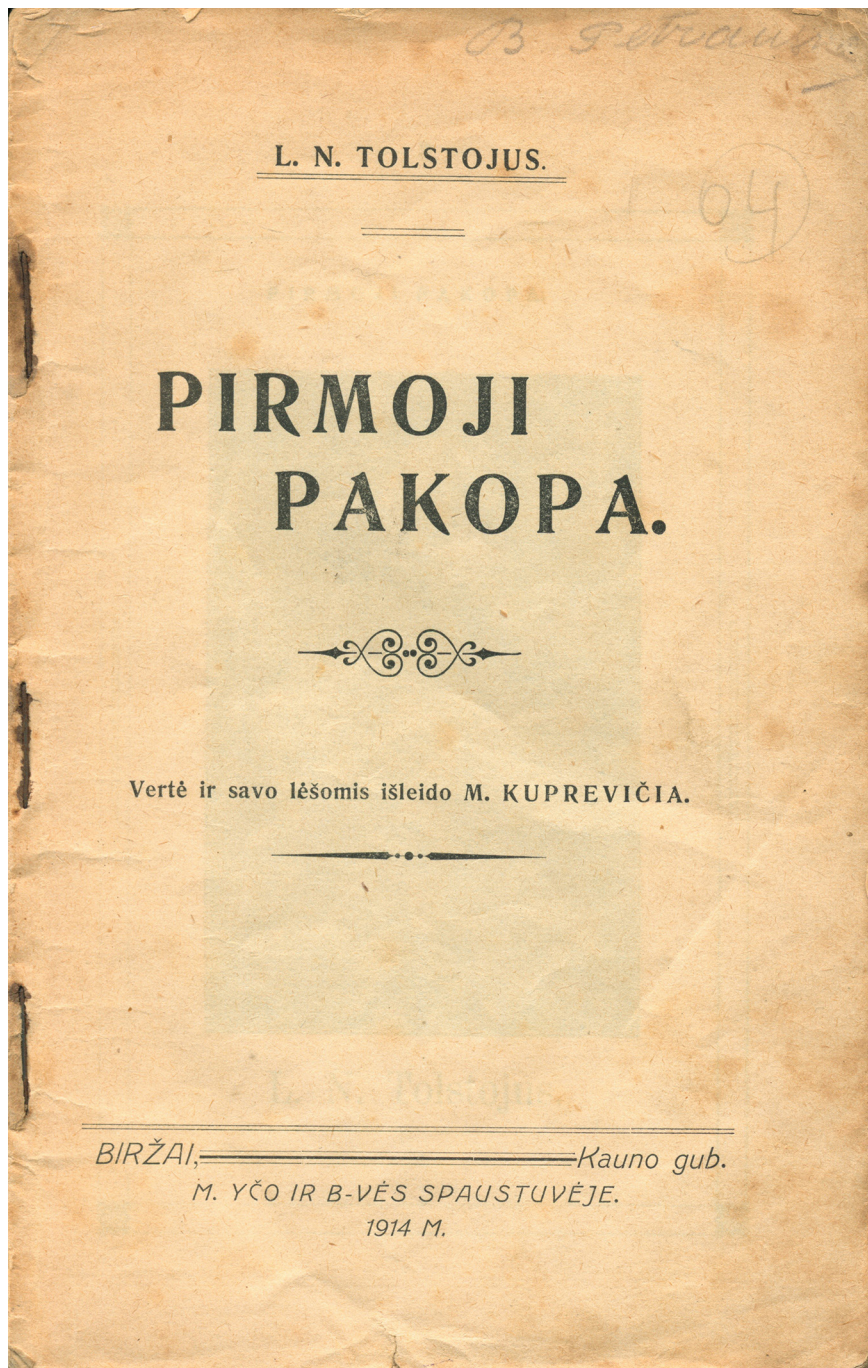
¹¹ BIRŽYS, Petras. Lietuvos miestai ir miesteliai. T. 2. Biržų apskritis. Kaunas, 1932, p. 84–86.

¹² Biržų kalendorius 1913 metams. Biržai: M. Yčo ir b-vės sp., 1913, p. 3.

¹³ BIRŽYS, Petras. Lietuvos miestai ir miesteliai. T. 2. Biržų apskritis. Kaunas, 1932, p. 84.

¹⁴ Lietuvių enciklopedija. T. 3. Birulė–Chromotipija. Boston, Mass, 1954, p. 30.

¹⁵ Viltis: visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis. Redaktorius-leidėjas Antanas Smetona. 1912, spalio 19, p. 3.

2 pav. 1914 metais buvo išleista Levo Tolstojaus knygutė „Pirmoji pakopa“, išversta vieno iš spaustuvės steigėjų gydytojo Mykolo Kuprevičiaus, leista jo lėšomis.
Knyga iš Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkinių.

Taip pat buvo spausdinami evangelikų reformatų bendruomenės leidiniai, leidiniai religinėmis temomis. 1914 metais pasirodė reformatų kunigo, istoriko, leidėjo Jono Šepečio pamokslų rinkinys „Kaimo pamokslai“. 1915 metais pradedamas spausdinti septynerius metus poeto Stanislovo Dagilio kruopščiai rengtas septintasis „Giesmyno su maldų priedu Lietuvos evangel.-reformatų parapijų vartojimui“ leidimas (tais metais pasirodė tik nedidelė tiražo dalis). 1913 metais svarbią Biržų spaustuvės užsakymų dalį užima ir literatūriniai leidimai: išspausdinta scenos veikalų rinktinė, į kurią įtraukti T. Daugirdo kūriniai „Girkalnio užgavėnės“, „Tėtė pakliuvo“ ir jo išversta V. Perzynskio pjesė „Idealus gyvenimas“, A. Jonaičio išverstas eilėraščių rinkinukas „Pirmieji žiedai“, Adolfo Šmulkštučio slapyvardžiu pasirašiusio Adolfo Matuzevičiaus eilės ir rašiniai „Ei, jaunieji! Šen į būrį!“. 1914 metais buvo išleista Levo Tolstojaus knygutė „Pirmoji pakopa“, išversta vieno iš spaustuvės steigėjų, gydytojo Mykolo Kuprevičiaus (žr. 2 pav.).

Kadangi Biržų spaustuvės steigėjų bendradarbiavimas su leidėjais buvo ne tik komercinis, bet ir labai reikšmingas tuo metu kultūrine ir visuomenės švietimo prasme, tikriausiai todėl jau pačiais pirmaisiais Biržų spaustuvės gyvavimo metais buvo pradėtas ruošti spaudai ir spausdinti „Šviesos“ bendrovės¹⁶ leidinys – Stasio Matulaičio veikalas „Lietuvių tautos istorija“. Deja, dėl politinių, ekonominių ir kultūrinių permainų, šio veikalo leidyba, kaip ir visų kitų knygų spausdinimas Biržų spaustuvėje, Pirmojo pasaulinio karo pradžioje sustojo. Buvo spausdinami tik lapeliai „Ekstra telegramos“ apie padėtį fronte, kurias vaikai pardavinėdavo Biržų gatvėse.

Tuomet dar nesuvokta, kas laukia Biržų spaustuvės ir pačių Biržų. Pirmojo pasaulinio karo metais lietuviška spauda vėl buvo uždrausta ir uždarytos beveik visos spaustuvės Lietuvoje.

Stasio Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ leidybos istorija

Lietuvių kalba parašyti „Lietuvos istorijos“ vadovėliai Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu buvo itin retas reiškinys. Tačiau stiprėjantis tautinis atgimimas kėlė lietuviškai spausdintos Lietuvos istorijos poreikį. 1906 m. buvo paskelbtas lietuviškų pradžios mokyklos vadovėlių (tarp jų ir Lietuvos istorijos) rašymo konkursas¹⁷. Atsiliepiant į šį konkursą dr. St. Matulaitis ėmė rašyti visą Lietuvos istoriją kaip „Lietuvių tautos istoriją“¹⁸. Juozo Tumo Vaižganto teigimu 1918 m. Lietuvos istorijos vadovėlių teturėjome tris¹⁹, iš kurių vienas – S. Matulaičio *nemažas veikalas, pateiktas prieš keliolika metų paskelbtam konkursui*.

Vadovėlio autorius Stasys Matulaitis gimė 1866 m. spalio 24 d. Stebuliškėse, Liudvino valsčiuje, Marijampolės apskrityje, 1956 m. balandžio 10 d. mirė Vilniuje. Jo kūrybinio kelio pradžia sutapo su „varpininkų“ veikla, todėl jis, kaip ir daugelis to meto Lietuvos inteligentų, aktyviai įsitraukė į to meto lietuviškąją visuomeninę veiklą. Reiškėsi ir kaip rašytojas bei literatūros kritikas, medicinos ir kitų mokslų populiarintojas, vertėjas, buvo knygnešys, skaitė paskaitas, domėjosi istorija ir rašė darbus istorine tematika. Kaip savo atsiminimuose rašo to meto jo bendražygis Kazys Grinius²⁰, S. Matulaitis *bene vienas produktyviausių senesniųjų lietuvių rašytojų*²¹.

Būdamas ne tik politikas ir rašytojas, bet ir profesionalus istorikas, jis buvo gerai susipažinęs su senosios Lietuvos istorijos šaltiniais. Jais pasiremdamas S. Matulaitis parašo „Lietuvių tautos istoriją“, kuri pirmiausia buvo išspausdinta Amerikos lietuvių savaitraštyje „Lietuva“ (1908, Nr. 46–52 ir 1909, Nr. 1.) bei pakartota atskira knyga 1913 m. Biržuose ir 1923 m. Tilžėje. Sutrumpintas jos variantas dviem leidimais išėjo 1918 m. Voroneže. J. Tumas Vaižgantas „Lietuvos aide“ apie sutrumpintą 1918 m. vadovėlio leidimą rašė: <...> *Tai nemažas veikalas, pateiktas prieš keliolika metų paskelbtam konkursui*²². <...> *jis mėgino pažiūrėti į istoriją, kurią darė ne vieni valdovai Didieji kunigaikščiai, tik visa tauta, visi luomai. Ir S. Matulaičiui tai sekė. Parašė veikalą nemaža lietuvių tautos meile ir net pasididžiavimu ja. Tame jis neatsiliko nuo romantikų istorikų*²³.

¹⁶ Knygoms leisti bendrovė „Šviesa“, įsteigta Vilniuje 1905 m. pradžioje grupės lietuvių, pažangių švietėjų. Pirmasis jos vadovas buvo Povilas Višinskis, nuo 1906 m. – kalbininkas Jurgis Šlapelis, nuo 1907 m. – gydytojas Stasys Matulaitis. „Šviesa“ gyvavo iki 1913 m.

¹⁷ Konkurso reikšmę iškėlė 1905–1914 m. Vilniuje veikusi Lietuvos mokytojų sąjunga, lėšomis rėmė Amerikos lietuviai.

¹⁸ TUMAS, J. S. Matulaitis. Lietuvių tautos istorija. *Lietuvos aidas*, rubrika „Raštų raštai“, 1918, spalio 17, nr. 108, p. 3–4.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ Apie S. Matulaičio kaip varpininko ir knygnešio veiklą – MATULAITIS, Stasys. *Atsiminimai ir kiti kuriniai*. Vilnius, 1957, p. 104–105.

²¹ GRINIUS, Kazys. *Atsiminimai ir mintys*. Tübingen: Patria, 1947, t. 1, p. 215–216.

²² Primenamas 1906 m. skelbtas lietuviškų pradžios mokyklų vadovėlių (tarp jų ir Lietuvos istorijos) rašymo konkursas. Jo reikšmę iškėlė 1905–1914 m. Vilniuje veikusi Lietuvių mokytojų sąjunga, lėšomis rėmė Amerikos lietuviai. Konkurso sąlygas, pasirašytas jo komiteto, paskelbė „Vilniaus žinios“ (1906, nr. 74, 98, 121), „Lietuvos ūkininkas“ (1907, nr. 36). Atsiliepiant į šį konkursą, iki I Pasaulinio karo buvo parašyta daugiau kaip pora dešimčių vadovėlių, dalis jų išėjo, kiti liko rankraščiuose.

²³ VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 20: Kritika, 1915–1922. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022. p. 82–86.

Ši istorija buvo pradėta spausdinti dar 1913 metais, bet dėliai karo ir kitų priežasčių lig šiol dar nepabaigta. Šį leidinį pataisiau, padėjęs visas pastangas, kiek pajėgdamas atsižvelgti į istorijos bėgį, ne kaipo į kunigaikščių ir atskirų žmonių norų ir pastangų pasekmę, bet kaipo į realių gyvenimo sąlygų rezultatą.

Suprantu, kad šis mano darbas toli netobūlas, tačiau manau, kad, neveizint trūkumų, atneš savo naudą, kaipo pirmas šiuo krypsniu bandymas.

S. M.

GEK-29776

3 pav. Stasio Matulaičio įžanginis tekstas „Lietuvių tautos istorijos“ antrajame leidime, spausdintame Tilžėje J. Reylenderio ir sūnaus spaustuvėje 1923 m.
Knyga iš Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkinių. GEK-29776.

Viena moderniausių spaustuvių, Biržų spaustuvė, tuo metu veikė ne tik kaip leidinių spausdinimo vieta. Tai buvo svarbus to meto kultūrinės ir intelektualinės veiklos centras Lietuvoje. Kadangi Stasio Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ veikalas buvo vienas pirmųjų, iki I Pasaulinio karo pasirodžiusių Lietuvoje, ir atsižvelgiant į ano meto realijas, gana aukšto lygio, Biržų spaustuvės steigėjai ir vadovai nusprendė šį leidinį pradėti ruošti spausdinti kaip atskirą knygą. Gal taip buvo nuspręsta todėl, kad Stasys Matulaitis buvo „Šviesos“ knygų leidimo bendrovės, gyvavusios iki 1913 m. ir išleidusios apie 20 knygų, pirmininkas, gal dėl kitų palankiai susiklosčiusių aplinkybių ar kitų priežasčių, susijusių su spaustuvės statusu ir techninėmis galimybėmis. Apie tai istoriniuose šaltiniuose nutylima. Tačiau galima rasti ne vieną nuorodą, kad S. Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ vadovėlis 1913 m. M. Yčo ir bendrovės spaustuvėje Biržuose buvo pradėtas ruošti spaudai ir spausdinti kaip atskira knyga. Tie patys šaltiniai ir to meto amžininkai taip pat liudija, kad Biržų spaustuvininkams 1913 metais išleisti šios Stasio Matulaičio knygos nepavyko – sutrukdė Pirmasis pasaulinis karas.

Apie tai, kad Biržų spaustuvėje spausdinta S. Matulaičio „Lietuvos istorija“ – „Šviesos“ b-vės leidinys Nr. 20 – nebuvo išleista, Biržų apskrities monografijoje užsimena Petras Biržys-Akiras. Jis rašo: *Deja, pastarasis spausdinys neišvydo pasaulio*. Taip pat P. Akiras-Biržys užsimena, kad *užėjus Didžiajam karui, minėtos St. M. „Liet. tautos istorijos“ jau atspausdinti 23 lankai 5000 egzempliorių, buvo sunaikinti. Po karo šio veikalo buvo surinkta tik 13 egz.*²⁴. Vaižgantas „Lietuvos aide“ 1918 m. spalio 17 d. rubrikoje „Raštų raštai“, recenzuodamas 1918 metais išleistą S. Matulaičio „Lietuvių tautos istoriją“, apgailestauja: Gaila, kad šis rankraštis tebetūno neišspausdintas, ir mums tetenka pasidžiaugti ištraukomis iš jo, kurias ir pateikė žemutinėms klasėms vadovėliu Kultūros ir švietimo sekcija²⁵.

Profesorius Domas Kaunas straipsnyje „Reformatų knygų istoriografinė apžvalga Stanislovo Dagilio redaguotame Biržų giesmyne“ užsimena, kad šis vadovėlis Biržų spaustuvėje buvo spausdinamas, bet dabar jis yra iš viso niekam nežinomas spaudinys²⁶. Jis taip pat pamini: *Išvijus iš Biržų svetimuosius, M. Yčo ir bendrovės sandėlyje iš 5000 egzempliorių tiražu leistos S. Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ 23 lankų pavyko sudaryti vos 13 sveikų egzempliorių*.

Ir įdomiausia tai, kad apie tai rašo ir pats vadovėlio autorius Stasys Matulaitis „Lietuvių tautos istorijos“ (spausdintos Tilžėje: J. Reylenderio ir sūnaus sp. 1923 metais) antrojo leidimo pratarmėje: *Ši istorija buvo pradėta spausdinti dar 1913 metais, bet dėliai karo ir kitų priežasčių lig šiol dar nepabaigta. Šį leidinį pataisiau, padėjęs visas pastangas, kiek pajėgdamas atsižvelgti į istorijos bėgį, ne kaip kunigaikščių ir atskirų žmonių norų ir pastangų pasekmę, bet kaip realių gyvenimo sąlygų rezultatą. Suprantu, kad šis mano darbas netobūlas, tačiau manau, kad, neveizint trūkumų atneš savo naudą, kaip pirmas šiuo krypsniu bandymas. S.M.*²⁷ (žr. 3 pav.).

„Lietuvių tautos istorijos“ istorija

Leidiniai, laikraščiai ar rankraščiai, išsiskiriantys ypatingomis leidybos aplinkybėmis, unikaliu turiniu, turintys ypatingą istorinę, kultūrinę, meninę vertę yra kiekvieno muziejaus vertingiausi eksponatai. Todėl profesionalaus istoriko parašyto leidinio, kuris po mūsų šalį Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu galėjo pasklisti tūkstantiniais tiražais, apie kurio egzistavimą nežinojo net pats autorius, išsaugojimas Biržų krašto muziejaus rinkiniuose yra unikalus atradimas. Šios bibliografinės retenybės išlikimą nulėmė Biržų spaustuvės vedėjo (nuo 1923 m.) Juozo Masaičio (1892–1967) nuovoka, verslumas ir atsakingumas, leidinio svarbos suvokimas ir toliaregiškas sprendimas (žr. 4 pav.).

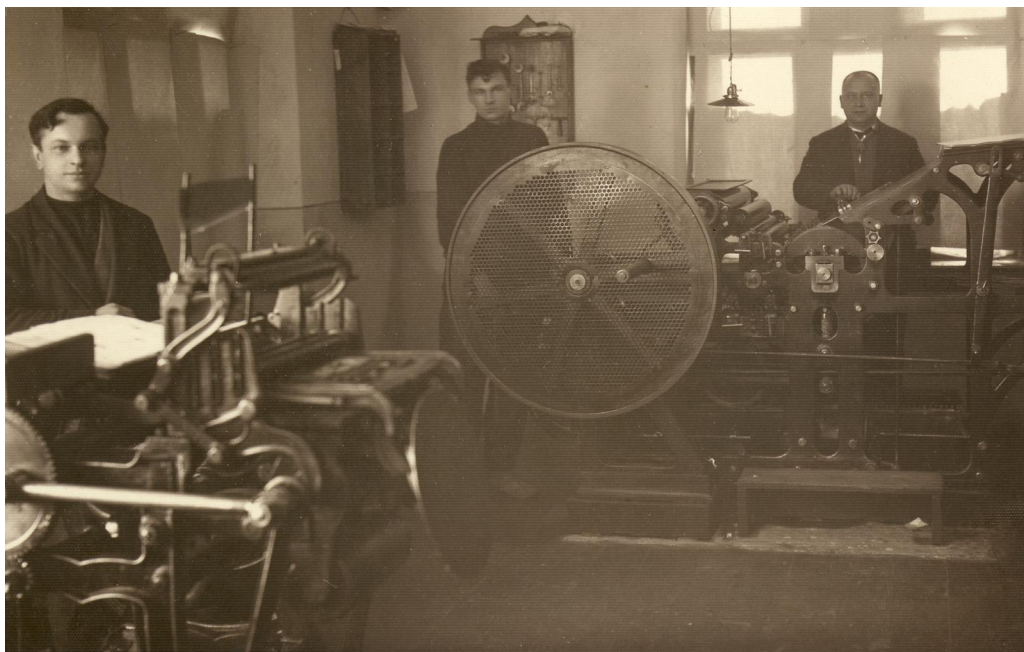
1924 m. surinkęs nebaigto spausdinti leidinio išlikusius spaudos lankus ir 1931 m. juos įrišęs, vieną iš 14-os egzempliorių Biržų spaustuvės leidinio „Lietuvių tautos istorija. Su 4

²⁴ BIRŽYS, Petras. *Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2. Biržų apskritis. Kaunas, 1932, p. 84.

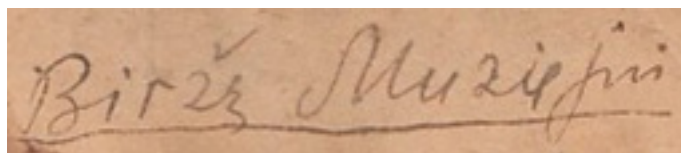
²⁵ TUMAS, J. S. Matulaitis. *Lietuvių tautos istorija. Lietuvos aidas*, rubrika „Raštų raštai“, 1918, spalio 17, nr. 108, p. 3–4.

²⁶ KAUNAS, Domas. *Reformatų knygų istoriografinė apžvalga Stanislovo Dagilio redaguotame Biržų giesmyne. Iš Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius, 2009, p. 350.

²⁷ MATULAITIS, Stasys. [Leidinio įžanga]. Iš *Lietuvių tautos istorija*. Kaunas; Vilnius: „Švyturio“ b-vės leidinys, 1923.

4 pav. Biržų spaustuvės mašinų skyriuje 1932 m. Prie lango – spaustuvės vedėjas Juozas Masaitis. P. Ločerio nuotrauka. Iš Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkinių.

5 pav. Biržų spaustuvės vedėjo Juozo Masaičio dedikacija Biržų muziejui.

žemlapiais ir paveikslėliais“ „Šviesos“ bendrovės leidinys Nr. 20. išspausdintas M. YČO IR BENDROVĖS BIRŽŲ SPAUSTUVĖJE BIRŽUOSE, Kauno gub. 1913.“ dedikavo Biržų muziejui²⁸ (žr. 5 pav.).

Biržų spaustuvės vedėjas Juozas Masaitis leidinyje įklijuotame rankraštyje (žr. 6 pav.) surašė ir to meto susiklosčiusių sudėtingų spausdinimo aplinkybių istoriją, kartu patvirtindamas buvusius Biržų spaustuvės užmojus ir galimybes tokį leidinį išleisti:

Lietuvių Tautos Istorijos istorija

St. Matulaičio „Lietuvių Tautos Istorija“ buvo pradėta spausdinti Biržų spaustuvėje 1913 m. skaičiuje 5000 egz. ir iki 1914 m. Didž. karo pradžios buvo išspausdinta 19 lankų (304 pusl.).

Karui prasidėjus, darbas buvo sustabdytas. Karo metu istorijos išspausdinti lankai, šeiminkaujant spaustuvėje rusams, vokiečiams ir bolševikams, buvo dalinai išmėtyti. 1924 m. aš surinkau ir sutvarkiau likusius lankus, tuo būdu sudariau 1800 egz. neužbaigtos istorijos.

Tais pat 1924 m. kreipiausi du kartus laišku į Mariampolį pas p. St. Matulaitį, klausdamas ką daryti, kad užbaigus šią knygą spausdinti, bet atsakymo negavau. Tuo metu jau St. Matulaitis ištaisęs ir papildęs išleido „Švyturio“ B-vė Kaune II laidą „Lietuvių Tautos

²⁸ MASAITIS, Juozas. Dedikacija Biržų muziejui. Iš MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija*: su 4 žemlapiais ir paveikslėliais. Biržuose: spausdinta M. Yčo ir b-vės sp., 1913.

Tačiau žinia apie Biržų muziejuje saugomą labai retą leidinį taip ir nepasklido plačiau. Tikriausiai todėl, kad apie išskirtinį leidinio egzempliorių viešojoje erdvėje nepasirodė nei viena publikacija. Visuose istoriniuose šaltiniuose apie šį vadovėlį buvo rašoma, kad leidinys neegzistuoja. Pirmą kartą M. Yčo ir bendrovės Biržų spaustuvėje spausdinto egzemplioriaus, esančio Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkiniuose, anotuota nuotrauka buvo paskelbta tik 2018 metais Biržų muziejaus leidinio „Biržų istorijos apybraižos“ antroje knygoje, ir labai simboliška, kad Stasio Matulaičio gimimo metinių dieną (jam 2024 m. spalio 24 d. būtų sukakę 158 metai) buvo pristatyta Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos organizuotoje 23-ioje mokslinėje konferencijoje kultūros paveldo aktualinimo tema.

Išvados

Stasys Matulaitis „Lietuvių tautos istorijoje su žemėlapiais ir paveikslėliais“, spausdintos M. Yčo ir bendrovės Biržų spaustuvėje, įžangoje įrašė: *Rašydamas šitą populiarišką istorijos vadovėlį, turėjau omenyje aprašyti ne kunigaikščių karus, jų gyvenimą, bet nupiešti lietuvių tautos ir jų valstybės gyvenimo bėgį. Ar man bus pavykę išpildyti savo uždavinį, parodys laikas ir kritika. S.M.*

Pasiremdami šiais faktais ir detektyviniam tyrimui būdingu Stasio Matulaičio klausimu: Ar man bus pavykę išpildyti savo uždavinį..., – galime tik pasidžiaugti, kad didelis XX a. pradžios šviesuomenės užmojis išleisti Lietuvos istorijos vadovėlį ir jį atspausdinti Biržų spaustuvėje nesužlugo.

Apžvelgti pagrindiniai „Lietuvių tautos istorijos“ spausdinimo istorijos etapai leidžia konstatuoti:

- Viena iš to meto Lietuvos provincijos spaustuvių, Biržų spaustuvė atliko nemažą vaidmenį Lietuvos spaudos istorijoje: jos leidiniai įsiliejo į Lietuvos leidinių visumą ir ją reikšmingai pagausino.
- Biržų spaustuvės istorija yra sudedamoji Lietuvos spaudos istorijos dalis, atskleidžianti ne tik spaudos atsiradimo materialiuosius aspektus: techninę bazę, produkcijos kiekį ir pobūdį bei leidinių sklaidos ir panaudojimo visuomenėje būdus ir raidą.
- Taip pat įrodo, kad laiku priimti sprendimai, atsakingas požiūris į dokumentus ir archyvus, turi didelę ir neįkainojamą reikšmę valstybės ir tautos dokumentiniam paveldui.
- St. Matulaičio „Lietuvių tautos istorija. Su 4 žemėlapiais ir paveikslėliais“ „Šviesos“ bendrovės leidinys Nr. 20. išspausdintas M. YČO IR BENDROVĖS BIRŽŲ SPAUSTUVĖJE BIRŽUOSE, Kauno gub. 1913“ egzempliorius aptiktas Biržų krašto muziejaus „Sėla“ rinkiniuose, yra atskiro mokslinio tyrinėjimo objektas.
- Biržų krašto muziejuje „Sėla“ išlikęs knygos egzempliorius yra su iliustracijomis, o tai liudija, kokią svarbą autorius ir spaustuvės steigėjai skyrė ne tik vadovėlio tekstui, bet ir vizualinei medžiagai. Todėl šis leidinys nusipelnė ne tik atskiro tyrimo ir analizės, bet ir palyginimo su kitais šio leidinio leidimais ir galimybės tyrimo rezultatus naudoti platesniam kultūros istorijos tyrimų lauke.
- Taip pat šis Biržų krašto kultūros istorijos artefaktas iliustruoja autoriaus ir Biržų spaustuvės steigėjų bei vadovų pastangas skatinti tautos kultūrinę savimonę, apjungiant mokslo populiarinimą ir tautinį švietimą, patvirtina neabejotiną jų profesionalumą ir ambicingus tikslus.

Akiro-Biržio 1931 m. išsakytos mintys apie Biržų spaustuvę ištis gana taikliai apibūdina spaustuvės ir jos įkūrėjų veiklos reikšmę: „Biržų spaustuvė sulaušė gan svarbią rolę ne tik biržiečių švietimui kelti, bet ir apskritai daug prisidėjo prie tautiškų idėjų skleidimo. Biržų spaustuvės įsteigėjai taip pat ne tiek materialistinės naudos tikėjosi iš tos spaustuvės turėti, kiek aukštesnių idėjų vedami tą spaustuvę įsteigė.“

Šaltiniai ir literatūra

1. AKIRAS-BIRŽYS, Petras. *Lietuvos miestai ir miesteliai*. T. 2: *Biržų apskritis*. Kaunas: leidėjas Valerijonas Atkočiūnas, 1932. 592 p.
2. *Biržų istorijos apybraižos*. Kn. 2. Sudarė Snieguolė Kubiliūtė. Vilnius: BMK, 2018. 478 p. ISBN 978-609-468-181-31

3. *Biržų kalendorius 1913 metams*. Sutašė ir išlaidė kun. P. Jakubėnas ir stud. M. Yčas. Biržai: P. Jakubėnas, M. Yčas, 1913 (Biržai: M. Yčo ir b-vės sp.). 82, [14] p.
4. *Biržų spaustuvė akc. b-vė ...* „Turime garbės pranešti Tamstai, kad mūsų spaustuvė, įkurta Biržuose 1912 m., dabar yra atnaujinta ir aprūpinta naujomis mašinomis ...“ [Biržų] spaustuvės valdyba. – [Biržai] : [s.n.], [1923].
5. *Biržų spaustuvės leidiniai. Parodos katalogas* [lankstinys]. Biržai: Biržų r. savivaldybės viešoji biblioteka, 1999. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla“ rinkiniuose. PL-7782.
6. YČAS, Jonas. *Humanitarinių mokslų fakulteto raštai*. T. 8. Biržai: tvirtovė, miestas ir kunigaikštystė: istorijos eskizas. Kaunas, 1931 (Kaunas: „Spindulio“ b-vės sp.). XV, 191, [1] p.
7. YČAS, Martynas. *Iš Agaro krašto: 1885–1941*. Kaunas: Candela, 2009 (Kaunas: Arx Baltica). 527, [1] p. ISBN 978-9986-400-21-9.
8. KAUNAS, Domas. *Knygos kultūra ir kūrėjas: istoriografiniai tyrimai ir vertinimai*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 400, [3] p. ISBN 978-9955-33-364-7.
9. *Lankstinys, skirtas Biržų spaustuvės istorijai*. Parengė Jonas Dagilis. Biržai: Lietuvos reformacijos istorijos ir kultūros draugijos Biržų skyrius, [1999]. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla“ rinkiniuose. PL-7783.
10. *Lietuvių enciklopedija*. T. 3. *Birulė–Chromotipija*. Boston, Mass.: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1954. 543, [1] p.
11. MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija*. Kaunas; Vilnius: „Švyturio“ b-vės leidinys, 1923 (Tilžėje: J. Reylenderio ir sūnaus sp.). 260 p.
12. MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija*. [Voronežas]: Kultūros ir švietimo sekcijos leidinys, 1918 (Voronežas: Lietuvių sp.). 64, II p.
13. MATULAITIS, Stasys. *Lietuvių tautos istorija*. Su 4 žemėlapiais ir paveikslėliais. Vilnius: „Šviesos“ b-vė, 1913 (Biržuose: spausdinta M. Yčo ir b-vės sp.). 304 p. („Šviesos“ b-vės leidinys Nr. 20).
14. MATULAITIS, Stasys. *Atsiminimai ir kiti kūriniai*. Vilnius: Valst. grož. lit. I-kla, 1957. 407 p.
15. *Panevėžio kalendorius 1914 metams*: 1-ieji metai. Panevėžys: J. Masiulio knygynas, 1913 (Vilnius, Martyno Kuktos sp.). 67, [25] p.
16. PELANYTĖ, Nijolė. *Biržų spaustuvės istorija iki 1940 metų*: Vilniaus valstybinio V. Kapsuko universiteto Istorijos-filologijos fakulteto žurnalistikos specialybės studentės Pelanytės Nijolės, Petro diplominis darbas. [Biržai], [1961]. 58 p. Mašinraštis. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla“ rinkiniuose. GEK-33022.
17. SKODŽIUS, Petras. *„Biržiečių žodžio“ laikraščio istorija* [mašinraštis]. [Biržai]: LTSR Paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos Biržų skyrius, [1980]. 38 p.. Saugoma Biržų krašto muziejuje „Sėla“ rinkiniuose. PL-4016/10
18. UŽTUPAS, Vilius. *Lietuvos spaustuvės, 1522–1997*. Vilnius: Viliaus Užtupo leidykla; Kaunas: XXVII knygos mėgėjai, 1998 (Vilnius: Poligr. paslaugų įm.). 607, [1] p. ISBN 9986-425-44-1.
19. TUMAS, J. S. Matulaitis. *Lietuvių tautos istorija. Lietuvos aidas*, rubrika „Raštų raštai“, 1918, spalio 17, nr. 108.
20. VAIŽGANTAS. *Raštai*. T. 20. Kritika, 1915–1922. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2022. 623, [1] p. ISBN 978-609-425-340-9.

Lietuviškos spaudos tėkmėje: mokslinių straipsnių rinkinys: [elektroninis išteklius]. Sudarytoja Audronė Palionienė. Panevėžys: Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka, 2025. 1 pdf failas, 101 p.: iliustr. Tekstai lietuvių ir anglų k. ISBN 978-609-8257-07-6.

Rinkinyje publikuojami mokslinės konferencijos „Lietuviškos spaudos tėkmėje: Panevėžio regiono periodiniai leidiniai 1918–1940 metais“, vykusios 2024 m. spalio 24 d. Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešojoje bibliotekoje, pranešimų pagrindu parengti moksliniai straipsniai ir apžvalgos: nagrinėjama 1918–1940 m. Panevėžio regiono lietuviškos periodinės spaudos situacija, pristatoma žydų periodinė spauda tarpukario Panevėžyje, 1904–1914 m. lietuviškos spaudos žinios apie Panevėžį ir jo gyventojus, laikraščio „Panevėžio balsas“ steigėjo ir pirmojo redaktoriaus Stasio Liutkevičiaus veikla, Biržų spaustuvėje spausdintos Stasio Matulaičio „Lietuvių tautos istorijos“ vieno egzemplioriaus išlikimo aplinkybės, apžvelgiama kaimyninės Latvijos periodinės spaudos situacija ir lietuviška spauda Rygoje iki 1940 m., poetinė Atgimimo retorika 1917–1919 m. lietuvių ir latvių spaudoje.

UDK 070(474.5)(091)(063)

LIETUVIŠKOS SPAUDOS TĖKMĖJE: mokslinių straipsnių rinkinys

Išleido Panevėžio apskrities Gabrielės Petkevičaitės-Bitės viešoji biblioteka
Respublikos g. 14, LT-35184, Panevėžys
pavb.lt
konferencija.pavb.lt
info@pavb.lt

Prenumeratoro
kaina: 8 lit.
Metams 5
1/2 met.
1 mėn. 1
Užrašyti 2 dol.

Savaitraštis

PAŅEVĖŽIO BAISAS

Redakcijos ir administracijos adresas: Panevėžys, Vasario 16 d. g-vė Nr. 26
V metal.

Redakcijos ir administracijos adresas: Panevėžys, Vasario 16 d.

7 (207) Nr. 1

**Vasario 16 — Naujosios Lietuvos 10 metų sukaktuvės — naujoms žygiams
naujų lėgų sėmimosi diena.**

Vasario 16 dienos kilmė.

Mokytojai A. Gudvilai